

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL SORUNLAR BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Doç. Dr. Hasan YILMAZ **Tarık YÜCEL**

MALATYA-2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÜRESEL SORUNLAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE TARIM
POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

Tarık YÜCEL

DANIŞMAN

Doç. Dr. Hasan YILMAZ

MALATYA-2025

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Hasan YILMAZ'ın danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **“KÜRESEL SORUNLAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI”** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım tüm kaynakların hem metin içinde hem de kaynakça bölümünde uygun biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Tarık YÜCEL
MALATYA 2025

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın her aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, daima sabır ve hoşgörü gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Hasan YILMAZ hocama bana ve çalışmama kattığı her şey için teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez izleme toplantılarında yapmış oldukları kıymetli önerilerle bu araştırmanın gelişimine katkıda bulunan Tez İzleme Komitesi üyeleri Doç. Dr. Firdevs KOÇ BAYKARA ve Dr. Öğr. Üyesi Zekeriyya AKDAĞ hocalarıma ve tez savunma sınavında tezin gelişimi için çok değerli katkılar sunan Prof. Dr. Orhan GÜNDÜZ ve Doç. Dr. Handan BOYALI hocalarıma da çok teşekkür ederim.

Bu süreçte her daim yanımda duran, desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen anneme, babama ve kardeşlerime, eşim Elif ÇELİK YÜCEL'e, bilgisayar başına her geçtiğimde çalışmalarımı merakla takip eden ailemizin tüylü üyesi Miskin'e sonsuz sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Tarık YÜCEL
MALATYA 2025

ÖZET

KÜRESEL SORUNLAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

Tarık YÜCEL

Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Hasan YILMAZ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yönetim Bilimleri Bilim Dalı

Tarım, insanlığın yerleşik hayata geçmesinden bugüne her zaman stratejik bir öneme sahip olmuştur. Tarımın temel gıda maddelerinin üretimindeki rolü bu durumun en temel belirleyicilerden biridir. Ancak günümüzde iklim değişikliği, salgınlar, savaşlar ve artan dünya nüfusu gibi küresel sorunlar tarım politikalarında bir dönüşümü tetiklemiş ve dünya genelinde başlayan bu dönüşüm tarımı güç mücadelelerinin önemli bir alanı haline getirmiştir.

Bu çalışma nitel bir araştırma olup araştırma yöntemi olarak doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında TÜİK ve T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı gibi resmî kurumlardan temin edilen istatistiki verilerin yanı sıra, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan raporlar incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili yayımlanmış araştırma ve inceleme eserler, yazılı ve görsel basın haberleri ile lisansüstü tezler de değerlendirilmiştir. Verilerin güncel ve güvenilir kaynaklardan temin edilmesine ve araştırma konusuyla ilişkili olmasına özen gösterilmiş, elde edilen veriler nitel analiz ilkeleri doğrultusunda sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı tarımın stratejik bir güç olduğu varsayımıyla tarımda bağımsızlığın sağlanmasına yönelik mevcut tarım politikalarının eksikliklerini analiz etmek, mevcut politikalardaki aksaklıkları ortaya koymak ve gelecekte tarımsal bağımsızlığı sağlayacak sürdürülebilir tarım politikalarının yapımında politika yapıcılara önerilerde bulunmaktır. Çalışmada söz konusu temel amaçtan hareketle tarım politikaları küresel sorunlar bağlamında incelenmiş, tarımın neden ve nasıl stratejik bir güç olduğu ortaya konmuştur. Çalışma

kapsamında ayrıca Türkiye'nin tarım politikalarının tarihsel gelişimi incelenmiş ve mevcut yapısal sorunlar belirlenerek hayata geçirilmesi gereken politikalar ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Çalışma sonucunda iklim değişikliği, COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi küresel sorunların tarımı olumsuz etkilediği, tarımda korumacı politikaların yaygınlaşmasına neden olduğu ve bu noktada tarımın stratejik bir güç olarak kabul edilmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Bunun yanında, tarımda dışa bağımlı olan ülkelerin incelenen küresel sorunlardan diğer ülkelere göre çok daha fazla etkilendiği, bu ülkelerde ciddi gıda güvenliği sorunları yaşandığı, gıdaya erişimde yaşanan sorunlar sebebiyle toplumsal ayaklanmaların ve siyasi istikrarsızlıkların meydana geldiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan tarımda kendi kendine yeten ülkelerin küresel kriz ve felaketlerden daha sınırlı etkilendiği ve zaman zaman ellerindeki tarım kapasitesini uluslararası ilişkilerde bir güç unsuru olarak kullandığı görülmüştür. Bir tarım ülkesi olarak ifade edilen Türkiye Cumhuriyeti de küresel kriz ve felaketlerden etkilenmiş; ancak bu etki sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu iyi bir gösterge olsa da yıllar içerisinde hayata geçirilen tarım politikaları ve her geçen gün sayısı artan yapısal sorunlar sebebiyle Türkiye'nin tarımda dışa bağımlı bir ülke olmaya başladığı görülmüştür. Hem mevcut krizlerden hem de gelecekte ortaya çıkabilecek beklenmedik olumsuz durumlardan daha az etkilenmek için mevcut yapısal sorunların çözülmesi, yeni politikaların geliştirilmesi ve tarımda tam bağımsızlığın sağlanması kaçınılmaz bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Tarım, Tarım Politikaları, Rusya-Ukrayna Savaşı, İklim Değişikliği, COVID-19

ABSTRACT

AGRICULTURAL POLICIES IN TURKEY IN THE CONTEXT OF GLOBAL PROBLEMS

Tarık YÜCEL

Ph. D. Thesis

Adviser: Assoc. Prof. Hasan YILMAZ

Inonu University Institute of Social Sciences

Department of Political Science and Public Administration, Administrative
Sciences

Agriculture has always been of strategic importance since the beginning of human settlement. The role of agriculture in the production of basic foodstuffs is one of the main determinants of this situation. However, today, global problems such as climate change, pandemics, wars and the growing world population have triggered a transformation in agricultural policies and this transformation, which has started worldwide, has made agriculture an important area of power struggles.

This study is a qualitative research and document analysis method was used as the research method. Within the scope of the research, statistical data obtained from official institutions such as TurkStat and the Ministry of Agriculture and Forestry were examined, as well as reports published by international organizations such as the World Bank and the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). In addition, published research and review works, printed and visual media news and postgraduate theses on the subject were also evaluated. Care was taken to ensure that the data were obtained from up-to-date and reliable sources and were relevant to the research topic, and the data obtained were systematically analyzed in line with the principles of qualitative analysis. Assuming that agriculture is a strategic power, the main purpose of the research is to analyze the shortcomings of current agricultural policies to ensure agricultural independence, to reveal the shortcomings in current policies and to make recommendations to policy makers in the construction of sustainable agricultural policies that will ensure agricultural independence in the future. Based on the aforementioned

main objective, the study analyzes agricultural policies in the context of global problems and reveals why and how agriculture is a strategic power. The study also examined the historical development of Turkey's agricultural policies and identified the current structural problems and made recommendations on the policies that need to be implemented.

As a result of the study, it was determined that global problems such as climate change, the COVID-19 pandemic and the Russia-Ukraine War have negatively affected agriculture, leading to the spread of protectionist policies in agriculture and leading to the acceptance of agriculture as a strategic power. In addition, it has been determined that countries that are dependent on foreign agricultural exports are affected by global problems much more than other countries, serious food security problems are experienced in these countries, social uprisings and political instability occur due to problems in access to food. On the other hand, countries that are self-sufficient in agriculture are less affected by global crises and disasters and sometimes use their agricultural capacity as an element of power in international relations. The Republic of Turkey, which is considered to be an agricultural country, has also been affected by global crises and disasters; however, this impact has been limited. Although this is a good indicator, it has been observed that Turkey is increasingly becoming dependent on other countries for its agricultural needs due to the agricultural policies implemented over the years and the increasing number of structural problems. In order to be less affected by both the current crises and unexpected troubling situations that may arise in the future, solving the existing structural problems, developing new policies and ensuring full independence in agriculture stand out as an inevitable necessity.

Key Words: Agriculture, Agricultural Policies, Russia-Ukraine War, Climate Change, COVID-19

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1.1.Araştırmanın Konusu.....	1
1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
1.3.Araştırmanın Soruları.....	4
1.4.Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
1.5.Araştırmanın Yöntemi	5
1.6.Araştırmanın Sunuş Sırası.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL SORUNLAR VE TARIMA ETKİLERİ

2.1.İklim Değişikliği ve Tarıma Etkileri	7
2.2.COVID-19 Pandemisi ve Tarıma Etkileri	13
2.3.Rusya-Ukrayna Savaşı ve Tarıma Etkileri.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

STRATEJİK BİR GÜÇ OLARAK TARIM

3.1.Tarım ve Ekonomik Kalkınma	30
3.2.Tarım, Kırsal Kalkınma ve Toplumsal İstikrar	37
3.3.Tarım, Gıda Güvenliği ve Ulusal Güvenlik.....	40

3.4.Tarımda Dijital Dönüşüm ve Teknolojik Gelişmeler	45
3.4.1.Tarım 4.0 Nedir?	47
3.4.1.1.Tarım 4.0 Uygulama Araçları	47
3.4.1.1.1.Nesnelerin İnterneti (IoT)	47
3.4.1.1.2.Bulut Bilişim	48
3.4.1.1.3.Yapay Zekâ (AI)	48
3.4.1.1.4.İnsansız Hava Araçları	48
3.4.1.1.5.Büyük Veri Analitiği	48
3.4.1.1.6.Karar Destek Sistemleri (DSS)	49
3.4.2.Tarım 4.0 Uygulama Örnekleri	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIM

4.1.Tarım Politikalarının Tarihsel Gelişimi	52
4.1.1.Osmanlı Döneminde Tarım	52
4.1.2.Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye'de Tarım.....	58
4.1.2.1.1923-1945 Yılları Arası Türkiye'de Tarım Politikaları	59
4.1.2.2.1946-1960 Yılları Arası Türkiye'de Tarım Politikaları	62
4.1.2.3.1960-1980 Yılları Arası Türkiye'de Tarım Politikaları	65
4.1.2.4.1980-2000 Yılları Arası Türkiye'de Tarım Politikaları	68
4.1.2.5.2000 ve sonrası Türkiye'de Tarım Politikaları.....	73
4.1.3.AB Uyum Çalışmaları ve OTP'nin Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi... 76	
4.1.3.1.Ortak Tarım Politikasının Temel İlkeleri	80
4.1.3.1.1.Tek Pazar İlkesi	80
4.1.3.1.2.Topluluk Tercihi İlkesi.....	80
4.1.3.1.3.Ortak Mali Sorumluluk İlkesi	81
4.1.3.2.AB'ye Üyelik Süreci ve Tarım Politikalarının Gelişimi.....	81

4.2.Türkiye’de Tarıma Genel Bakış	84
4.2.1.Tarımın GSYH’ye Katkısı.....	84
4.2.2.Tarım ve Dış Ticaret	86
4.2.3.Tarım ve İstihdam.....	90
4.2.4.Tarım ve Makineleşme	91
4.2.5.Tarım Alanları ve Verimlilik	92
4.3.Türkiye’de Tarımın Geleceği.....	93
4.3.1.Güçlü Yönler.....	99
4.3.2.Yapısal Sorunlar.....	102
4.3.3.Fırsatlar ve Tehditler	106
4.4.4.Mevcut Sorunların Çözümü İçin Yapılan Çalışmalar.....	109
4.4.5.Yapısal Sorunların Çözüm Yolları.....	112
SONUÇ	118
KAYNAKÇA.....	126

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 COVID-19 Vakası Görülen Ülkeler (30 Kasım 2023)	15
Şekil 2 GSYH Büyüme Oranları (%)	20
Şekil 3 Arpa Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)	22
Şekil 4 Mısır Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)	23
Şekil 5 Ayçiçeği Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)	23
Şekil 6 Buğday Üretiminde İlk 10 Ülke (2021).....	24
Şekil 7 Ukrayna'nın Buğday İhracat Hacmi	25
Şekil 8 Gıda Fiyat Endeksi	27
Şekil 9 Dünyada Tarımsal Katma Değer (% GSYH - Ormancılık ve Balıkçılık Dahil). 32	
Şekil 10 Bölgelere Göre Tarımsal Katma Değerin Toplam GSYH İçindeki Payı (Yüzde)*	32
Şekil 11 Bölgelere Göre Ormancılık ve Balıkçılık Dahil Tarımsal Katma Değer (Trilyon \$).....	33
Şekil 12 Küresel Tarım İhracatı (Milyar \$).....	34
Şekil 13 Tarımsal Ürünlerin Dünya Dış Ticaret Hacmi İçindeki Payı	35
Şekil 14 Dünya Toplam İstihdamı İçerisinde Tarım Sektörünün Payı (%).....	36
Şekil 15 1945–54 Yıllar Arasında Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı	64
Şekil 16 Tarımın GSYH İçerisindeki Yüzdesi (Ormancılık ve Balıkçılık Dahil).....	85
Şekil 17 Toplam İthalat ve Tarımın Toplam İthalat İçerisindeki Payı (%)	86
Şekil 18 Ürün Gruplarına Göre Tarım Ürünleri İthalatımız (2022).....	87
Şekil 19 Toplam İhracat ve Tarımın Toplam İhracat İçerisindeki Payı (%).....	88
Şekil 20 Ürün Gruplarına Göre Tarım Ürünleri İhracatımız (2022).....	88
Şekil 21 Tarım İthalat ve İhracatının Toplam İhracat ve İthalat İçerisindeki Payı (%) ..	89
Şekil 22 Tarımda İstihdam Edilenlerin Toplam İstihdama Oranı (%)	90
Şekil 23 Tarım Alet ve Makine Sayıları (Traktör ve Biçerdöver).....	91
Şekil 24 Toplam Tarım Alanı ve Tahıl Verimi	92
Şekil 25 Seçilmiş Tahıllar ve Bitkisel Ürünlerde Yeterlilik Dereceleri (2022/'23).....	96
Şekil 26 Seçilmiş Sebze Türlerinde Yeterlilik Dereceleri (2022/'23)	97
Şekil 27 Seçilmiş Meyveler, Sert Kabuklular ve İçecek Bitkileri Yeterlilik Dereceleri (2022/'23).....	98

Şekil 28 Bazı Tarım Ürünlerinde Üretim Miktarı ve Dünya Sıralaması (2022).....	100
Şekil 29 Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları Üretim Miktarları ve Üretim Alanları	101
Şekil 30 Yıllara Göre Tarım Alanları (Bin Hektar).....	105
Şekil 31 Destekleme Ödemelerinin Yıllar İçerisinde Değişimi-2018-2022 (Milyon TL)	107

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 Yıllara Göre Ekonomik Büyüme Oranlar	16
Tablo 2 Yıllara Göre İşsizlik Oranları.....	16
Tablo 3 Sektörler ve Dönemler İtibarıyla Ortalama Yıllık Büyüme Hızları (%).....	85
Tablo 4 Bazı Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alan ve Üretim Miktarları	93

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AI	: Yapay Zeka (Artificial Intelligence)
AR	: Artırılmış Gerçeklik
ARIP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
ARS	: Otonom Robotik Sistemler (Autonomous Robotic Systems)
CC	: Bulut Bilişim (Cloud Computing)
COP	: Taraflar Konferansı (Conference of the Parties)
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSS	: Karar Destek Sistemleri (Decision Support System)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FAO	: Food and Agriculture Organization
FEOGA	: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
GATT	: The General Agreement on Tariffs and Trade
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GTS	: Genel Ticaret Sistemi
IMF	: International Monetary Fund
IPA	: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
IPARD	: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı
IPCC	: Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change)
IoT	: Nesnelerin İnterneti (Internet of Things)
İHA	: İnsansız Hava Araçları
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MB	: Merkez Bankası
MENA	: Middle East and North Africa
OTP	: Ortak Tarım Politikası

ÖTS	: Özel Ticaret Sistemi
TARSİM	: Devlet Destekli Tarım Sigortaları Havuzu
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNFCCC	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change)
WFP	: World Food Programme

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya ilişkin genel açıklamalara yer verilmiştir. Araştırmanın konusu, amacı, araştırmanın neden önemli olduğu ve araştırma soruları, araştırmanın sınırlıkları, yöntemi ve sunuş sırası ile ilgili temel bilgiler bu bölüm altında sunulmaktadır.

1.1.Araştırmanın Konusu

Tarım, insanlığın yerleşik hayata geçmesinden bugüne her zaman hayati bir öneme sahip olmuştur. Yerleşik hayata geçişin tarım devrimi ile başladığı ve medeniyetin bunun üzerine inşa edildiği düşünülürse bu düşüncenin haklılığı daha iyi anlaşılacaktır. Tarih boyunca önemli bir yere sahip olan tarım; özellikle artan dünya nüfusu, kalkınmanın çevresel boyutunun ihmal edilmesi, kentleşme ve bunun beraberinde getirdiği tarım alanlarının tahrip edilmesi gibi sebeplerle hemen her ülkenin gündeminde öncelikli bir konu olmuştur. Yapılan uluslararası çalışmalar sonucu yayımlanan birçok raporda, nüfus artışı ve beslenme alışkanlıklarındaki değişiklikler sebebiyle dünya genelinde artan gıda talebinin karşılanması için 2050 yılına kadar gıda üretiminin %60 arttırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir (FAO, 2015: 9). Sadece bu durum dahi tarımın gelecek birkaç on yıl içerisinde stratejik bir güç olarak dünya gündeminde daha fazla ön plana çıkacağını göstermektedir.

Nüfus artışı gibi doğal gelişen süreçlerin dışında iklim krizi, küresel salgınlar ve savaşlar dünya genelinde tarımı doğrudan etkileyen beklenmedik olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel kriz ve felaketlerin etkisi ile özellikle ithalata bağımlı ülkelerde gıda tedarikinde ciddi sorunların ortaya çıktığı bilinmektedir. Benzer sebeplerle, tarımsal ürün ihracatı yapan ülkelerde de politika değişiklikleri zorunlu hale gelmekte, bu ülkeler krizleri doğru yöneterek birer güç merkezi haline gelmektedirler.

Tarım farklı birçok sektörü doğrudan etkilemesi sebebiyle de önemli bir konumdadır. Tarımın istihdam yaratmak, sanayi ürünlerine talep oluşturmak ve sektöre girdi sağlamak, sınai birikimi desteklemek ve ihracata katkı sağlamak gibi birçok etkisi de söz konusudur (Doğan, 2009: 365). 2024 yılında gerçekleşen toplam ihracatın

%16'sını genel tarım sektörü oluşturmaktadır. Bu anlamda tarım ülkenin önemli bir döviz kaynağı olarak da kabul edilebilir (TİM, 2024).

Hemen her ülke için önemli olan tarım, son yıllarda beklenmedik küresel felaketler ve krizler sebebiyle ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar, hükümetleri yeni politika arayışlarına itmiş, zaman zaman gıda arzını korumak ve güvenliğini sağlamak noktasında radikal kararlar almalarına sebep olmuştur. Özellikle 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını, tedarik zincirlerinde kesintilere sebep olmuş ve dünya, sağlık krizinin yanında gıda krizi ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dünya Gıda Programı (WFP) tarafından yayımlanan verilere göre 2020 yılında dünya genelinde yaklaşık 272 milyon kişi akut gıda güvencesizliği, 97 milyon kişi ise kronik gıda güvensizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sayının salgın ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlarla birlikte ikiye katlanacağı tahmin edilmektedir (Ekinci, 2021: 67). Salgın sadece tedarik zincirlerini bozmamış aynı zamanda işgücü kaybına da sebep olmuştur. Salgın döneminde sınırların kapanması sebebiyle özellikle Avrupa'da mevsimlik işçilerin ülkeler arasında hareket edememesi bir işgücü kıtlığına yol açmış, bu durum da tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir (ILO, 2020: 2).

Dünya COVID-19 pandemisinin yaralarını sarmaya çalışırken ortaya çıkan Rusya-Ukrayna Savaşı, tarımı yeni bir krizin içine sokmuştur. Pandeminin ortaya çıkardığı yüksek talep, düşük arz ve tedarik zincirindeki kesintiler sebebiyle halihazırda yüksek olan gıda fiyatları savaşın etkisi ile daha çok yükselmiş, gıda güvenliği üzerinde ani ve geniş kapsamlı ardışık sonuçlar ortaya çıkmıştır. Savaşın etkisi ile Ukrayna'dan tarım ürünlerinin ihracatı durmuş, zorunlu askerlik ve göç sebebiyle işgücü azalmış, gübreye erişimin kısıtlanması sebebiyle takip eden sezonun hasatları konusunda belirsizlik artmıştır (Hassen ve Bilali, 2022: 1). Bu durum dünyanın birçok ülkesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi ile büyük ölçüde Rusya ve Ukrayna buğdayına bağımlı Sahraaltı Afrika ülkeleri bu krizin etkilerini derinden yaşamıştır (Glauben vd., 2022: 157).

Küresel ölçekte meydana gelen krizler ve felaketler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri -özellikle de tarım ürünlerinde ithalata bağımlı ülkeleri- olumsuz etkilerken gelişmiş birçok ülke için yeni fırsatlar doğurmuştur. Ukrayna'nın gıda ihracatında ortaya

ıkan açıkları tarım sektörü gelişmiş ülkeler doldurmaya başlamıştır. Gıda arzında sorun yaşamayan ve sürdürülebilir tarım politikaları ile krizlere dayanıklı bir yapı inşa eden ülkeler bu krizden çok fazla etkilenmemiş; aksine belirli noktalarda daha çok güçlenerek çıkmıştır. Bir tarım ülkesi olarak ifade edilen Türkiye Cumhuriyeti de küresel kriz ve felaketlerden etkilenmiş; ancak bu etki sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

Bu alışma tarım politikalarını yalnızca sektörel düzeyde ve ekonomik bir alan olarak incelemekle kalmayıp iklim değişikliği, COVID-19 ve Rusya-Ukrayna Savaşı gibi küresel sorunların tarım üzerindeki doğrudan etkilerini birlikte ele alması bakımından zgndr. Alanyazında bu üç küresel sorunu bir arada ve tarım politikaları temelinde ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda çalışmada, incelenen küresel sorunların tarım üzerindeki etkileri çok yönlü bir çerçevede ele alınmıştır. Çalışmada tarım sadece bir üretim-tüketim ilişkisi bağlamında değil, dış politika, milli güvenlik ve uluslararası rekabet bağlamında da irdelenmiştir. Küresel sorunlar sebebiyle tarım politikalarında yaşanan dönüşüm analiz edilmiş, bu doğrultuda artan korumacı, müdahaleci ve milliyetçi eğilimler tartışılmıştır.

Çalışmada Türkiye’de tarım politikalarının tarihsel gelişimi tarımda bağımsızlık hedefinin sağlanması ekseninde ele alınmış, bu hedefin gerçekleşmesinin önündeki yapısal sorunlar analiz edilmiş ve tarımsal bağımsızlığı sağlayacak politika nerileri ile pratik katkı sunulmuştur. Çalışmada küresel sorunların tarımı stratejik olarak her zamankinden daha önemli bir noktaya taşıdığı, bu bağlamda tarımda bağımsızlığı sağlamış ülkelerin beklenmedik salgınlar ve savaşlar karşısında yapısal reformlarla önemli bir üstünlük sağlayacağı savunulmaktadır. Hem mevcut krizler hem de gelecekte ortaya çıkabilecek beklenmedik olumsuz durumlar karşısında daha az etkilenmek için mevcut tarım politikalarının gözden geçirilmesi, yeni politikaların geliştirilmesi ve tarımda tam bağımsızlığın sağlanması kaçınılmaz bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada bilimsel araştırma yöntemleri kullanılarak politika yapıcılara bu konuda yol gösterebilecek öneriler sunmak amaçlanmaktadır.

1.2.Araştırmanın Amacı ve nemi

Bu araştırmanın temel amacı tarımın stratejik bir güç olduğu varsayımıyla tarımda bağımsızlığın sağlanmasına yönelik mevcut tarım politikalarının eksikliklerini analiz

etmek, mevcut politikalardaki aksaklıkları ortaya koymak ve gelecekte tarımsal bağımsızlığı sağlayacak sürdürülebilir tarım politikalarının yapımında politika yapıcılara önerilerde bulunmaktır. Çalışmada söz konusu temel amaçtan hareketle tarım politikaları küresel sorunlar bağlamında incelenmiş, tarımın neden ve nasıl stratejik bir güç olduğu ortaya konmuştur.

Tarım hem insanlığın doğal gelişimi hem de doğal ve suni krizler ile her geçen gün daha önemli bir konu haline gelmektedir. Bu doğrultuda etkin tarım politikaları ile gıda arzı, tedarigi ve güvenliğinin sağlanması ve küresel kriz ile felaketlerin etkilerine karşı daha dayanıklı bir yapının oluşturulması hemen her ülkenin ana gündemini oluşturmaktadır. Ancak bunun sağlanabilmesi için hem mevcut eksikliklerin analiz edilerek ortaya konduğu hem de söz konusu amaca yönelik yeni politikaların geliştirilmesi için önerilerin sunulduğu akademik çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Alanyazında yapılan incelemede tarımın stratejik yapısı ve bu yapının son yıllardaki salgın ve savaş gibi küresel sorunlarla ilişkisinin incelendiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Kriz ve felaketler bağlamında tarım politikalarının incelendiği ve dış etkilerden sınırlı bir şekilde etkilenecek bir yapının oluşturulmasına yönelik politika önerilerinin sunulduğu herhangi bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Bu anlamda çalışmanın alana bir yenilik getireceği düşünülmektedir. Bu açıdan çalışma önemli bulunmaktadır.

1.3.Araştırmanın Soruları

Çalışmanın ana sorunsalı tarımda bağımsızlığın sağlanabilmesinin neden önemli olduğu ve tarımsal bağımsızlık için ne tür politikalara ihtiyaç duyulduğudur. Bu sorunsaldan hareketle çalışmada aşağıdaki sorulara da cevap aranmıştır.

Tarım stratejik bir güç müdür? Neden?

Tarımın stratejik bir güç olmasında küresel sorunların rolü nedir?

Son yıllarda gıda arzı, tedarigi ve güvenliğini olumsuz etkileyen kriz ve felaketlerin tarıma etkileri nelerdir?

Tarımda bağımsızlığın sağlanması neden önemlidir?

Tarımda bağımsızlığın sağlanması için mevcut politikalar yeterli midir?

Tarımın küresel sorunlardan asgari düzeyde etkilenmesi için ne tür politikalara ihtiyaç vardır?

1.4.Araştırmanın Sınırlılıkları

Tarımı etkileyen küresel sorunların çok fazla olması ve her bir değişkenin incelenmesinin akademik çalışmanın doğası ile çelişmesi sebebiyle çalışmada incelenecek küresel sorunlar iklim değişikliği, COVID-19 salgını ve Rusya-Ukrayna Savaşı ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmada ele alınan söz konusu küresel sorunlar yakın tarihte meydana gelmiş olmaları, küresel ölçekte yankı uyandırmaları ve gıda güvenliği ile tarım politikaları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yaratmaları sebebiyle seçilmiştir.

Türkiye'nin tarım politikalarına yönelik incelemelerde Osmanlı döneminden başlamak üzere önemli siyasi ve iktisadi dönüşümlerin yaşandığı yıllar esas alınarak dönemsel bir analiz yapılmıştır. Çalışmaya Osmanlı dönemi tarım politikalarının dahil edilmesinin temel nedeni, Osmanlı kurum ve politikalarının Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak aktarılması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu kurumların ve politikaların bir süre daha varlığını devam ettirmiş olmasıdır.

Yukarıda belirtilen dönem ve krizlerin dışına araştırmanın sınırlılıklarını aşmamak adına değinilmemiştir.

1.5.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel bir çalışmadır. Araştırma yöntemi olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler; alanyazın taraması, konu ile ilgili yayımlanmış araştırma ve inceleme eserler, resmî kurumlardan temin edilen istatistiki veriler, uluslararası kurumlarca yayımlanan raporlar, küresel krizler ve afetler ile ilgili yazılı ve görsel basın haberleri ve lisansüstü çalışmalardan elde edilmiştir. Verilerin güncel, güvenilir ve araştırma konusuyla ilişkili kaynaklardan temin edilmesine özen gösterilmiş, elde edilen veriler nitel analiz ilkeleri doğrultusunda sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

1.6.Araştırmanın Sunuş Sırası

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın konusu, amacı ve neden önemli olduğu ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş, çalışmada kullanılan yöntem açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde son yıllarda ortaya çıkan ve tarımı ciddi bir şekilde etkileyen küresel sorunlara yer verilmiştir. İncelenen krizler ve felaketlerin tarihsel süreç içerisinde nasıl ortaya çıktığı ve özelde Türkiye Cumhuriyeti'nde genelde ise dünyanın geri kalanında tarımı nasıl etkilediği araştırılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde tarımın stratejik bir güç olarak kabul edilmesinin nedenleri incelenmiş, dördüncü bölümde ise Türkiye'de tarımın genel görünümü ele alınmıştır. Tarım politikalarının tarihsel süreç içerisinde nasıl değiştiği ve günümüzde tarım sektörünün genel görünümünün ne olduğu bu bölümde incelenmiştir. Dördüncü bölümde ayrıca tarımda bağımsızlığın sağlanması için hangi politikalara ihtiyaç duyulduğu analiz edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL SORUNLAR VE TARIMA ETKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde yakın zamanda meydana gelen ve dünya çapında etkisini hissettiren küresel sorunlar ve bu sorunların tarıma etkileri ele alınmıştır

2.1.İklim Değişikliği ve Tarıma Etkileri

İnsanlık tarihi savaşlar, salgınlar, doğal afetler gibi birçok kriz ve felaketle doludur. Ancak insanoğlu, tarihin doğal seyri içerisinde hem adaptasyon yeteneği ile hem de kolektif bir bilinçle hareket ederek bu krizlerin çoğunun üstesinden gelmiş ve gelişimine devam etmiştir. Ancak bugün, insanoğlu belki de bugüne kadarki en büyük sınavını vereceği bir başka krizle karşı karşıyadır: İklim değişikliği...

İklim değişikliği, bu konuda düzenlenen uluslararası organizasyonlarda ve akademik yazında insanlığın karşı karşıya kaldığı en büyük tehditlerden biri olarak kabul edilmektedir. Genel olarak sıcaklıklarda ve hava düzenlerinde uzun süreli değişimler olarak tanımlanan iklim değişikliği, 1800’lü yıllara kadar doğal sebeplerle ve nispeten yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Ancak özellikle sanayi devrimi sonrasında artan fosil yakıt kullanımı, üretim ve tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimler, ormansızlaşma ve kötü tarım uygulamaları sebebiyle son iki yüz yılda ciddi bir tehdide dönüşmüştür.

İklim Değişikliği “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini değiştiren insan kaynaklı sera gazı salımlarının iklimde meydana getirdiği değişiklik” şeklinde tanımlanmaktadır (UNFCCC, 1992). Tanımdan anlaşılacağı üzere iklim değişikliğinin doğal sebepleri gibi insan kaynaklı sebepleri de bulunmaktadır. Sanayi devrimi sonrasında artan endüstrileşme hareketi fosil yakıtların kullanımını daha önce hiç olmadığı kadar arttırmıştır. Fosil yakıtların yakılması sonucu oluşan sera gazı emisyonları Dünya’nın etrafını saran bir battaniye gibi davranarak güneşin ısınıpı hapsetmekte ve sıcaklıkların artmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar; orman alanlarının tahrip edilmesi, fosil yakıt kullanımı, üretim ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ve bilinçsiz tarım faaliyetlerinin, dünyayı iki bin yıldır hiç olmadığı kadar hızlı ısıtan, sera gazı salımına neden olduğunu göstermektedir. Sera etkisi nedeniyle artan sıcaklığın sanayi devriminden hemen önceki döneme göre yaklaşık 1,2°C arttığı tespit edilmiştir

(UN, 2023). Dünya genelinde artan bu sıcaklık iklim değişikliğini tetiklemektedir. Dünya yzeyinde meydana gelen sıcaklık artışları bir taraftan kuraklık, su kıtlığı ve yangınlara sebep olurken diğer taraftan buzulların erimesine, deniz seviyelerinin yukselmesine, su baskınlarına ve milyonlarca kişiye etkileyen yıkıcı fırtınalara sebep olmaktadır (Houghton, 2005: 1346).

Sera gazlarının atmosferdeki ısıtıcı etkisi ilk olarak Fransız bilim insanı Jean-Baptiste Fourier tarafından 1827 yılında fark edilmiştir. Fourier'in çalışmalarından yaklaşık 30 yıl sonra İngiliz bilim insanı John Tyndall kızılötesi radyasyonunun karbondioksit ve su buharı tarafından emilimini ölçmüş ve buzul çağının nedeninin karbondioksitin sera etkisindeki azalma olduğunu ileri sürmüştür. 1896'da İsveçli kimyager Svante Arrhenius artan sera gazı konsantrasyonlarının etkisini hesaplamış ve karbondioksit konsantrasyonunun iki katına çıkması halinde küresel ortalama sıcaklığın 5-6 santigrat derece artacağını iddia etmiştir. 1940 yılında G.S. Callendar fosil yakıtların kullanılmasıyla ortaya çıkan karbondioksitin neden olduğu ısınmayı hesaplamış, 1957 yılında Roger Revelle ve Hans Suess yayınladıkları bir makale ile iklim değişikliğine ilişkin endişeleri ilk kez dile getirmişlerdir. Aynı yıl Hawaii'de bulunan Mauna Kea gözlemevinde rutin karbondioksit ölçümlerine başlanmıştır. Bu tarihten sonra gerek fosil yakıt kullanımı gerekse fosil yakıt kullanımının bir sonucu olan küresel ısınma, çevreye olan ilginin de artması ile birlikte siyasi gündemin ana konularından biri haline gelmiş ve bu alanda uluslararası çalışmalar hız kazanmıştır (Houghton, 2015: 22).

İklim değişikliği ile ilgili yapılan ilk önemli uluslararası çalışma 1992 yılında gerçekleşmiştir. Brezilya'nın Rio kentinde düzenlenen "Yeryüzü Zirvesi"nde imzaya açılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği ereve Sözleşmesi (UNFCCC) ile iklim değişikliğine sebep olan sera gazı birikimlerinin krizin etkilerini önleyecek seviyede tutulması hedeflenmiş ve bu hedefin gerçekleşmesi için sözleşmeye taraf ölkelere çeşitli yükümlölükler getirilmiştir. Sözleşmeye göre, ölkelere getirilen yükümlölükler tarafların iklim değişikliğindeki sorumluluklarına göre üç kategoride düzenlenmiştir. Bu kategorilendirmeye göre; geçiş ekonomisi ölkeleri ile OECD ölkelerine sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlölüğü, sözleşmenin imzalandığı dönemdeki OECD ölkelerine ise sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlölüğünün yanında gelişmekte olan ölkelerin iklim değişikliği ile mücadelede almaları gereken önlemlerin desteklenmesi için mali ve teknolojik yardımda bulunma yükümlölüğü getirilmiştir. İlgili ölkeler

sözleşmenin Ek-1 ve Ek-2 listesinde belirtilmiştir. Ek-1 listesinin dışında kalan taraf ülkelere ise iş birliği yapma, raporlama ve bildirim yapma yükümlülüğü getirilmiştir. 1994 yılında yürürlüğe giren sözleşmeye bugün 197 ülke taraf konumundadır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023).

UNFCCC'nin yürürlüğe girdiği 1994 yılından itibaren her yıl "Taraflar Konferansı" (COP) düzenlenmektedir. Bugüne kadar gerçekleştirilen konferanslar arasında özellikle 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde düzenlenen COP3 ile 2015 yılında Paris'te düzenlenen COP21, sonuçları itibarıyla diğerlerinden öne çıkmaktadır. 1997 yılında düzenlenen konferans sonucunda iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir yeri olan Kyoto Protokolü, 2015 yılında düzenlenen konferans sonucunda ise Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Kyoto Protokolü ile küresel ısınmaya sebep olan sera gazlarının salınımını azaltmak için taraf ülkelere çeşitli sorumluluklar getirilmiştir. Protokolde temel hedef, atmosfere salınan sera gazı miktarının ilk taahhüt dönemi olan 2008-2012 yılları arasında %5, ikinci taahhüt dönemi olan 2013-2020 yılları arasında ise %18 azaltılması olarak belirlenmiştir. Paris Antlaşması ise 2020 sonrası için taraf ülkelere sera gazı emisyonlarını azaltma ve küresel sıcaklık artışını 2 derecenin altında tutma hedefiyle çeşitli yükümlülükler getirmiştir (Sadioğlu ve Ağralan, 2020: 363-364; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023a; 2023b). Ülkemiz 2004 yılında UNFCCC'ye, 2021 yılında ise Paris Anlaşması'na taraf olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda "2053 Net Sıfır Emisyon Hedefi" ortaya konularak iklim değişikliği ile mücadele amacıyla Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı İklim Değişikliği Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlığın kurulması ile birçok strateji ve eylem planı hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur. Bu çalışmaların daha sistemli bir hale gelmesi ve iklim değişikliği ile ilgili çalışmaların yasal bir zemine oturtulması amacıyla "İklim Kanunu" teklifi hazırlanmış, teklif ile hem ekonominin hem şehirlerin hem de başta tarım ve gıda olmak üzere birçok sektörün iklim değişikliğinden asgari düzeyde etkilenmesi için ulusal ve yerel eylem planlarının hazırlanması amaçlanmıştır. Teklifte iklim değişikliğinin sebep olduğu afetlerle mücadelede bütünleşik afet yönetiminin esas alınacağı belirtilmiş, tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması için iklim değişikliğine dirençli ürün deseni ile gıda güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda tarım sektöründe ekosistem temelli uyum, doğa temelli çözümler ve su bütçesini dikkate alan planlama araçlarının geliştirilmesi ve buna uygun iklim değişikliğine dirençli uygulamaların

yaygınlaştırılmasından bahsedilmiştir (İklim Kanunu Teklifi, 2025; İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025).

Yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalara rağmen BM Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) Mart 2023'te yayımlanan son raporunda yer alan ifadeler krizin henüz çözülmekten çok uzak olduğunu ve mevcut politikaların devamı halinde iklim değişikliğinin etkilerinin geri döndürülemez bir noktaya ulaşacağını göstermektedir. Söz konusu raporda sorunun temel kaynağının insan faaliyetleri olduğu bir kez daha vurgulanmış; ayrıca, Paris Antlaşması'nda belirlenen küresel sıcaklık artışının 1,5 santigrat derece ile sınırlı tutulması hedefine ulaşamayacağına dair bir uyarı yapılmıştır. Küresel ısınmanın en büyük nedenlerinden biri olan fosil yakıt kullanımının azaltılmasının önemine vurgu yapılan raporda; dünya genelinde yaygın ve hızlı değişikliklerin ortaya çıktığına, iklim değişikliğinin birçok bölgede hava ve iklim aşırılıklarına neden olduğuna ve bu değişimlerin hem doğa hem de insanlar üzerinde ciddi kayıplara ve hasarlara yol açtığına dikkat çekilmiştir. Raporun önemli kısımlarından biri de iklim değişikliğine neden olan insan faaliyetlerinde en az paya sahip toplulukların, iklim değişikliğinin zararlı etkilerine en çok maruz kalan topluluklar olduğudur. Dünya üzerinde 3,3-3,6 milyar insanın iklim değişikliğinin yaratacağı zararlı etkilere karşı savunmasız olduğu düşünülmektedir. Aşırı hava olayları özellikle Afrika, Asya, Orta ve Güney Amerika, az gelişmiş ülkeler, küçük adalar ve kuzey kutbundaki birçok toplulukta gıda güvensizliği yaratmakta ve su güvenliğini azaltmaktadır. İklim değişikliğine karşı yüksek hassasiyete sahip bölgelerde insan ölümleri, daha düşük hassasiyeti olan bölgelere göre 15 kat daha fazladır (IPCC, 2023: 4-5; BBC, 2023).

Raporda yer alan ifadeler incelendiğinde tehditlerin görünenden çok daha ciddi olduğu anlaşılmaktadır. İklim değişikliğine sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılması için gerçekleştirilen uluslararası çalışmalar önemlidir; ancak bu çalışmalar sonucunda alınan kararların uygulanması noktasında yeterli çabanın gösterilmemesi durumu her geçen gün biraz daha kötü hale dönüştürmektedir. Yapılan çalışmalar, iklim değişikliği ile mücadele etmek, sera gazı emisyonlarını azaltmak, uyum sağlamak ve küresel düzeyde sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için ortak bir çabayı temsil etse de bu çalışmaların başarılı olması ve iklim krizinin çözülmesi için ülkeler arasındaki iş birliği, finansman ve uygulama düzeyindeki taahhütlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir.

İklim değışikliği, insan kaynaklı faaliyetler sebebiyle dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük felaketlerden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle sanayi devrimi sonrasında üretim araçları ve tekniklerinde meydana gelen değışimler dünya atmosferinde sera etkisi yaratan gazların birikmesine neden olmuş ve bu durum küresel sıcaklık artışlarını tetiklemiştir. Küresel sıcaklık artışları yağış rejimlerinde değışimlere, şiddetli hava olaylarına, karada ve okyanuslarda doğal yaşamı olumsuz etkileyecek istenmeyen durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Küresel ısınmanın yarattığı iklim değışiklikleri birçok sektörü olumsuz etkilemektedir; ancak en büyük etkinin tarımda görüldüğünü söylemek mümkündür. Tarım iklim koşullarına doğrudan bağlı bir sektör olması sebebiyle bu koşullarda meydana gelen değışimlerden doğrudan etkilenmektedir. İklim koşullarında meydana gelen değışimler dünyanın her bölgesini farklı şekilde etkilemektedir. Örneğin iklim değışikliği sonucu ılıman bölgelerde ürün yetiştirme sezonunun uzaması tarımsal üretim için olumlu bir etki yaratırken, tropikal ve sub-tropikal bölgelerde sel ve kuraklık gibi olumsuz durumlar sebebiyle tam tersi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan kurak bölgelerde artan sıcaklık sebebiyle çölleşme artarak üretimin azalmasına sebep olmaktadır (Bayraç ve Doğan, 2016: 34).

Küresel ortalama sıcaklıkta meydana gelen artış sebebiyle tarımsal verimlilik her geçen gün düşmektedir. Öyle ki 2080 yılına kadar dünya genelinde tarımsal verimliliğın %3 ile %16 arasında azalacağı öngörülmektedir. Halihazırda sıcaklık seviyeleri mahsullerin tolerans seviyelerine yakın seyreden bölgelerde düşüşün %10 ile %25 arasında gerçekleşmesi beklenmektedir. Buna karşılık, ortalama sıcaklık seviyeleri nispeten düşük seyreden bölgelerde tarımsal verimliliğın kısmen düşeceği hatta bazı bölgelerde sıcaklık seviyelerindeki bir miktar yükselmesinin verimliliği arttıracığı tahmin edilmektedir. Küresel ortalama sıcaklık artışının etkilerinin bazı ülkeler için çok daha ağır olması beklenmektedir. Örneğin sıcaklık artışı ile Hindistan'da tarımsal verimlilikte %30 ile %40 oranında bir düşüş yaşanması beklenmektedir (Mahato, 2014: 3). İklim değışikliğinin etkisi, tarımsal büyüme oranlarını da aşağı çekmektedir. 2030 yılına kadar dünyanın temel gıda ürünlerinin %90'ında büyüme oranlarının düşük veya durağan olacağı öngörülmektedir (Kebede vd., 2019: 1)

Küresel ısınma ile birlikte kuraklık olaylarında artış meydana gelmektedir. Kuraklığın tarım üzerinde ciddi olumsuz etkileri söz konusudur. Özellikle fosil yakıt kullanımının etkisiyle atmosfere yayılan sera gazlarının yarattığı sıcaklık artışı, karaların okyanuslardan daha fazla ısınmasına yol açmıştır. Sıcaklık artışının yarattığı kuraklık sebebiyle tarımsal üretimde hem ürünlerin verimliliği hem de kalitesi olumsuz etkilenmektedir. Kuraklık sonucu bitkilerin ihtiyaç duyduğu su karşılanamamakta, bu durum da verimin azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca kuraklık sonucu yabancı ot ve tarım zararlılarında da artış meydana gelmektedir. Bu artış, tarımsal verimlilik ve kalite açısından ciddi bir sorun olarak kabul edilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021: 22).

İklim değişikliğinin sebep olduğu bir diğer sorun erozyondur. Sıcaklık artışı ve yanlış üretim metotları sebebiyle ortaya çıkan erozyon ile toprak verimliliği ciddi oranda azalmaktadır. Son on yılda ülkemizde toprak verimliliğinin %23 azaldığı tahmin edilmektedir. Bu oran ülkemizin tarımsal verimliliği için ciddi bir tehlike olarak görülmektedir. Toprak verimliliğindeki azalma ile tarım ürünleri topraktan yeterli besini alamamaktadır. Bu durumda ilk başvurulacak yollardan biri kimyasal gübre kullanımıdır. Ancak kimyasal gübre kullanımı sera gazı yayılımına neden olmaktadır. Yani bir taraftan küresel iklim değişikliği tarımsal üretim ve verimliliğe zarar verirken diğer taraftan ortaya çıkan istenmedik durumları telafi etmek amacıyla başvurulacak yöntemler de iklim değişikliğine neden olmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021: 22).

İklim değişikliğinin dünyanın farklı bölgelerinde farklı etkilere sebep olduğu bilinmektedir. Örneğin dünyanın bir bölgesinde iklim değişikliğinin etkisi ile aşırı hava olayları, sel ve taşkınlar ortaya çıkarken bir başka bölgesinde artan sıcaklıkların etkisi ile kuraklık ve çölleşme görülebilir. Su kaynaklarının varlığı konusunda da benzer bir durum söz konusudur. 2050 yılına kadar alt tropik ve tropik bazı kurak bölgelerde su kaynaklarında %10-%30 arasında bir azalmanın olacağı tahmin edilirken kutup bölgelerine yakın olan sulak ve yüksek enleme sahip bazı bölgelerde su kaynaklarının %10-%40 arasında artması beklenmektedir (Şen, 2022: 7-14). Su kaynaklarının varlığı tarım için hayati bir öneme sahiptir. İklim değişikliğinin su kaynakları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Artan su kaynakları tarımda verimliliği arttırırken su kaynaklarındaki azalma tam tersi bir etki yaratmaktadır. Bunun yanında aşırı yağışların

ortaya çıkaracağı sel ve heyelan felaketi tarım ürünlerinin zarar görmesine, verimli tarım arazilerinin kullanılamaz hale gelmesine sebep olmaktadır.

İklim değişikliğinin bir diğer etkisi deniz seviyelerinin yükselmesidir. Bu durum özellikle Asya-Pasifik ülkelerini olumsuz etkilemektedir. Yapılan araştırmalara göre iklim değişikliğine sebep olan insan kaynaklı faaliyetlerin kontrol altına alınmaması halinde birçok ülke geri döndürülemez felaketlerle karşı karşıya kalacaktır. Örneğin deniz seviyesinin her yıl arttığı ülkelerden biri olan Bangladeş'te deniz seviyesindeki 1,5 metrelik bir artış nüfusun beşte birinin yer değiştirmesine neden olacaktır. Maldiv Adaları'nda deniz seviyesinde tahmin edilen 2 metrelik artışın gerçekleşmesi halinde kara alanlarının yarısı su altında kalacaktır. İklim değişikliğinin etkileri karşısında savunmasız olan ülkelere bir diğeri olan Hindistan'da deniz seviyesinde meydana gelecek 1 metrelik artış ile 5764 kilometrekarelik arazi sular altında kalacaktır (Mahato, 2014: 2). Bu durum hem kitlesel nüfus hareketlerine hem de tarım arazilerinin yok olmasına neden olacaktır.

Küresel ısınma kaynaklı iklim değişikliğinin tarım üzerine etkilerini ve örnekleri çoğaltmak mümkündür. İklim değişikliğinin önlenmesi ile ilgili Birleşmiş Milletler nezdinde birçok çalışma yapılmaktadır; ancak yapılan çalışmalara ilişkin raporlar incelendiğinde bu krizin çözümünden dünyanın henüz çok uzak olduğu görülmektedir. İklim krizinin çözülmemesi halinde ortaya çıkacak olan sıcaklık artışları ile birçok tarım ürününün büyümesi ve gelişmesi olumsuz etkilenecek ve verim düşecektir. Yağış rejimlerinde meydana gelen değişiklikler ile ortaya çıkacak olan seller ve kuraklık sebebiyle tarım arazileri zarar görecek, şiddetli hava olayları tarım ürünlerini tahrip edecek, deniz seviyelerinin yükselmesi ile tarım alanları daralacaktır. Bütün bu olumsuz durumlar en nihayetinde üretim miktarlarında azalmalara, üretim maliyetlerinde artışlara neden olacaktır. Bu durum başta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere devamında da gelişmiş ülkelere gıda güvenliği krizlerini tetikleyecektir.

2.2.COVID-19 Pandemisi ve Tarıma Etkileri

2019 yılının son aylarında Çin'de ortaya çıkan ve başlarda “gizemli” olarak ifade edilen bir hastalık, çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almış ve sadece sağlık alanında değil, ekonomik alanda da ciddi tahribatlara neden olmuştur. Turizmden,

tarıma birçok sektörde yıkıcı etkilere sebep olan bu “gizemli hastalık” ilk olarak 2019 yılı Kasım ayı ortalarında Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentindeki Huanan Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarı ile bağlantılı kişilerde görülmüştür (Yüksel ve Baran, 2020: 888; Anadolu Ajansı, 2021; Li vd., 2020: 1199-1200). Başlarda tanımlanamayan bu hastalığa sebep olan etkenin, üst solunum yolu enfeksiyonu belirtileri gösteren hastalar üzerinde yapılan araştırmaların sonucunda, insanlarda ilk defa gözlemlenen yeni tip bir koronavirüs (2019-nCoV) olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen etken SARS CoV benzeri bir virüs olması sebebiyle SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmiş ve hastalığın adı COVID-19 olarak belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2023). COVID-19'un ortaya çıkmasından çok kısa bir süre sonra hastalığın dünyanın farklı ülkelerinde de görülmeye başlaması üzerine Dünya Sağlık Örgütü 30 Ocak 2020 tarihinde “uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu” ilan etmiş, 11 Mart 2020 tarihinde ise hastalığın artık pandemiye dönüştüğünü açıklamıştır. Aynı tarihte Sağlık Bakanlığı tarafından ülkemizde ilk vakanın görüldüğü kamuoyuna duyurulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2020: 5).

Çin'de hızla yayılan COVID-19, 2020 yılının Ocak ayında, Çin dışında ilk olarak Tayland'da görülmüştür. Hastalığın tanımlanmasının ardından geçen iki ay gibi kısa bir sürede virüs Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarına yayılmıştır (Varol ve Tokuç, 2020: 579). Dünya genelinde iktidarlar, hastalığın yayılmasını önlemek noktasında bir dizi politika hayata geçirmiş olsalar da uygulamaya konulan politikalar yayılmayı durduramamış ve gelinen noktada milyonlarca kişi enfekte olmuştur.

2023 yılı Kasım ayının sonu itibariyle salgının başlangıcından bu yana dünya çapında 772 milyonu aşkın doğrulanmış COVID-19 vakası bulunmaktadır. Salgın sebebiyle hayatını kaybedenlerin sayısı ise yine aynı dönem içerisinde yaklaşık 7 milyondur. Salgından ülkemiz de ciddi şekilde etkilenmiştir. 30 Kasım 2023 tarihi itibarıyla ülkemizde görülen vaka sayısı 17.004.677 iken hayatını kaybedenlerin sayısı 101.419 olarak açıklanmıştır (WHO, 2023).

Şekil 1

COVID-19 Vakası Görülen Ülkeler (30 Kasım 2023)

Kaynak: WHO (2023)

Salgının çok hızlı yayılması ülkelerin sağlık sistemlerinin üzerine kaldıramayacakları bir yük getirmiş ve birçok ülkede sağlık sistemi neredeyse işlemez noktaya gelmiştir. Başlarda salgın sadece küresel bir sağlık krizi olarak görülse de COVID-19 pandemisinin görünenden çok daha komplike bir kriz olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Hastalığın yayılması ile birlikte hemen her ülke uyguladıkları koruyucu politikalarla yaşanacak krizden asgari düzeyde etkilenmeye yönelik yaklaşımlar benimsemiştir. Bu koruyucu politikalarla hükümetler pandeminin yarattığı sağlık krizini ortadan kaldırmaya çalışırken tüm dünya, üstesinden gelinmesi zor bir ekonomik krize girmiştir.

Salgının etkilerini azaltmak için ilk başvuru politikalarından biri sosyal hareketliliği azaltıcı tedbirler olmuştur. Hükümetler bir taraftan virüsün ülke sınırları içerisine girmesini engellemek için sınırlarını vaka görülen ülkelere kapatırken bir taraftan da ülke içerisinde olası bulaş riskini ortadan kaldırmak için önce sinema, alışveriş merkezleri, ibadet yerleri gibi toplu alanları ziyarete kapatmış, daha sonra sokağa çıkma yasakları uygulayarak tam kapanma yöntemine başvurmuştur. Bu politikalar işyerlerinin uzun süreler kapalı kalmasına, işten çıkarmaların artmasına, üretimin azalmasına ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine sebep olmuştur. Alınan tedbirlerle birçok ülkede büyüme oranları gerilemiş, kısıtlamalar sebebiyle küresel ticaret olumsuz etkilenmiş, finans piyasaları ve döviz kurlarında meydana gelen aşırı oynaklık sermaye hareketlerini

dengeleştirilmiş, enerji fiyatlarında ortaya çıkan küresel tedarik ve talep yönlü artışlar fiyat dengesizlikleri yaratmıştır (Bakırtaş ve Ozan, 2021: 67-69; Ünüvar ve Aktaş, 2022: 129-131; Priya vd., 2021: 1296-1297). Özellikle bazı ülkelerin büyüme ve işsizlik rakamlarındaki negatif durum krizin boyutlarını gözler önüne sermektedir (Tablo 1 ve 2.).

Tablo 1

Yıllara Göre Ekonomik Büyüme Oranlar

Ülke	2019	2020	2021	2022	2023
Çin	6	2,2	8,5	3	5
Fransa	1,9	-7,7	6,4	2,5	0,95
Almanya	1,1	-3,8	3,2	1,8	-0,5
Birleşik Krallık	1,6	-11	7,6	4,1	0,5
ABD	2,3	-2,8	5,9	2,1	2,1
Rusya	2,2	-2,7	5,6	-2,1	2,2
Türkiye	0,8	1,9	11,4	5,5	4

Kaynak: IMF (2023)

Büyümedeki gerilemeyi dünya genelinde görmek mümkündür. Nitekim 2019 yılı için dünya genelinde büyüme oranı %2,8 iken salgının etkisi ile 2020 yılında büyüme oranı %-3,1 olarak gerçekleşmiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 129).

Tablo 2

Yıllara Göre İşsizlik Oranları

Ülke	2019	2020	2021	2022	2023
Çin	5,2	5,2	5,1	5,5	5,3
Fransa	8,4	8	7,9	7,3	7,4
Almanya	3	3,6	3,6	3,1	3,3
Birleşik Krallık	3,8	4,6	4,5	3,7	4,2
ABD	3,7	8,1	5,4	3,6	3,6
Rusya	4,6	5,8	4,8	3,9	3,3
Türkiye	13,7	13	12,3	10,3	9,9

Kaynak: IMF (2023)

Hükümetlerin özellikle tam kapanmaya yönelik aldıkları tedbirlerin bir sonucu olarak dünya genelinde işsizlik rakamları da artmıştır. Bu durumun yaratacağı sosyal sorunların önüne geçmek için birçok ülkede kısa çalışma ödeneği uygulamaya konmuştur.

Salgının yayılmasını engellemeye yönelik geliştirilen reaksiyonlara rağmen salgının hala ciddi bir tehdit olduğu görülmektedir. Ancak birçok ülkenin başlattığı aşı arama çalışmalarının sonuç vermesi ve dünya genelinde aşılamanın başlaması ile salgının etkilerinin azaltıldığı söylenebilir. Yapılan çalışmalar sonucu birçok farklı aşı bulunmuş ve 2023 yılı Kasım ayı sonu itibari ile dünya genelinde 13,6 milyar doz aşı uygulaması yapılmıştır (WHO, 2023).

2019 yılında ortaya çıkan ve çok kısa sürede bir pandemiye dönüşen hastalığın başta sadece bir halk sağlık krizi olduğu düşünülmüştür. Ancak hastalığın yayılma hızı ve beraberinde getirdiği ölümler, basın yayın organlarının olayı ele alış şekillerinin de etkisi ile kısa sürede dünyada bir panik havasının oluşmasına neden olmuştur. Halkta oluşan panik temel gıda ürünlerinde stokçuluğa yol açmış, salgının ilk zamanlarında market raflarının tamamen boşaltıldığı görülmüştür. Bu durum temel gıda ürünlerinde arz-talep dengesizliği yaratmış, iktidarlar ortaya çıkan arz-talep dengesizliğini engellemek için bir dizi politikayı hayata geçirmişlerdir. Bu politikalardan ilki çeşitli ürünlerin ihracatının kısıtlanması ya da tamamen yasaklanması olmuştur. İhracatı kısıtlanan ürünler, ülkelerin iç piyasadaki ihtiyaçlarına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin ülkemizde soğan, patates ve limon ihracatında kısıtlamalar görülürken, Rusya; buğday, arpa, mısır gibi ürünlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne dahil olan ülkeler dışındaki ülkelere ihracatına sınırlama getirmiştir. Rusya ayrıca işlenmiş tahıl ürünlerinin ihracatını da yasaklamıştır. Beyaz Rusya karabuğday, soğan sarımsak; Vietnam pirinç; Cezayir irmik, un, bakliyat gibi ürünlerin ihracatında kısıtlamalara gitmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısıtlamalardaki temel mantık, ülkelerin öncelikle kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayacak bir ortam oluşturmaları ve arz-talep dengesizliğinden kaynaklı fiyat artışlarından vatandaşlarını korumak istemeleridir. Ancak bu önlemler, salgının yayılmasını engellemek için alınan seyahat kısıtlamaları ve sınırların kapatılması gibi diğer önlemlerle birleşince tarım sektöründe küresel bir kriz ortamı oluşmuştur (Hendrix, 2020: 32; Tutar ve Canbulut, 2021: 14-16).

İhracat kısıtlamalarının dışında salgınla mücadelede uygulanan politikalardan biri de sokağa çıkma yasakları ve sınırların hastalığın yoğun olarak görüldüğü ülkelere kapatılmasıdır. Bu politikaların hayata geçirilmesi ile ilk olarak çabuk bozulabilen ürünler son kullanıcıya ulaştırılamamış ve ciddi bir ürün israfı ortaya çıkmıştır. Bu durum çiftçilerin ekonomik kayıplar yaşamasına neden olmuş, tarımsal üretimde ithalata bağımlı

ülkelerde gıdaya erişimde sorunlar yaratmıştır (Akın vd., 2020: 908; UNDP, 2021: 63). Söz konusu kısıtlamalar işgücü ve tarımsal üretim için gerekli olan girdilere erişimi de zorlaştırmıştır. Salgının başlarında özellikle tohum ve gübre gibi girdilerin fiyatlarında meydana gelen artış ve ihracat kısıtlamaları bu ürünlere erişimi zorlaştırmıştır. Tarımsal girdilere ulaşımında ortaya çıkan zorluklar tarımsal üretim ve verimliliğin azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan emek yoğun tarım yapılan bölgelerde işgücü kaybı sebebiyle birçok ürün ekilememiştir. Hindistan’da karantinalar sebebiyle kış mahsulleri hasadı olumsuz etkilenmiş, Güneydoğu Asya ülkelerinde üretim %3,11 oranında düşmüş, Avrupa, ABD ve Kanada’da benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu bölgelerdeki göçmen işçi ihtiyacı 1 milyonu bulmuştur. (Sridhar vd., 2022: 42511).

COVID-19’un tarım üzerine olumsuz etkileri sadece üretim ve tüketim tarafı ile sınırlı değildir. Alınan önlemler bir taraftan da tarım sektörü için hayati bir öneme sahip olan işleme, sevkiyat, depolama, paketlenme gibi lojistik faaliyetlerde de aksamalara sebep olmuştur. Üreticiler ellerindeki ürünleri uluslararası piyasaya sürememiş, mahsul kayıpları ortaya çıkmış bu durum çiftçilerin büyük ekonomik kayıplar yaşamalarına sebep olmuştur.

2.3.Rusya-Ukrayna Savaşı ve Tarıma Etkileri

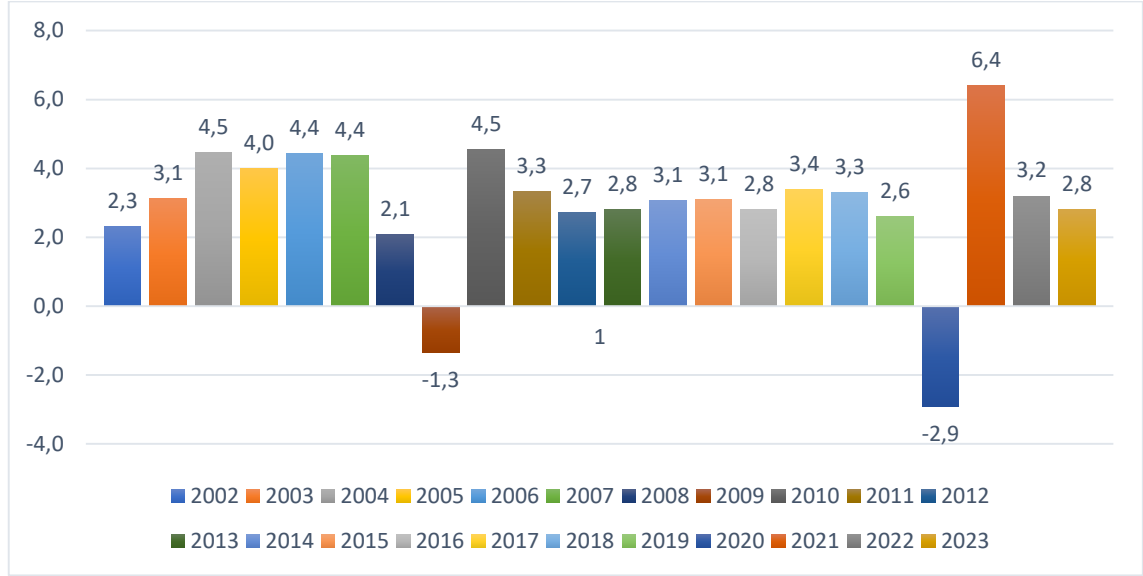
Sovyetler Birliğinin dağılması ile 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ukrayna her ne kadar bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürse de 2014 yılına kadar Rusya’ya yakın hükümetler tarafından idare edilmiştir. Aslında bağımsızlık sonrası ülke yönetimine gelen Kraucuk ve Kuchma gibi devlet başkanları her ne kadar Batı ile iyi ilişkiler kurma yönünde bir irade ortaya koysalar da Rusya’nın olası tepkilerini göz önünde bulundurarak bir denge siyaseti izlemişlerdir. Söz konusu denge siyaseti Yanukoviç’in devlet başkanlığı döneminde Rusya lehine değişmiş, Yanukoviç AB ile Ukrayna arasında imzalanacak ortaklık antlaşmasından çekilerek Rusya ile gümrük birliği anlaşması imzalama girişimlerinde bulunmuştur. Bu politika değişikliği Ukrayna’da protestoların başlamasına sebep olmuş ve 2014 yılı Şubat ayında Rusya’ya yakınlığı ile bilinen Viktor Yanukoviç istifa etmiştir (Sönmez vd., 2015: 662-663). Yanukoviç’in protestolar sebebiyle istifa etmesi ile birlikte Ukrayna’da denge siyaseti yerini bir tutum değişikliğine bırakmış ve bu tarihten sonra dış politikada Batı yanlısı bir yaklaşım ön plana çıkmaya başlamıştır. Ukrayna’nın bu yaklaşımı Rusya tarafından tepki ile karşılanmış ve Yanukovic’in

devrilmesi bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Aynı yıl Rusya Kırım'da Ukrayna'ya yönelik protestoları yönlendirerek protestoların bir çatışmaya dönüşmesine sebep olmuş ve bu durumu bahane ederek Kırım'ı işgal etmiştir. 27 Şubat 2014 tarihinde işgal edilen Kırım'da yaklaşık bir ay sonra yapılan referandumdan Rusya'ya katılma yönünde bir sonuç çıkmış, referandumun hemen ardından Kırım meclisi bağımsızlık ilan ederek katılma talebini Rusya'ya iletmiştir (Bebler, 2015: 39-42). Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin katılma talebini kabul etmiş ve batının bütün tepkilerine rağmen Kırım Rusya'ya katılmıştır. Ancak Rusya, Kırım ile yetinmemiş Rus nüfusun yoğun olduğu Donetsk ve Luhansk bölgelerinde başlayan protestoları destekleyerek bu bölgelerin de Rusya'ya katılma yönünde bir irade ortaya koymalarını sağlamıştır. Taraflar arasında imzalanan Minsk Protokolü ile gerilim azaltılmaya çalışılsa da başarılı olunamamış, çatışmalar devam etmiştir. Rusya ile Ukrayna arasında Ukrayna'nın Batı Bloğuna yanaşması ile başlayan gerginlik asıl zirvesine Ukrayna'nın NATO'ya katılım konusunda girişimlerde bulunması ile ulaşmıştır. Rusya bu tutumu kendisine yönelik bir tehdit olarak görmüş ve 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya yönelik işgal hareketine başlamıştır (Yumuşak, 2023: 167-168; Sönmez vd., 2015: 660-663).

Doğu – Batı geriliminin bir sonucu olarak görülmesi gereken savaşın nedenleri ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda iki neden bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu iki temel neden Rusya'nın sınırlarını koruma ve Doğu Avrupa'daki nüfuzunu sürdürme arzusudur. Nitekim Ukrayna'nın NATO'ya girme çabaları Rusya tarafından ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak görülmüştür. NATO'nun doğuya doğru genişleyerek Rusya sınırlarına yaklaşması Rusya'nın kabul edebileceği bir durum değildir (Balbaa vd., 2022: 138). Doğu ile Batı arasındaki bu güç savaşının etkileri özellikle ekonomik alanda bütün dünyayı etkilemiştir. COVID-19'un ortaya çıkardığı ekonomik krizin etkisinin azalmaya başladığı bu dönemde ortaya çıkan savaş durumu küresel ekonominin iyileşmesi yönündeki umutları da boşa çıkarmıştır. Nitekim salgın sonrası küresel GSYH 2022 yılında beklentinin çok altında kalarak %3,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2021 yılında gerçekleşen %6,4 büyüme oranı ile karşılaştırıldığında savaşın küresel ekonomiye etkisi çok daha iyi anlaşılacaktır (World Bank, 2024d).

Şekil 2

GSYH Büyüme Oranları (%)

Kaynak: World Bank (2024d)

Savaşın ekonomik etkileri, bir taraftan savaşa taraf ülkelerin enerji ve gıda arzında önemli aktörler olmalarından, diğer taraftan Batı'nın Rusya'ya karşı uyguladığı yaptırımlardan kaynaklanmaktadır. Rusya'nın Ukrayna'ya savaş ilan etmesi ile birlikte başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok Avrupa ülkesi, Rusya'yı ekonomik ve askeri anlamda zor durumda bırakarak geri çekilmesini sağlamak amacıyla bir dizi yaptırımları uygulamaya koymuştur. Bu yaptırımlar temelde bankacılık ve finans, enerji, askeri ve ticari alanlara yönelik gerçekleştirilmiştir (Li ve Li, 2022). Genel olarak Rusya'ya yönelik alınan yaptırım kararlarından bazıları şunlardır (Reuters, 2022; CNN, 2022; BBC, 2023; Balbaa vd., 2022: 138):

- Başta ABD olmak üzere AB ülkeleri, İngiltere ve Kanada Rus Merkez Bankası'nın ülkelerindeki mal varlıklarını dondurma kararı almıştır.
- Rusya'ya ait bankalar SWIFT sisteminden çıkarılmıştır.
- Avrupa Birliği, Rusya'dan kömür ve rafine edilmiş petrol ithalatını durdurmuştur.
- İngiltere ve ABD petrol ve doğalgaz ithalatını yasaklama kararı almıştır.
- Almanya, Avrupa'ya enerji dağıtımını amaçlayan Kuzey Akım II (Nord Stream II) doğalgaz boru hattı projesini askıya almıştır.

- Birçok işletme ve kişi yaptırım listesine eklenerek mal varlıkları dondurulmuş ve seyahat kısıtlaması getirilmiştir. Rus lider Vladimir Putin, Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Başbakan Mihail Mişustin, Kremlin Sözcüsü Dmitry Peskov gibi üst düzey kişiler de yaptırım kapsamına dahil edilmiştir.
- ABD ve diğer birçok ülke Rusya'ya savaş teknolojisi ihracatını yasaklama kararı almıştır.

Rusya ise uygulanan yaptırımlara tepki göstermiş ve karşı reaksiyon olarak tarım, teknoloji, otomotiv, telekomünikasyon ve elektrik ekipmanları dahil 200'ün üzerinde ürüne ihracat yasağı getirmiş, elinde devlet tahvili bulunan yabancı yatırımcılara faiz ödemelerini durdurmuş, Rusya dışından hissedarlara Rus şirketlerin yapacağı ödemeleri yasaklamıştır (Anadolu Ajansı, 2022).

Rusya-Ukrayna Savaşı gerek yukarıda belirtilen karşılıklı yaptırımlar sebebiyle gerekse enerji ve gıda arzında önemli aktörler olmaları sebebiyle küresel ekonomide ciddi tahribatlar yaratmıştır. Savaş özellikle enerji ve gıda piyasalarında büyük bir dalgalanma yaratarak arzın daralmasına ve fiyatların daha önce görülmemiş seviyelere yükselmesine sebep olmuştur. Savaş, pandemi sonrası toparlanma sırasında halihazırda artan enflasyonist baskıları daha da ağırlaştırmış ve özellikle enerji ve gıdada tüketici fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Euro bölgesinde manşet enflasyon 2020'deki %0,3'ten 2021'de %2,6'ya, ardından 2022'de %8,4'e yükselmiştir (Arce vd., 2023). Amerika Birleşik Devletleri'nde de durum bundan farklı değildir. Savaşın başlaması ile birlikte ABD'de yıl içerisinde enflasyon oranları rekor seviyeleri görmüş Temmuz 2022'de açıklanan haziran ayı enflasyon oranları %9,1 ile yıl içerisinde en yüksek oran olarak ölçülmüştür. Ülkemiz her ne kadar savaşa taraf ülkeler arasında ılımlı bir politika izlemiş olsa da enerji ve gıda fiyatlarındaki artışlardan etkilenmiştir; ancak bu etki sınırlı düzeyde kalmıştır. Savaşın enerji ve gıda fiyatlarında yarattığı dalgalanmanın, ülkedeki mevcut ekonomik sorunlarla bir araya gelmesi halihazırda yüksek seyreden enflasyon oranının 2022 yılı içinde %84,39'a kadar yükselmesine yol açmıştır (TÜİK, 2023; investing.com, 2023). Savaştan en çok etkilenen ülkeler genel olarak Rusya ve Ukrayna'dan gıda ithalatı yapan ülkeler olmuştur. Gıda arzında ve güvenliğinde meydana gelen aksamlar özellikle Sahraaltı Afrika ülkelerinde gıda krizine sebep olmuştur.

2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 salgını küresel ekonomiyi ciddi bir krize soktu. Salgının etkilerini azaltmak amacıyla hayata geçirilen bir dizi politika, başlarda krizin derinleşmesine sebep olsa da zamanla -özellikle aşı çalışmalarının sonuç vermesi ile- küresel ekonomideki sorunlar kısmen ortadan kalkmaya başladı. Ancak salgının etkilerinin ortadan kalkmaya başlaması ile ortaya çıkan bu iyimser tablo 24 Şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’ya savaş ilan etmesi ile sona erdi.

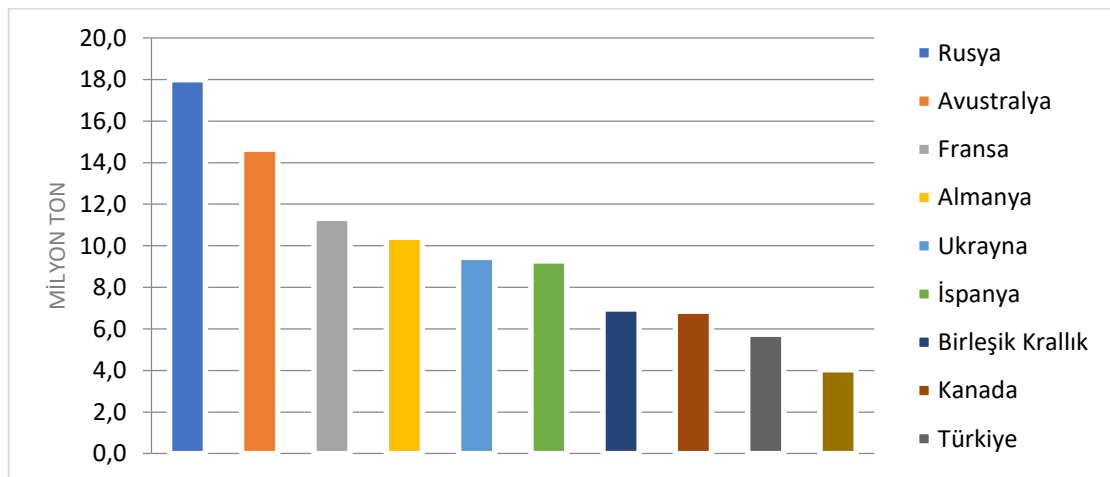
Savaşın başlaması ile birlikte hemen her kriz ve felaket karşısında aşırı bir kırılganlık gösteren tarım ilk etkilenen alanlardan biri olmuştur. İki önemli tarım ihracatçısı ülke arasında başlayan savaş tarımsal üretimi olumsuz etkilemiş, gıda ve enerji fiyatları artmış, dünyanın genelinde enflasyon oranları yükselmiş ve gıda güvenliği sorunları dünyanın birçok noktasında açlığa ve yoksulluğa neden olmuştur.

Savaşın özellikle tarım ve enerji alanlarında ciddi etkileri olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi her iki ülkenin de tarımsal üretimde ve ihracatta ön plana çıkmalarıdır. Bunun yanında Rusya gübre ve enerji ihracatçısı bir ülke olması sebebiyle de tarım sektöründe önemli bir aktördür.

Şekil 3, 4, 5 ve 6’da her iki ülkenin arpa, mısır, ayçiçeği ve buğday üretiminde dünyadaki yeri görülmektedir.

Şekil 3

Arpa Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)

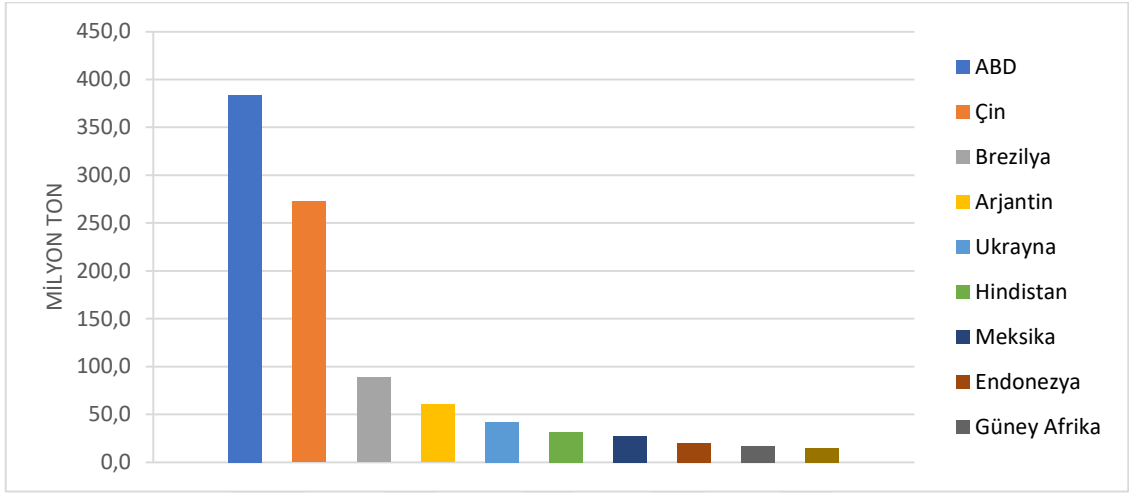

Kaynak: FAO (2023b)

Grafikten anlaşılabacağı üzere Rusya, dünyadaki en büyük arpa üreticisi konumundadır. Ukrayna da yıllık 9,4 milyon ton üretim kapasitesiyle ilk 5 ülke içerisinde yer almaktadır.

Şekil 4

Mısır Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)

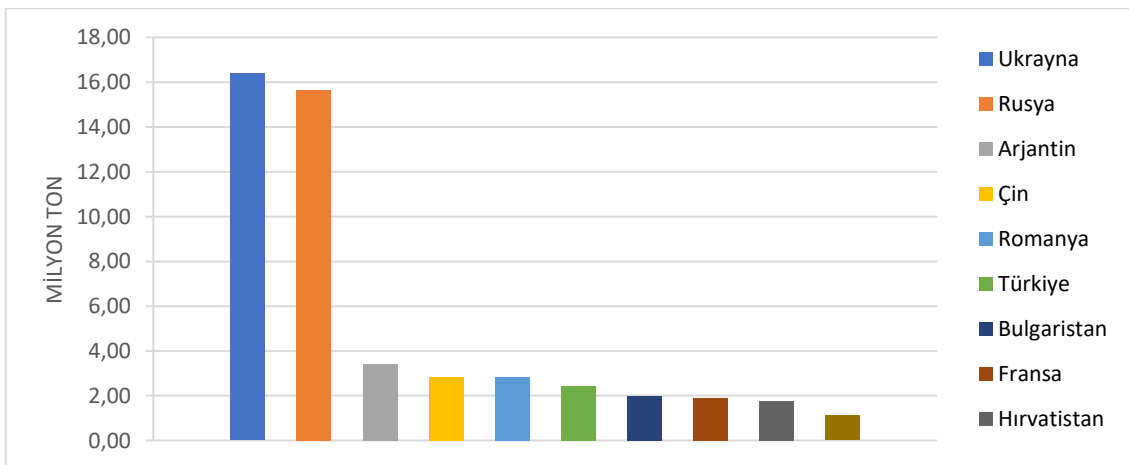

Kaynak: FAO (2023b)

Ukrayna’da 2021 yılında en çok üretimi yapılan tarım ürünü mısırdır. Yıllık 42,1 milyon ton üretim kapasitesine sahip olan ülke, dünyada en büyük 5. üretici konumundadır. Rusya da 15,2 milyon tonluk üretim kapasitesi ile 11. sırada yer almaktadır.

Şekil 5

Ayçiçeği Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)

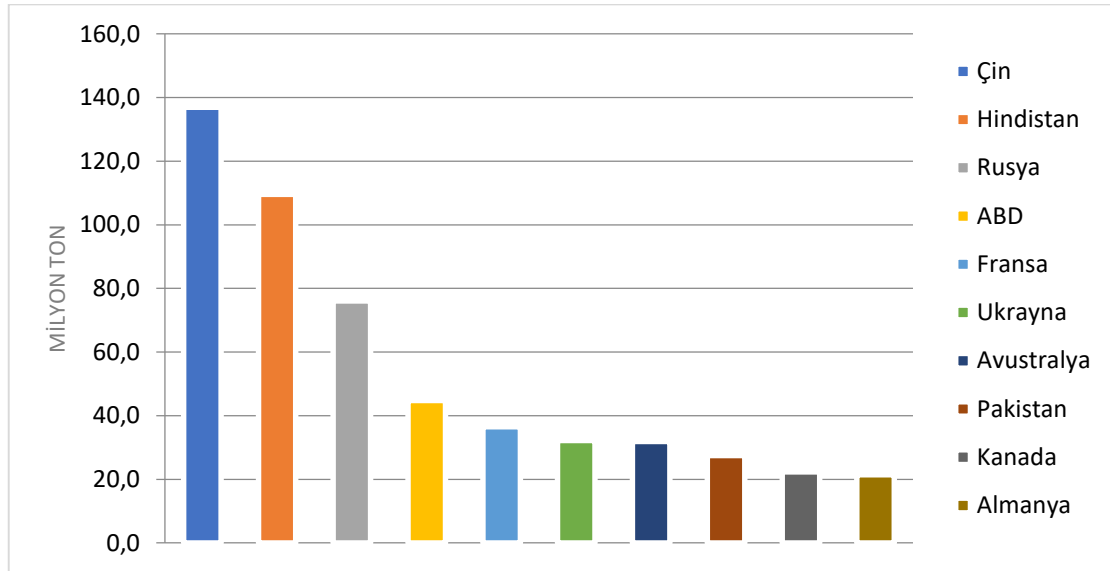

Kaynak: FAO (2023b)

Ayçiçeği üretiminde iki ülke açık ara lider konumundadır. Ukrayna 16,39 milyon ton, Rusya ise 15,66 milyon tonluk yıllık üretim kapasitesi ile dünyanın en önemli ayçiçeği üreticisi ve ihracatçısıdır.

Şekil 6

Buğday Üretiminde İlk 10 Ülke (2021)

Kaynak: FAO (2023b)

Buğday üretiminde de iki ülke dünyada önemli bir yere sahiptir. Rusya savaşın patlak verdiği yılın öncesinde 76,1 milyon ton buğday üretimi ile dünyada 3. sırada yer alırken, Ukrayna 32,2 milyon ton üretim kapasitesi ile 6. sırada yer almıştır.

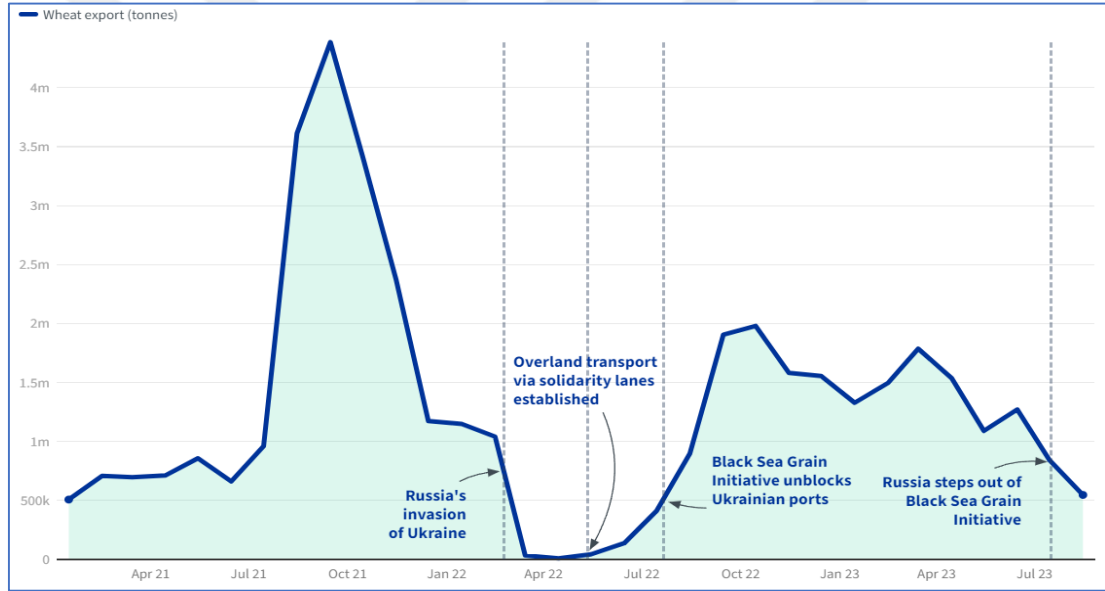
Görüldüğü gibi savaşın iki tarafı da ciddi tarım üreticileri konumundadırlar. Her iki ülke başta buğday, ayçiçeği ve mısır gibi temel besin kaynakları olmak üzere ürettikleri tarım ürünlerini hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere ihraç etmektedirler. Bunun yanında Rusya, gübre ve enerji gibi tarımsal üretimde kullanılan önemli girdilerin hem üreticisi hem de ihracatçısı konumundadır (Harunoğulları ve Ayhan, 2023: 528). Tarım ve enerji üretiminde önemli bir yere sahip iki ülke arasında başlayan savaşın her iki sektörde de bir kriz yaratması doğaldır.

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri operasyonlarının başlaması ile birlikte Ukrayna'nın Karadeniz'deki limanları abluka altına alınmıştır. Bu hamle Ukrayna'nın deniz ticaretini engellemiş ve tarım ürünlerinin ihracatı durma noktasına gelmiştir. Yoğun saldırılar sonucu Ukrayna'nın ulaşım altyapısı ve tarım arazileri tahrip edilmiştir.

İhracatın kesilmesi ithalata bağımlı ülkelerde tedarik sorunlarına sebep olmuş, ayrıca ortaya çıkan erişim problemleri gıda fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri, limanları kullanamayan Ukrayna'nın ihracatını desteklemek için bir dizi çalışma yürütmüş ve tarım ürünlerinin Ukrayna dışına karayolu ile taşınması için altyapı ve araç desteğinde bulunmuştur. Diğer taraftan iki ülke arasında denge siyasetini benimseyen ülkemiz, ortaya çıkan gıda krizinin çözümü için arabulucu olmuş ve Tahıl Koridoru Anlaşması ile iki ülkenin ürünlerinin dünya pazarına girmesini sağlamıştır. Hem alternatif yollar hem de tahıl koridoru vasıtasıyla 2023 Ağustos ayı itibari ile 80 milyon tona yakın tarım ürününün sevki gerçekleşmiştir (European Council, 2023a).

Şekil 7

Ukrayna'nın Buğday İhracat Hacmi

Kaynak: European Council (2023b)

Şekil 7'deki Mart 2021 – Ağustos 2023 tarihleri arasındaki buğday ihracat hacmi incelendiğinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgale başlamasının ardından ihracat hacminin %90'ın üzerinde düştüğü, Tahıl Koridoru Antlaşması ile yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir.

Savaşın en çok Ukrayna'nın doğu bölgeleri etkilenmiştir. Çatışmaların yoğun olarak yaşandığı doğu bölgelerinde tarımsal altyapı ciddi şekilde tahrip edilmiştir. Kyiv School of Economic'e göre tarımsal altyapıda ortaya çıkan zarar 6,6 milyar dolardan fazladır. Tarım üreticilerinin ürün yetiştirme ve yetiştirdikleri ürünleri nakletme

yetenekleri de savaş sebebiyle önemli ölçüde sınırlanmıştır. Tüm bu olumsuzluklarla birlikte artan lojistik maliyetler ve üretimden vazgeçme maliyeti de göz önünde bulundurulduğunda savaşın tarıma ek maliyetinin 36,2 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (Janzen ve Zulauf, 2023: 1)

Savaşın olumsuz etkilerini tarımsal ürünlerin ekiminde de görmek mümkündür. Ukrayna'da tarım üreticileri 2021 yılında Avusturya ve Çekya'nın yüzölçümünden daha geniş bir alanda -yaklaşık 17 milyon hektar- ekim yaparken 2022'de bir önceki yıla göre %22 daha az ekim yapmıştır (European Council, 2023b). Bu durumun oluşmasına artan maliyetler, işgücü kayıpları, tarım arazilerinin ve alt yapının tahrip edilmesi büyük oranda etkili olmuştur.

Savaş işgücü kaybına da sebep olmuştur. Can kayıplarının yanında savaş nedeniyle birçok kişi zorunlu olarak yer değiştirmek durumunda kalmıştır. Zorunlu askerlik ve nüfusun yerinden edilmesi ile birlikte işgücü temininde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Hassen ve Bilali, 2022: 1).

Daha önce ifade edildiği gibi Rusya tarımsal girdilerde önemli bir yeri olan gübre ve enerjide de ihracatçı konumdadır. Küresel gübre arzının yaklaşık %15'i Rusya tarafından sağlanmaktadır. Bu oran, gübre ihracatı yapan ülkeler listesinde Rusya'yı birinci sıraya çıkarmaktadır. Batılı ülkeler Rusya'ya yaptırım uygularken gübre ihracatını engelleyecek herhangi bir kısıtlama getirmemişlerdir. Buna rağmen Rusya gübre ihracatını kısıtlama kararı almıştır. Bu karar gübre fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Bunun yanında Nitrojen bazlı gübreler için önemli bir hammadde olan doğal gazın fiyatında meydana gelen artışlar da küresel gübre fiyatlarını ciddi oranda yukarıya çekmiştir (Nicas, 2022; Welsh, 2023). Bu alanda yapılan araştırmalar artan gübre fiyatlarının ve ihracat kısıtlamalarının gübre tedariğini zorlaştırdığını göstermektedir. Savaş, gübreye erişimi zorlaştırmış, tarımsal üretimi azaltmış ve fiyatlarda artışa sebep olmuştur (Shahini vd., 2022: 97-99).

Şekil 8

Gıda Fiyat Endeksi

Kaynak: FAO (2023a: 25)

Gıda fiyat endeksinin yıllara göre değişimi incelendiğinde küresel gıda fiyatlarının Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında tarihi zirvelere ulaştığı görülmektedir. Gıda fiyatlarındaki artış dünyanın büyük bölümünde özellikle de Sahraaltı Afrika ülkelerinde ciddi bir açlık krizine sebep olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

STRATEJİK BİR GÜÇ OLARAK TARIM

Tarım, insanlık tarihinin en eski ve en hayati faaliyetlerinden biri olup, toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamada kilit bir rol oynamaktadır. Küresel nüfus artışı ve artan gıda ihtiyacı, tarımın önemini artırırken gıda güvenliği, ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik gibi temel konular bu sektörü vazgeçilmez kılmaktadır. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesinin en önemli sebeplerinden biri olan tarım, bir taraftan temel beslenme ihtiyaçlarını karşılamış, diğer taraftan toplumların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Tokatlıoğlu vd., 2018: 151, 153).

Bugün dünya nüfusu hızla artmakta ve şehirleşme oranı yükselmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan rapora göre 2050 yılında dünya nüfusunun 10 milyara yaklaşacağı, 2100 yılında ise 11,2 milyara ulaşacağı belirtilmektedir (United Nations, 2024). Artan dünya nüfusunun yanında doğal kaynakların sınırlı oluşu tarımsal üretimde verimliliğin artırılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak uygun olmayan tarım tekniklerinin kullanılması, yanlış arazi ve sulama tekniklerinin kullanımı, doğal afetler, iklim krizi gibi etkenler verimliliği azaltmaktadır (Kılavuz ve Erdem, 2019: 134-135).

Tarım faaliyetleri binlerce yıldır sadece gıda değil, aynı zamanda lif ve diğer önemli kaynakların üretiminde de temel bir insan faaliyeti olmuştur. Artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için vazgeçilmez olan bu hayati faaliyet, insanların hayatta kalmasını ve gelişmesini sağlamada kritik bir rol üstlenmiştir. Ne var ki, tarımsal faaliyetlerin çevresel etkilerinin azaltılması ve doğal kaynakların gelecek nesiller için korunması tarımın önündeki en önemli zorluklar olarak karşımıza çıkmaktadır (Adedibu, 2023: 1). Bu nedenle, tarımsal üretimi artırmak ve aynı zamanda çevresel etkileri minimize etmek için bilimsel ve teknolojik yeniliklerin hızla hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir (Topal, 2010: 3-4).

Tarım, gıda üretiminin yanında çok geniş bir etki alanına sahiptir. Sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu hammadde teminini sağlamak, istihdam yaratmak, kırsal kalkınmayı desteklemek, ihracat yoluyla ülkeye döviz girişi sağlamak gibi çeşitli ekonomik roller üstlenen tarım, ayrıca doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğin

sağlanması noktasında da çevresel açıdan stratejik bir öneme sahiptir (Kılavuz ve Erdem, 2019: 135).

Tarım devlet müdahalesinin yoğun olduğu alanlardan biridir. Genel olarak devletler, nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılamak, doğal felaketler ya da savaş gibi olağanüstü durumlar için stok oluşturmak, gıda güvenliğini sağlamak amacıyla tarım sektörüne müdahalede bulunmaktadır. Tarımsal faaliyetlerde en önemli konulardan biri kendi kendine yeterliliğin sağlanmasıdır. Devletler bu amacın gerçekleştirilmesi için çaba göstermektedir. Bu çabalar tarım politikalarını şekillendirmektedir. Dışa bağımlı bir ülke olmak yerine, kendi kendine yeten bir ülke olmak için yerel üretimin desteklenmesi hem ekonomik bağımsızlık hem de ulusal güvenlik açısından daha uygun bir seçenek olarak değerlendirilmektedir (Tokathoğlu vd., 2018: 153).

Tarımın geleceğini tehdit eden unsurlardan biri de iklim değişiklidir. Bu tehdit ile başa çıkan ve iklim değişikliğine uyum sağlayan ülkeler tarım alanında stratejik bir güç elde etmektedir. İklim değişikliği gibi çevresel sorunların etkilerinin azaltılması için tarımda sürdürülebilirliği sağlayacak politikaların benimsenmesi her ülke için bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bunun yanında BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri tüm ülkelerin çevreyi korurken gıda güvenliğini sağlaması ve tarımsal verimliliği artırması gerektiğini vurgulamaktadır. Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesi için tarım hayati bir öneme sahiptir. Tarımın, toplumların refah seviyesini artırmada ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir rol oynadığı genel olarak kabul görmektedir (Pishchenko, 2023: 39- 41).

İklim krizi, doğal kaynakların yetersizliği, artan dünya nüfusu, savaş ve salgın gibi küresel krizler tarımsal üretimin stratejik bir güç olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Genel olarak tarım, gıda güvenliği ile birlikte ele alındığında bir ulusal güvenlik meselesi olarak tanımlanabilir. Bunun yanında ekonomik kalkınma için de özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretim bir lokomotif görevi görmektedir. Bu anlamda tarım, ülkelerin ekonomik gücünü arttırma noktasında da stratejik bir öneme sahiptir. Bilindiği gibi dünyadaki doğal kaynaklar sınırlıdır. Artan dünya nüfusunun gıda ihtiyaçlarının temin edilmesi amacıyla yapılan çalışmalar bu doğal kaynaklar üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Buradan hareketle kıt kaynaklarla dışa bağımlı olmadan gıda temininin sağlanması noktasında da tarım stratejik bir güç olarak kabul edilebilir. Bu

sayılan hususların dışında ülkelerin jeopolitik konumları, iklim değişikliğine uyum sağlama becerileri ve tarımın toplumsal ve kültürel etkileri de tarımı stratejik bir güç olarak ifade etmek için önemli hususlardır.

Bu bölümde tarımın stratejik bir güç olarak kabul edilmesine neden olan boyutlar detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

3.1.Tarım ve Ekonomik Kalkınma

Tarım ekonomik kalkınma için önemli bileşenlerden biridir. Etkili tarım politikalarının ekonomik büyümeye doğrudan ve dolaylı etkileri, istihdam ve dış ticaret dengesine olumlu katkıları tarıma stratejik bir önem kazandırmaktadır. Tarım özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için bir lokomotif görevi görmektedir. Çünkü bu ülkelerde sanayi sektörünün gelişebilmesi için gerekli olan hammaddelerin temininde tarım kritik bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tekstil, giyim, deri ve gıda gibi birçok sektörün gelişmesi için gerekli olan girdinin sağlanması tarımın gelişmesi ile ilişkilidir. Tarım bu anlamda sanayileşme için gerekli olan ucuz ve yeterli gıdanın temin edilmesi ve hammadde arzının sağlanması için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Ekici ve Tutar, 2022: 126-128).

Tarımın ekonomik kalkınmaya sağladığı katkılar çok yönlüdür. Tarım sadece gıda arzını sağlayan bir sektör olarak görülmemelidir. Tarım gıda arzının yanında; ihracat gelirleri ile ülkeye döviz girişi sağlayarak dış ticaret dengesinin sağlanmasına destek olmakta, sanayinin gelişmesine ve milli gelirin artmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle tarım ürünlerinin ihracatı, gelişmekte olan ülkeler için en önemli gelir kaynaklarından biridir. İhracat kapasitesi ve üretim verimliliği ile birlikte tarım hem iç pazarın hem de dış ticaretin gelişmesini sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Erbay, 2013: 8; Özdemir ve Aksoy, 2023: 141). Bu açıdan ülkenin dışa bağımlılığının azaltılması ve gıda güvenliğinin sağlanması noktasında tarımsal üretimin güçlenmesi büyük önem arz etmektedir (Ramesh, 2021: 45-46).

Tarım ürünlerinin uluslararası ticareti, küresel gıda güvenliğini sağlamak ve fiyat istikrarını temin etmek açısından önemli bir rol oynar. Tarım sektörü gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim, dışa bağımlılığı azaltarak ve kendi kendine yeterliliği destekleyerek ekonomik bağımsızlığın pekişmesine yardımcı olur. İthalata dayalı bir ekonomik modeli

benimsemiş ölkelerde, başta iklim değişikliği olmak üzere, doğal afetler ve savaş gibi krizler ciddi riskler yaratabilir. Bu sebeple tarım, yerel üretim ile küresel ticaret arasındaki dengeyi iyi kurmak, gıda güvenliğini sağlamak ve ekonomik istikrarı artırmak açısından kritik bir öneme sahiptir (Renwick vd., 2012: 31; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

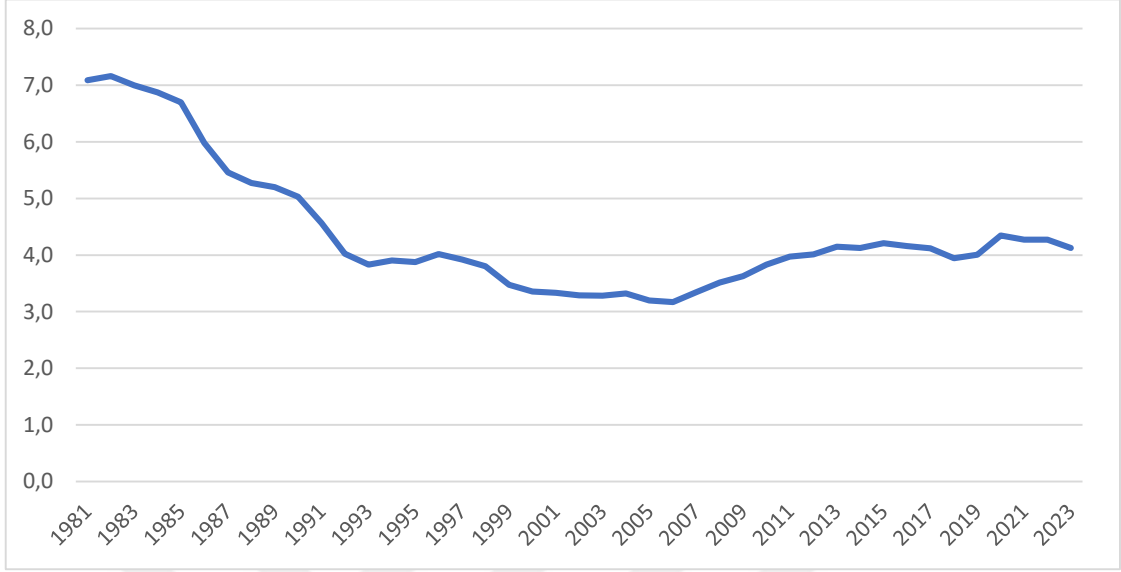
Tarımın stratejik bir güç olarak tanımlanmasında artan nüfusun gıda talebini karşılamasının yanında istihdam yaratma potansiyelinin de etkisi büyüktür. Tarımın istihdam yaratma potansiyeli az gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerde yoksullukla mücadelede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Tarımsal faaliyetler sadece tarımsal istihdam yaratmakla kalmaz aynı zamanda insan kaynağının diğer sektörlere kaymasında da önemli bir rol oynar. Bu durum bir taraftan verimlilik artışı sağlarken diğer taraftan ekonomik büyümeyi destekler (Erbay, 2013: 9). Tarımın istihdam yaratma rolü kırsal kalkınmanın sağlanmasıda önemli bir etkiye sahiptir. Bir sektör olarak tarım, özellikle Afrika gibi gelişmekte olan bölgelerde büyük istihdam alanları sunmaktadır ve bu durum yoksulluğun azaltılması açısından hayati öneme sahiptir (Kitole, 2023: 194).

Tarım gelişmekte olan ekonomiler için küresel büyümeye ve kalkınmaya yönelik en önemli itici güçlerden biridir. Tarımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, tarımsal verimliliğin artırılması ve uluslararası ticaretin etkili hale getirilmesi ile daha da artmaktadır. Nüfus artışı, iklim krizi ve ticaret savaşları gibi faktörler, tarımın krizlerle mücadeledeki rolünü daha da önemli hale getirmektedir. Bu nedenle ulusal politikalar tarımı güçlü bir kalkınma aracı olarak görmeli ve yatırımlar bu alanda yoğunlaşmalıdır (Ramesh, 2021: 45-46). Bu bağlamda, tarımı salt bir üretim unsuru olarak değil, ekonomik kalkınmanın sağlanmasıda ve uluslararası güç dengelerinin kurulmasında önemli bir unsur olarak kabul etmek gerekmektedir. Tarımda gerçekleştirilen başarılı modernizasyon ve verimlilik artırıcı politikalar hem iç ekonomiyi hem de dış ticaret ilişkilerini güçlendirerek ulusal kalkınmaya büyük katkı sağlamaktadır (Özdemir ve Aksoy, 2023: 140).

Tarımın stratejik bir güç olarak görülmesinde ekonomik büyümeye etkisi, dış ticarete ve istihdama katkılarına özellikle dikkat edilmelidir. Dünyada tarımsal katma değerin, 1980'lerden itibaren bir düşüş eğiliminde olsa da özellikle 2000'li yılların başından itibaren yeniden bir artış eğilimine girdiği görölmektedir.

Şekil 9

Dünyada Tarımsal Katma Değer (% GSYH - Ormancılık ve Balıkçılık Dahil)

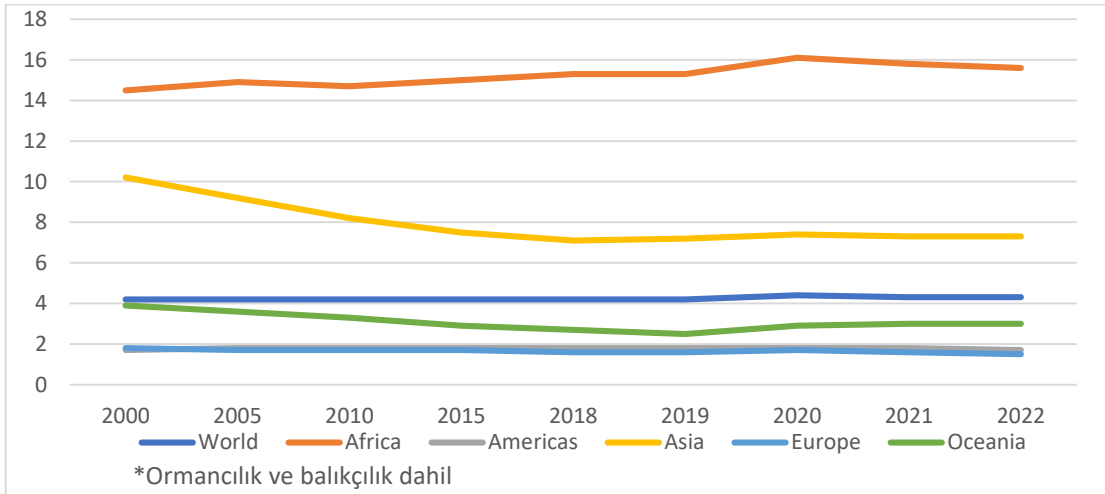

Kaynak: World Bank (2024a)

Tarımın gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYH) küresel katkısı Şekil 9’da da görüldüğü üzere genel olarak azalma eğilimindedir. Her ne kadar COVID-19 salgını ile mücadelede uygulanan kısıtlamalar sebebiyle bu eğilim 2019-2020 yılları arasında tersine dönse de pandeminin etkilerinin ortadan kalkmaya başladığı 2020 sonrasında düşüş eğilimi tekrar başlamış, 2020’de %4,4 olan katkı 2023’te %4,1’e düşmüştür. Ancak son 20 yıllık periyotta bir artış eğilimi dikkat çekmektedir.

Şekil 10

*Bölgelere Göre Tarımsal Katma Değerin Toplam GSYH İçindeki Payı (Yüzde)**

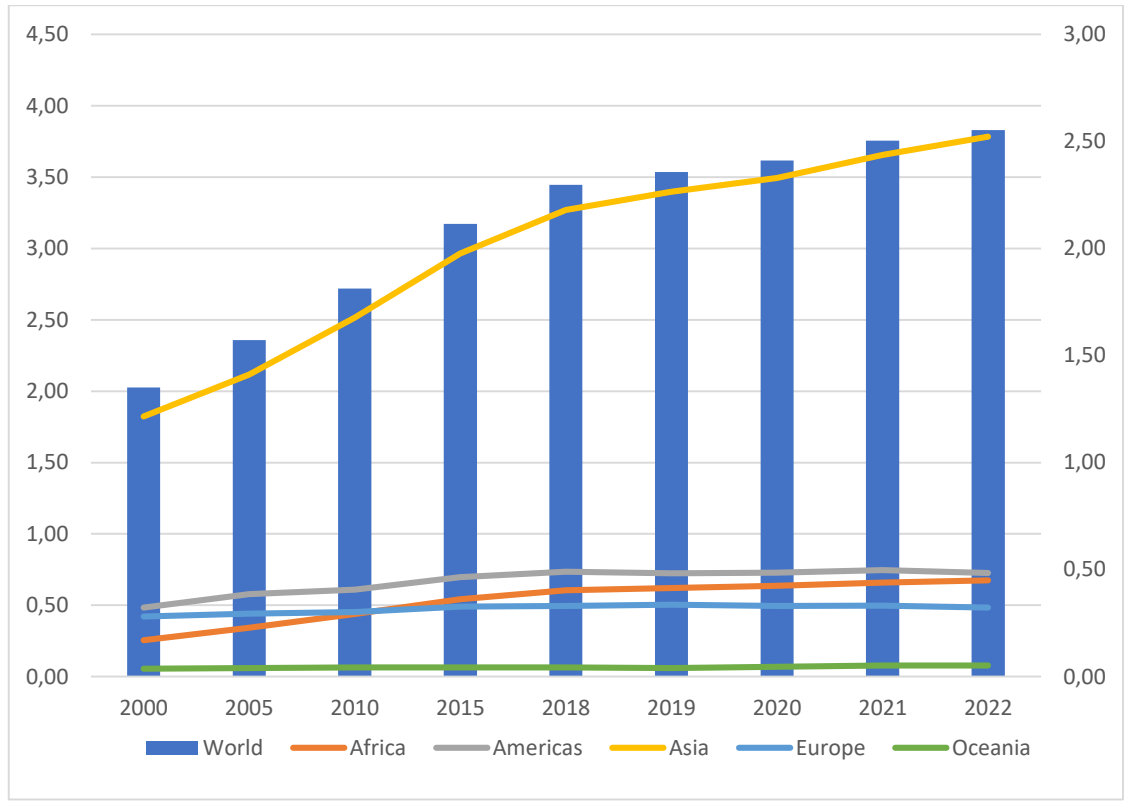

Kaynak: FAO (2024c: 81)

Bölgesel olarak bakıldığında 2000-2019 yılları arasında Afrika ve Amerika kıtaları hariç diğer tüm bölgelerde tarımın küresel katkısının azaldığı görülmektedir. Ancak nispeten küçük ekonomik boyutuna rağmen tarım, GSYH'ye katkısının ötesinde, tarımsal sanayi değer zincirinde ve doğal kaynakların kullanımında önemli bir rol oynamaktadır ve özellikle gıda güvenliğine etkileri sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu açıdan tarımın küresel GSYH'deki payına rağmen stratejik önemini koruduğu söylenebilir (FAO, 2024c: 2).

Şekil 11

Bölgelere Göre Ormancılık ve Balıkçılık Dahil Tarımsal Katma Değer (Trilyon \$)

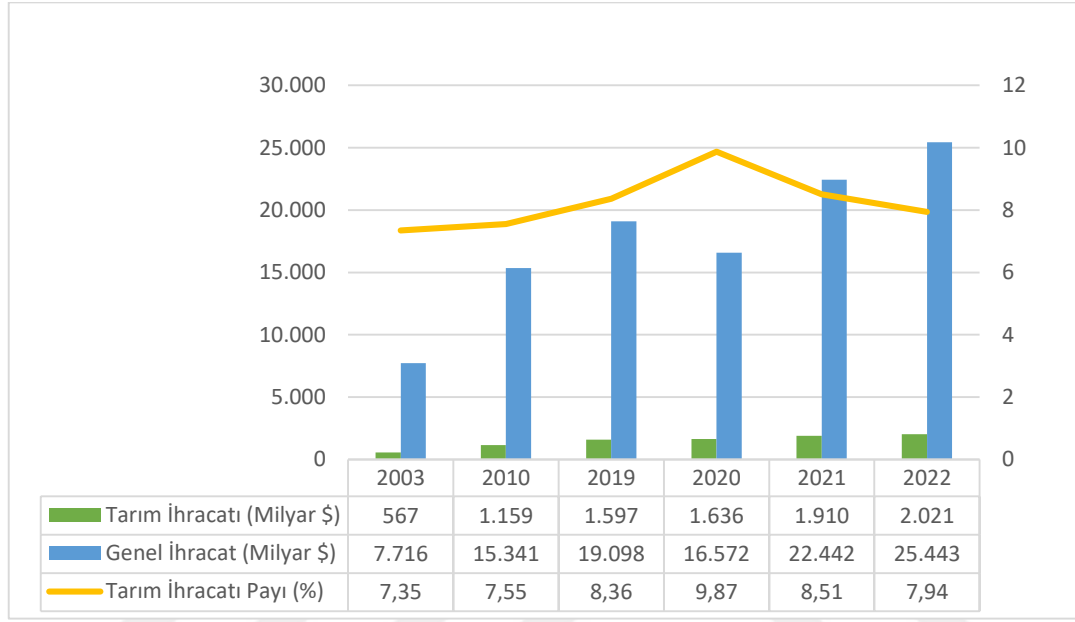
Kaynak: FAO (2024c: 76)

Tarımın küresel katma değeri 2000 ile 2022 yılları arasında %89 oranında artarak 2022'de 3,8 trilyon dolara ulaşmıştır. Söz konusu artış, 2000 yılına kıyasla tarımsal katma değer 1,8 trilyon dolar arttığını göstermektedir. Tarımın bölgesel katma değeri incelendiğinde Afrika'da tarımın katma değerinin %164 oranında artarak 449 milyar dolara çıktığı görülmektedir. Asya'da ise 2000 yılında 1,2 trilyon dolar olan tarımsal katma değer 2022 yılında 2,5 trilyon dolara yükselerek iki katından fazla bir artış gerçekleştirmiştir. 2000-2022 yılları arasında tarımsal katma değer Amerika'da %50,

Okyanusya'da %42, Avrupa'da ise %15 artırmıştır. Ülkeler düzeyinde 2022 yılında katma değer açısından tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün en büyük olduğu ülkeler Çin, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri olmuştur (FAO, 2024c: 1).

Şekil 12

Küresel Tarım İhracatı (Milyar \$)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2023: 2)

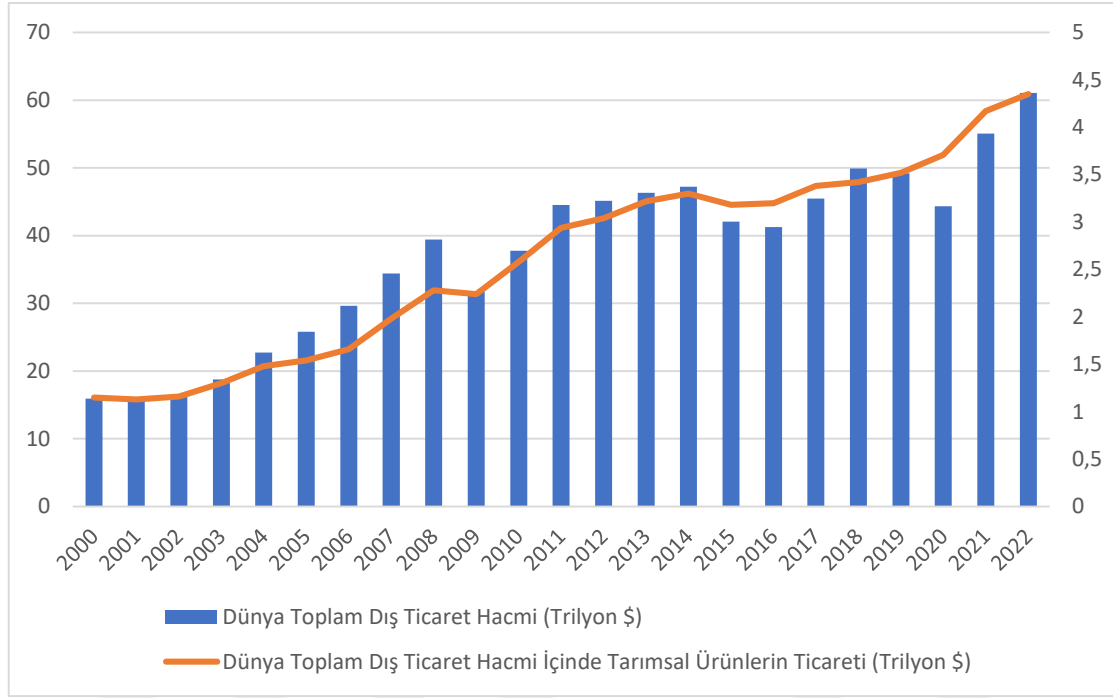
Tarım, dış ticaretteki payı sebebiyle de stratejik bir öneme sahiptir. Tarımsal ürün ithalatına bağımlı ülkeler özellikle küresel krizler sonrasında ciddi bir gıda güvenliği sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Dış ticaret verileri incelendiğinde bölgesel olarak özellikle Asya ve Afrika kıtaları net gıda ithalatçıları olarak, Amerika kıtası ise net ihracatçı olarak öne çıkmaktadır. 2000-2022 yılları arasında küresel gıda ihracatının parasal değeri, 4,7 kat artarak 1,8 trilyon dolara çıkmıştır (FAO, 2024c: 22). Amerika Birleşik Devletleri, toplam 107,68 milyar dolar ihracat miktarı ile en büyük gıda ihracatçısı, Çin Halk Cumhuriyeti ise 171,5 milyar dolar ile en büyük gıda ithalatçı ülke konumundadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

Dünya dış ticaret hacminde tarımın payı yıllar içerisinde artış göstermiştir (Şekil 13). 2000 yılında 1,15 trilyon dolar olan tarım ürünlerinin dış ticaret hacminin 2022 yılına gelindiğinde 4,35 trilyon dolara çıktığı görülmektedir. Küresel nüfus artışı dikkate

alındığında tarımın küresel dış ticaret hacmi içerisindeki payının her geçen yıl daha fazla artacağı söylenebilir.

Şekil 13

Tarımsal Ürünlerin Dünya Dış Ticaret Hacmi İçindeki Payı

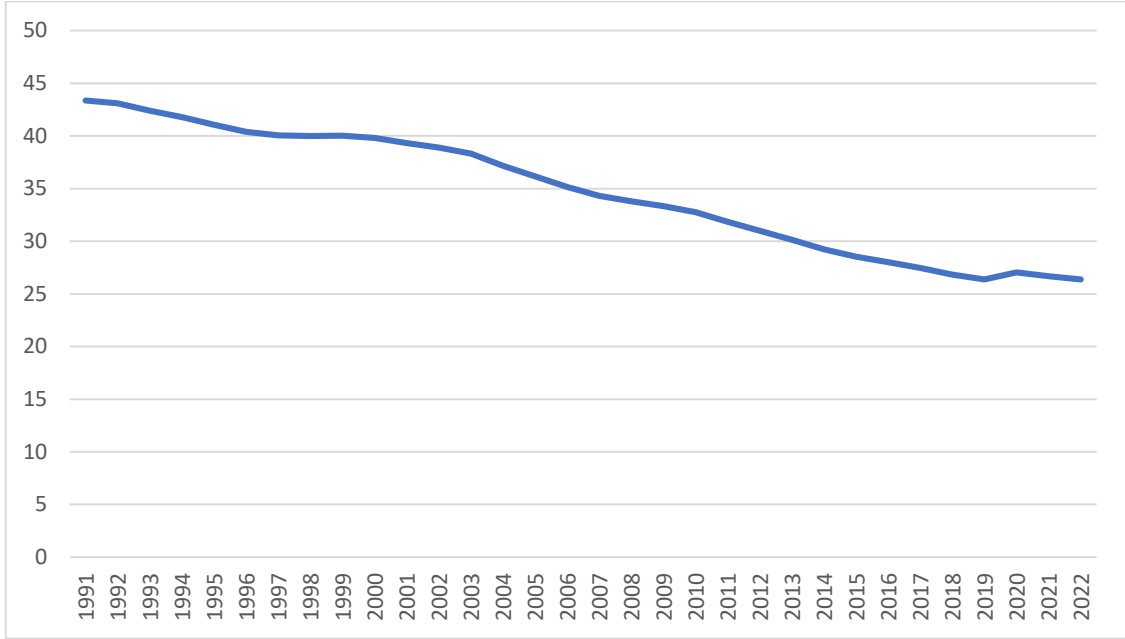

Kaynak: (Batmaz, 2023: 15)

Tarım az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir istihdam kaynağıdır. Bugün toplam istihdam içerisinde tarımsal istihdamın oranı %26'nın üzerindedir (Şekil 14). Bu durum dünyada çalışan her dört kişiden birinin hala tarım sektöründe çalıştığını göstermektedir. Bu oran az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok daha yüksektir. Örneğin 2020 yılı verilerine göre Hindistan'da nüfusun %58'inin temel geçim kaynağı tarımdır. Gelişmiş ülkelerde tarım alanında istihdam oranları düşüktür. Bunun en temel sebebi bu ülkelerin daha az beşerî girdi ile daha çok çıktı üretebilecekleri sektörlere yönelmiş olmaları ve tarımda teknoloji kullanımına ağırlık vererek verimlilik artışı sağlamayı başarmış olmalarıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024).

Şekil 14

Dünya Toplam İstihdamı İçerisinde Tarım Sektörünün Payı (%)

Kaynak: World Bank (2024b)

Genel olarak tarımın ekonomik büyüme üzerinde etkisi büyüktür. Özellikle gelişmekte olan birçok ülkede tarım ekonomik büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Tarımın küresel katma değere katkısının yaklaşık %75'i gelişmekte olan ülkelerden sağlanmaktadır (Pishchenko, 2023: 39).

Tarımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bakımından stratejik bir öneme sahip olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Tarım sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hakkında Türkiye özelinde yapılan bir çalışmada, tarım sektöründe meydana gelen %1'lik bir artışın uzun dönemde ekonomik büyümeyi % 1,57 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Aynı çalışmada, kısa dönem sonuçları incelendiğinde ise tarım sektöründeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,36 oranında pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir (Yağış, 2024: 816).

Tarımın ekonomik büyümeye katkıları dikkate alındığında bu alanın uluslararası güç mücadelelerine de sahne olduğu görülmektedir. Genel olarak ABD ve AB ülkelerinin ekonomik ve siyasi açıdan dünya tarımına hâkim olduğu kabul edilmektedir; ancak bu ülkeler doğal kaynaklar konusunda kırılgan bir yapıdadır. Gelişmekte olan ülkelere ise durum tam tersidir. Gelişmekte olan ülkeler doğal kaynaklar açısından iyi durumda

olmalarına karşın düşük siyasi ve kurumsal güce sahiptirler. Bu durum tarımın, ekonomik kalkınma ve uluslararası güç dengesinin önemli bir unsuru olduğunu vurgulamaktadır (Renwick vd., 2012: 31).

3.2.Tarım, Kırsal Kalkınma ve Toplumsal İstikrar

20. yüzyılın başlarında kırsal kalkınma programları öncelikli olarak yoksulluğu azaltmayı amaçlarken, 21. yüzyılda bu programlar kırsal bölgelerin refah düzeyini yükseltmeye odaklanmıştır. Bu dönemde başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere uluslararası organizasyonlar da kırsal kalkınma programları konusunda ciddi politikalar geliştirmiştir. Söz konusu politikaların temel amacı, kırsal bölgeleri ekonomik, toplumsal, kültürel ve refah düzeyi bakımından kentlere yakın bir seviyeye getirmektir. Son yıllarda ekonomik gelişmenin istenen düzeyde olmaması ve sağlık, eğitim ve sosyo-kültürel alanlardaki eksiklikler nedeniyle kırsal bölgelerden yoğun göç alan kentler, gerekli istihdamı karşılayamama, hizmet, sağlık ve eğitim gibi mutlak gerekli alanlarda nüfusa yetememe tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların kırsal kalkınma konusunda titiz bir şekilde çalışmalar yürütmesi gerekmektedir (Günay vd., 2022: 2).

Kırsal kalkınma politikaları genel olarak kırsal bölgelerde yaşayan insanların refah düzeylerini arttırmayı hedefler. Yoksul nüfusun büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimlerde yaşaması nedeniyle, endüstrileşmiş ülkelerde kırsal kalkınma politikaları önemli bir yere sahiptir. Kırsal bölgelerdeki az gelişmişlik, genel az gelişmişliğin temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir (De Janvry vd., 2002: 1598). Dünya Bankası'nın 2024 yılı Yoksulluk, Refah ve Gezegen Raporu'na göre genel olarak bütün bölgelerde aşırı yoksulluk oranı kırsal alanlarda, kentsel alanlara oranla daha yüksektir. Kırsal alanlarda aşırı yoksulluk oranı %16 iken, bu oran kentsel alanlarda %5 olarak tespit edilmiştir. Yoksulluk oranları ise kırsal alanlarda %46 iken, kentsel alanlarda %20'dir. Yine bu rapora göre dünya genelinde aşırı yoksulların dörtte üçü kırsal alanlarda yaşamaktadır (Dünya Bankası, 2024d).

Kırsal kalkınmanın sağlanmadığı bölgelerde yaşayanlar, çalışma alanlarının kısıtlı olması, sosyo-ekonomik gelişim eksikliği, eğitim, sağlık, teknoloji ve diğer birçok kamu hizmetine erişimde yetersizlik ile kültürel faaliyetlerden yoksunluk gibi birçok sorunla

karşı karşıyadır. Dolayısıyla kırsal yoksulluk, kentsel problemlerin temel nedeni olarak görülmektedir. Bu sorunların çözümü için birçok yol mevcuttur. Kırsal bölgeleri de içine alan ekonomik istikrarın sağlanması, tarımsal üretim araçlarına erişimin kolaylaştırılması, fiziki ve sosyo-kültürel altyapılara yönelik devlet desteklerinin artırılması, eğitim, sağlık, teknoloji ve destek hizmetlerinin kapsayıcı bir şekilde planlanması ve bu doğrultuda hazırlanacak kırsal kalkınma planlarının uygulanması ile kentsel sorunlara neden olan kırsal yoksulluk probleminin önüne geçilmesi mümkün olabilir. (Tatlı vd., 2020: 15)

Kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için en önemli unsur, sürdürülebilir bir tarım politikasıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de uygulanan Dokuzuncu Kalkınma Planında kırsal kalkınmanın temel amacı, kentsel alanlar dışında yaşayanların iş ve hayat standartlarının kırsal alanlar dışında yaşayanlarla benzer bir seviyeye yükseltilerek sürdürülebilir bir hale getirilmesi olarak belirlenmiştir. Planda ayrıca, bu süreçte ortaya çıkabilecek istihdam eksikliği ve yoksulluk ile birlikte kentlere doğru başlayabilecek göçlerin sebep olacağı olumsuzlukların çözülmesi amacıyla kırsal kalkınma politikalarının tarım politikalarıyla tamamlayıcı bir şekilde uygulanacağı ifade edilmiştir (Kandemir, 2011: 108).

Gamso ve Yuldashev (2018:273) tarafından 2018 yılında yapılan bir çalışmada, özellikle gelişmekte olan ülkelere uluslararası organizasyonlar tarafından yapılan kırsal kalkınma ve tarımsal teşvik desteklerinde yaşanan artışların bu ülkelerden gelişmiş ülkelere yapılan göçleri azalttığı sonucuna varılmıştır. Yine benzer şekilde araştırmada elde edilen veriler, kırsal alanlarda tarım sektörünün istihdam kapasitesinin genişletilmesinin, yatırımların ve desteklerin artırılmasının gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere göçleri büyük ölçüde azaltacağını göstermiştir.

Dethier ve Effenberger’e (2012: 178) göre tarım, toplumun geçimini garanti altına alması ve ekonomik büyümeye katkısı sebebiyle son derece önemlidir. Tarımsal kalkınma olmadan ekonomik büyüme mümkün değildir. Ayrıca tarım, modern ekonomiye ucuz hammadde ve düşük ücretli iş gücü sağlaması açısından küresel ekonomi için stratejik bir güce sahiptir. Buna ek olarak tarım sektöründeki büyüme ve tarımda daha yüksek üretkenlik genel ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. Tarımsal büyümenin yoksulluğu azaltma konusunda muazzam bir kapasitesi olduğundan bahseden Deither ve Effenberger, tarım sektöründeki üretkenliği arttırmanın gelişmekte olan ülke ekonomileri

açısından kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca tarımsal kalkınma; kırsal kalkınma ve toplum odaklı kalkınma süreçlerine doğrudan katkı sağlayabilir.

Tüm bu araştırmalar kırsal kalkınmada tarımın ne denli stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Kırsal alanlarda tarımın gelişmesi, bölge halkının refah seviyesini arttırmakta ayrıca göç oranlarını azaltmaktadır. Bu durum bazı kentsel problemlerin azalmasını sağlamakla beraber ülkelerin ekonomik ve sosyo-kültürel seviyelerinin yükselmesine de olumlu katkıda bulunmaktadır.

Gollin'e (2010: 3860) göre, birçok yoksul ülkede nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamakta ve geçimini öncelikle tarımdan sağlamaktadır. Tarım, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümünü oluşturmakta ve yoksul ülkelerde yaratılan katma değerin yaklaşık %25'i bu sektörden elde edilmektedir. Aynı şekilde gelişmekte olan ülkelerin işgücünün en az dörtte birinin tarım sektöründe yer alması ve yoksulların tüketim harcamalarında tarımsal ürünlerin önemli bir yer tutması göz önüne alındığında, tarımsal üretkenlik artışı olmaksızın ekonomik büyümenin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla kırsal nüfusun refah seviyesinin artırılması, yoksulluktan kurtarılması ve genel ekonomiye katkısının sağlanması, sosyal ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için temel koşullar arasında yer almaktadır. Söz konusu koşulların gerçekleşmemesi halinde kırsal alanlarda yaşayan yoksul nüfusun ülkelerini huzursuzluk ve kaos içerisine sürüklemesi olasıdır.

Özelde tarım genelde ise gıda güvenliği, sosyal istikrar ve toplum huzuru için kritik bir öneme sahiptir. Gıdaya erişimde yaşanan sorunlar toplum içinde kaosa yol açabilir. Gıda yoksunluğu, siyasi huzursuzluğu tetikleyen başlıca faktörlerden biridir (Sadiku vd., 2024: 31). Bu durum özellikle 2008 yılında meydana gelen gıda krizi sonrasında dünyanın birçok ülkesinde başlayan toplumsal olaylarla bir kez daha doğrulanmıştır. Gıda fiyatlarının zirve yaptığı 2008 yılında, piyasa çalkantılarından endişe duyan kentsel tüketiciler 48 ülkede protesto gösterileri düzenlemiş ve bu gösteriler sonucunda birçok hükümet düşmüştür (Wright ve Cafiero, 2011: 61; Brinkman ve Hendrix, 2011: 4). Bu olaylar tarımın sosyal istikrarın sağlanmasında ne denli önemli bir araç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

3.3.Tarım, Gıda Güvenliği ve Ulusal Güvenlik

Tarımın ulusal güvenlik ile ilişkisi gıda güvenliğinin sağlanmasındaki kritik rolü ile ilgilidir. 1996 yılında Roma’da düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi’nde gıda güvenliği “*tüm insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişebilmesi*” şeklinde tanımlanmıştır (World Bank, 2024c). Tarım temel gıda ürünlerinin temin edilmesi için önemli bir faktördür. Bu anlamda gıda güvenliğinin sağlanması noktasında da kritik bir rol oynamaktadır.

Gıda güvenliği, günümüzde ekonomik istikrarın yanında ulusal güvenliğin sağlanması ile de doğrudan bağlantılıdır. Tanımından da anlaşılacağı üzere, gıda güvenliği nüfusun yeterli ve güvenilir gıdaya erişiminde hayati bir rol oynamaktadır. Bunun yanında toplumsal huzurun sağlanmasına, devletlerin siyasi meşruiyetini elde etmesine ve sürdürmesine katkı sağlamaktadır (Qaim vd., 2023: 66). Ancak günümüzde gıda güvenliği, küresel krizler ve felaketler sebebiyle ciddi bir tehdit altındadır. Küresel nüfus artışı, iklim krizi, savaşlar ve salgınlar tedarik zincirlerindeki aksamalar yoluyla gıda güvenliğini kırılgan hale getirmektedir (Basset, 2024: 1). Bu durum gıda güvenliğinin ulusal güvenliğin ilgi alanına dahil edilmesine sebep olmaktadır.

Gıda güvenliği üzerindeki tehditler özellikle tarımsal üretimde ithalata bağımlı ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Tarımda dışa bağımlı ülkeler, küresel krizlerin uluslararası piyasada yarattığı dalgalanmalardan diğer ülkelere göre çok daha fazla etkilenmektedir. Bu ülkeler küresel piyasalardaki olumsuz durumlardan en az düzeyde etkilenmek için çeşitli stratejiler benimsemişlerdir. Özellikle gıda fiyatlarındaki oynaklıktan etkilenmemek amacıyla stratejik tahıl rezervleri oluşturmak, MENA bölgesi ülkelerinde sıklıkla başvuru olan bir tedbir olarak öne çıkmaktadır (Wright ve Cafiero, 2011: 61). Gıda güvensizliği yaratan dış etkenler, ithalata bağımlı ülkelere sadece ekonomik krizlere neden olmamaktadır. Ekonomik krizlerin yanında ülke içerisinde siyasi istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluklara da sebep olmaktadır (Brinkman ve Hendrix, 2011: 4).

Gıda güvenliği hem ekonomik etkileri hem de ülke içerisinde sebep olacağı siyasi ve toplumsal huzursuzluklar sebebi ile ulusal güvenliğin bir unsuru olarak

değerlendirilmektedir. Özellikle gıdaya erişimde yaşanan sıkıntıların toplumsal bir tepkiye dönüşme ihtimalinin geçmişe bakıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2007-2008 yıllarında meydana gelen küresel gıda fiyatları krizi sebebiyle birçok ülkede ortaya çıkan toplumsal ayaklanmalar bunun en önemli göstergesidir. Söz konusu dönemde 48 ülkede gıda güvensizliği sebebiyle isyanlar başlamış, gittikçe büyüyen bu toplumsal ayaklanmalar iktidarların değişmesine sebep olmuştur. 2011 yılına gelindiğinde küresel gıda fiyatlarında yeni bir tarihi zirvenin görülmesi benzer toplumsal ayaklanmalara sebep olmuştur. Gıda fiyatlarında meydana gelen artış, tek başına belirleyici olmasa da öncesinde biriken toplumsal gerilimlerle birlikte Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali ve Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'i deviren protesto dalgalarına katkıda bulunmuştur (Brinkman ve Hendrix, 2011: 4). Gıda güvenliğinin ulusal güvenlik üzerindeki etkisi ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklarla sınırlı değildir. Gıdaya erişimde yaşanan sorunlar aynı zamanda ülkenin sosyal dokusuna da zarar vererek kitlesel göç hareketlerine ve iç çatışmalara sebep olmaktadır. Özellikle iklim olayları ve buna bağlı olarak tarımsal üretimde meydana gelen düşüşler sebebiyle ortaya çıkan göç dalgası, insan ticareti gibi farklı toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir (Gökçeğöz, 2024: 303-304).

Yakın tarihimizde meydana gelen ve başta tarım olmak üzere birçok sektörü olumsuz etkileyen iki küresel kriz COVID-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşı, küresel tedarik zincirlerindeki kırılganlığı ortaya koymuştur. Tedarik zincirlerindeki bu kırılganlık küresel çapta gıda fiyatlarında yukarı yönlü bir hareketi tetiklemiştir (bkz. Şekil 8). Bu durum başta temel tarım ürünleri olmak üzere kaynaklara erişimin zorlaşmasına yol açmıştır (Basset, 2024: 1). Artan gıda fiyatları ve kaynaklara erişimin zorlaşması tarımsal üretimde kendi kendine yeterliğin öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Birçok ülke yakın tarihte yaşanan küresel krizler neticesinde gıda güvenliğini sağlamanın salt bir ekonomik gereklilik değil, bir ulusal güvenlik meselesi olduğunu kabul etmiştir. Buradan hareketle ülkelerin tarım politikalarını belirlerken gıda güvenliği ve ulusal güvenlik arasında güçlü politik bağlar kurmaları ve gıda güvenliğini ulusal güvenliğin önemli unsurlarından biri olarak kabul etmeleri gerekmektedir (Pérez ve Lameiras, 2020: 96).

Tarımın temel gıda ürünlerinin üretiminde lokomotif bir alan olması, gıda güvenliğinin sağlanmasında tarım politikalarını stratejik bir noktaya taşımaktadır. Gıda güvenliğinin istikrarlı bir şekilde sağlanması, diğer bir deyişle küresel tedarik zincirlerine bağımlılığın azaltılması ve sürdürülebilir bir gıda tedarigi sisteminin oluşturulması için tarım politikaları stratejik bir öneme sahiptir (Eştürk ve Ören, 2014: 193). Tarım politikalarını tarımda kendi kendine yeterlilik sağlayacak şekilde belirleyemeyen, tarımsal üretimde ve gıda tedariginde ithalata bağımlı olan ülkelerde gıda güvenliği riskleri küresel krizlerin etkisiyle daha fazla derinleşmektedir (Chigvintsev vd., 2020: 6).

Dünya genelinde tarımsal üretimde dışa bağımlılığın yarattığı risklerle mücadele etmek için birçok farklı stratejinin benimsendiği görülmektedir. Gıda güvenliğinin küresel krizler karşısındaki kırılganlığı ile mücadele etmek için Rusya'nın 2010 yılında kabul ettiği ve 2020 yılında revize ettiği "Gıda Güvenliği Doktrini" bu kapsamda önemlidir. Bahse konu doktrin ile gıda güvenliği ve ulusal güvenliği bir bütün olarak ele alan Rusya, tarımsal üretimi kendi kendine yeterlilik seviyesinde arttırmayı ve bu sayede ithalata bağımlılığı azaltmayı hedeflemiştir. Gıda güvenliği konusunu ulusal güvenlik boyutunda ele alan Rusya, özellikle Ukrayna ile girdiği savaş sonrasında kendisine yönelik yaptırımları ulusal güvenliğine bir tehdit olarak değerlendirmiş ve tahıl ticaretini jeopolitik bir araç olarak kullanmaya başlamıştır (Dufy, 2023: 15-23; Çaşkurlu, 2022: 19-20). 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşında, başta tahıl koridorlarının saldırıya uğraması ve tarımsal ürün ticaretinin bir güç unsuru olarak kullanılması, küresel kriz anlarında Rusya'nın uluslararası ilişkilerde elindeki tarımsal gücü bir koz olarak kullanabildiğini göstermektedir (Dufy, 2023: 21-23). Bu durum, Rusya'nın gıda güvenliği konusunu bir ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Tarımda kendi kendine yeterliliği ve gıda güvenliği konularını ulusal güvenlik boyutuyla ele alan bir diğer ülke de Çin'dir. Başta tahıl olmak üzere tarım ürünlerinin üretiminde dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlayan Çin, yerel üretimi arttırmanın yanında farklı ülkelere stratejik arazi alımı ve dış yatırımlar yoluyla gıda arzını arttırmaya ve çeşitlendirmeye çalışmaktadır (Pérez ve Lameiras, 2020: 113). 1970'li yıllardan bu yana gıda güvenliğini sağlamaya çalışan Çin, bu hedefi gerçekleştirebilmek için temel tarım ürünlerinde yerli üretime ve stok tutmaya yönelmiştir. Yoğun tarımsal üretimde kaynak kullanımının sınırlarına ulaşan Çin, 2014 yılından itibaren farklı ülkelere yatırımlar

yapmaya, ortak girişimler kurmaya başlamış ve yoksul ülkelerde toprak gaspına girişmek suretiyle dışa açılma stratejisi benimsemiştir (Çaşkurlu, 2022: 19-20). Özellikle Doğu Afrika’da tarım arazisi alımları yapan Çin, bu sayede gıda arzını arttırmayı amaçlamaktadır (Pérez ve Lameiras, 2020: 113).

Çin’in tarımsal güç stratejisini benimsemesinde ABD ile artan stratejik rekabetin etkisi de büyüktür. Dünyanın en büyük gıda ithalatçısı olan Çin, ithalatta ABD’ye olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. Olası bir kriz anında ABD öncülüğünde gerçekleşecek bir yaptırım karşısında savunmasız kalmak istemeyen Çin, yerel üretim kapasitesini artırmaya, ithalatı çeşitlendirmeye ve küresel anlamda tarımsal bir güç olmaya çalışmaktadır (Hongzhou, 2023).

Tarım ürünlerinde ve diğer gıda maddelerinin temininde ithalata bağımlı olan MENA ülkelerinde ise -ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de dikkate alındığında- kırılganlığın çok daha fazla olduğu görülmektedir (Battat vd., 2011). Bu ülkeler söz konusu kırılganlığı azaltmak ve gıda güvenliği riskleri ile mücadele etmek için genel olarak stratejik tahıl rezervleri oluşturmayı tercih etmişlerdir (Wright ve Cafiero, 2011: 71). Ancak benimsenen bu politika dışa bağımlılığı azaltmaya katkı sunmamaktadır. Her ne kadar tahıl rezervleri oluşturmak küresel fiyat hareketlerinin olumsuz etkilerini azaltmaya katkı sunsa da söz konusu ülkeler tarımsal üretimi arttıracak politikalar benimsemedikleri için dış kaynak bağımlılığı devam etmiş ve bu durum da gıda güvensizliği riskini arttırmıştır.

Gıda güvenliğini olumsuz etkileyen sebepler çeşitlidir. Bu sebeplerin etkileri de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Her ülke gıda güvenliği risklerini ortadan kaldırmak için kendine özgü özelliklerini, sosyo-ekonomik durumunu ve jeopolitik koşulları dikkate alarak farklı stratejiler benimsemektedir. Özellikle yukarıda bahsedilen ülkelerin gıda güvenliği politikalarını belirlerken konuyu ulusal güvenlik bağlamında ele aldıkları görülmektedir. Özellikle Çin ve Rusya 2008 yılından itibaren gıda güvenliği politikalarında merkantilist bir yaklaşım benimsemişlerdir. Rusya’ya 2014 yılında uygulanmaya başlanan yaptırımlar, Çin ve ABD arasında her geçen gün şiddetlenen güç mücadelesi gibi sebeplerle merkantilist tarım politikalarına yönelim dünya genelinde artmaktadır. Diğer taraftan dünya genelinde ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik

bloklaşmanın artması her ülke için gıda güvenliğini ulusal güvenlik meselesi haline getirmektedir (Çaşkurlu, 2022: 1-2).

Gıda güvenliği risklerinin çeşitliliği bu risklerle mücadele için belirlenecek politikaları da çeşitlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Özellikle küresel iklim krizi, salgınlar ve savaşlar ile bunların sebep olduğu tedarik zinciri kesintileri, ekonomik dalgalanmalar ve siyasi istikrarsızlıklar gıda güvenliği için ciddi riskler yaratmaktadır. Söz konusu sorunlar gıda arzını ve dağıtımını doğrudan etkilemektedir; ancak etkiler bununla sınırlı değildir. Bu olumsuz etkilerin yanında toplumsal sorunlar ve ulusal güvenlik de gıda güvenliği riski oluşturacak küresel sorunlardan doğrudan etkilenmektedir.

Yukarıda sayılan sorunlar içerisinde iklim değişikliği, yapısı itibari ile iklim koşullarına doğrudan bağlı olan tarımsal üretimin önündeki en önemli tehditlerden biridir. İklim değişikliğinin yarattığı iklim aşırılıkları, su kıtlığı, kuraklık ve çölleşme tarımsal üretimi ve verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkeler ulusal güvenlik politikalarını belirlerken bu riskleri de göz önünde bulundurmak zorundadır. Çin, gıda güvenliği için ciddi bir risk oluşturan iklim değişikliğinin, tarımsal üretim üzerindeki etkilerini de dikkate alarak, ulusal güvenlik için bir tehdit olduğunu kabul etmiş ve Ulusal Güvenlik Kanunu'nda bu doğrultuda bir düzenleme yapmıştır (Pérez ve Lameiras, 2020: 104-106).

Gıda güvenliğine yönelik risklerden biri de gıda tedarik zincirlerinde meydana gelen kesintilerdir. Özellikle son yıllarda yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı ve COVID-19 pandemisi gıda tedarik zincirlerinin ne kadar kırılgan bir yapıda olduğunu gözler önüne sermiştir. Pandemi sırasında salgınla mücadele kapsamında hayata geçirilen politikalar uluslararası ticarette aksaklıkların yaşanmasına neden olmuş, söz konusu aksaklıklar gıda fiyatlarında artışa ve gıdaya erişim sorunlarına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu kriz dışa bağımlı ülkelerde gıda güvenliği krizlerine yol açmıştır (Chavez-Miguela vd., 2024: 877). Savaş ise tarımsal girdilere erişimde sorunlar yaratmış, aynı zamanda ortaya çıkan enerji krizi ile sorun derinleşmiş, tarımsal ürünlerinin üretim maliyetlerindeki artış küresel gıda fiyatlarında bir artışı tetiklemiştir.

Tarımsal üretim ve tarım faaliyetleri sonucunda elde edilen tarım ürünlerinin uluslararası ticareti, küreselleşmenin de etkisi ile ekonomik yaptırımlardan ve jeopolitik

gerilimlerden doğrudan etkilenmektedir. 2014 yılı itibari ile kendisine uygulanan yaptırımlar sebebiyle gıda güvenliğini bir ulusal güvenlik meselesi olarak ele alan Rusya, elindeki tarımsal gücü bir silah olarak kullanmaktan çekinmemiştir (Çaşkurlu, 2022: 19-20). Rusya'nın ihracat kısıtlamaları gıda arzında dalgalanmalara sebep olmuş aynı zamanda tarım ticaretinde etkili olan büyük şirketlerin spekülatif hareketleri gıda fiyatlarını olumsuz etkilemiştir (Pérez ve Lameiras, 2020: 109).

Dünya nüfusunun her geçen gün artması gelecekte kıt kaynaklarla gıda ihtiyacının nasıl karşılanacağı sorusunu akıllara getirmektedir. Tarım politikaları belirlenirken sadece mevcut riskler değil, gelecekte karşılaşılabilecek risklerin de dikkate alınması önemlidir. Burada tarım politikalarını sadece gıda üretiminin arttırılmasına katkı sağlayan bir araç olarak değil ulusal güvenliği de sağlayacak önemli bir enstrüman olarak ele almak gerekmektedir. Bir taraftan iç kapasitenin güçlendirilmesi ve bu suretle dışa bağımlılığın azaltılması yönünde politikalar hayata geçirilirken diğer taraftan sürdürülebilir tarım uygulamalarına geçilmesi, gıda güvenliğinin sağlanmasında sürdürülebilirliğin tesis edilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Tarım ürünlerinde dışa bağımlı ülkelerin gıda güvenliği ile ilgili risklerden en az düzeyde etkilenmesi noktasında stratejik tahıl rezervleri oluşturmak sık kullanılan bir yöntemdir. Bu sayede ithalata bağımlı olan ülkeler fiyat istikrarsızlıklarına karşı kendilerini koruyabilmektedir (Wright ve Cafiero, 2011: 71). Ancak tarımsal üretimde yerel üretim kapasitesinin arttırılması, tarım faaliyetleri üzerindeki çevresel etkilerin azaltılması ve tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması geçici önlemlerden çok daha önemlidir. Diğer taraftan tedarik zincirlerinin kırılganlıklarının giderilmesi için uluslararası iş birliğinin sağlanması bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir (Basset, 2024: 1). Özelde gıda güvenliği genelde ise ulusal güvenlik ile ilgili sorunlar yaşamamak adına tarımsal faaliyetlerde teknoloji kullanımı ve dijital dönüşümün yaygınlaştırılması gerekmektedir.

3.4. Tarımda Dijital Dönüşüm ve Teknolojik Gelişmeler

Tarımsal faaliyetleri olumlu ya da olumsuz etkileyen en önemli etken iklimdir. Bu sebeple iklimde meydana gelen değişiklikler tarımsal çeşitliliği ve üretimi de etkilemektedir. Bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en büyük tehdit küresel ısınma ve buna bağlı olarak gelişen iklim değişikliğidir. Bu tehdit karşısında şüphesiz en

savunmasız sektör iklime bağımlılığı sebebiyle tarım sektörüdür. İklim değişikliğinin yanında tarımsal faaliyetler savaşlardan, salgınlardan, doğal kaynak kıtlığından, nüfus artışından ve kötü tarım uygulamalarından doğrudan etkilenmektedir. Tarımın kırılgan yapısı sebebiyle hem iklim değişikliğinin hem de diğer tehditlerin tarım üzerindeki olumsuz etkilerini minimize edebilmenin en etkili yolu, tarım sektörünü gelişen ve değişen teknolojiye uyumlu bir hale getirmektir. Bu noktada teknolojinin tarımsal faaliyetlere entegrasyonunu ifade eden “Tarım 4.0” uygulamaları büyük önem arz etmektedir.

İlk kez Almanya’da “Endüstri 4.0” olarak adlandırılan teknolojinin ve yapay zekanın hâkim olacağı bir sanayi çağına girildiğinden söz edilmiştir. Devrim niteliğinde olan bu gelişme son zamanlarda tarım sektöründe de yaşanmaya başlamış ve süreç “Tarım 4.0” olarak adlandırılmıştır. Dünya nüfusunun ve buna paralel olarak temel gıda ihtiyacının hızla arttığı günümüzde, tarım sektörünün teknolojiye uyumlu hale getirilmesi, bu ihtiyacın karşılanması açısından bir zorunluluk olarak görülmektedir. Tarımda teknoloji kullanımı ve dijital dönüşüme bazı ülkeler oldukça önem verirken bazı ülkeler henüz yeteri kadar ilgi göstermemektedir. Nitekim ABD’de teknolojik tarımın kullanım oranı yüzde 80 iken bu oran Avrupa ülkelerinde yüzde 24 civarında kalmaktadır (Ercan vd., 2019: 260).

Son 20 yılda tarımda teknoloji kullanımı ve dijitalleşme çalışmaları tarımsal üretimde devrim niteliğinde bir dönüşümün yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle son yıllarda tarımın karşı karşıya kaldığı çevresel zorlukların üstesinden gelmek ve küresel çapta artan gıda talebine yanıt verebilmek için tarımda dijitalleşmenin hızlandığını görmek mümkündür (Abashidze, 2023: 12). Tarım alanında başlayan dijital dönüşümle küresel bir sorun olan gıda güvenliğini desteklemek ve tarımda sürdürülebilirliği sağlamak daha olanaklı hale gelmektedir.

Hızla artan dünya nüfusu tarım ürünlerine olan talebi de arttırmaktadır. Geleneksel tarım yöntemleriyle bu talepleri karşılamak mümkün olmadığından hızlı bir şekilde tarım politikalarını akıllı tarım uygulamalarını uygulayacak şekilde düzenlemek gerekmektedir. Akıllı tarım uygulamaları, çiftçilere çiftlik verimliliği, çevresel etki, gıda güvenliği, ürün kayıpları ve sürdürülebilirlikle ilişkili çeşitli zorluklarla başa çıkma konusunda yardım etmektedir. Örneğin kablosuz sensör ağları yer ve zamandan bağımsız olarak çiftlikleri

izleme ve kontrol etme imkânı sağlarken, otonom araçlar ve robotik sistemler çiftliklerde tekrarlayan görevleri desteklemek ve gerçekleştirmek için kullanılabilir. Benzer şekilde, çevresel faktörler, yabancı ot kontrolü, mahsul üretim durumu, su yönetimi, toprak koşulları, sulama planlaması için diğer Tarım 4.0 araçları kullanılabilir. Bu sayede mahsul verimini artırmak, maliyetleri en aza indirmek ve ürün kalitesini geliştirmek çok daha mümkün hale gelebilir (Abbasi vd., 2022: 10).

3.4.1.Tarım 4.0 Nedir?

"Tarım 4.0" veya "Dijital Çiftçilik", tarımda dijital teknolojilerin entegre kullanımını ifade eder. Bu teknolojiler, üretimden lojistik ve pazarlamaya kadar tarım süreçlerinin tamamında etkilidir. Dördüncü tarım devrimi olarak tanımlanan bu dönüşüm, nesnelerin interneti (IoT), yapay zeka (AI), büyük veri analitiği, bulut bilişim (CC), simülasyon, otonom robotik sistemler (ARS), artırılmış gerçeklik (AR), kablosuz sensör ağları gibi araçlarla şekillenmektedir. Bu sayede, tarımın dijitalleşmesi mümkün hale gelmektedir (Paraforos ve Griepentrog, 2021: 365; Abbasi vd., 2022: 2). Dijital tarım, çiftçilerin karar alma süreçlerini optimize ederek daha bilinçli, verimli ve sürdürülebilir üretim yapmalarını sağlar (Abashidze, 2023: 13).

3.4.1.1.Tarım 4.0 Uygulama Araçları

Tarımsal faaliyetlerde teknoloji kullanımını ifade eden Tarım 4.0'ın birçok uygulama aracı bulunmaktadır. Tarım 4.0'ın başarısı için yukarıda bahsedilen yenilikçi teknolojilerin etkin kullanımı önemlidir.

3.4.1.1.1.Nesnelerin İnterneti (IoT)

IoT, dijital sistemler ile fiziksel nesneler arasında bağlantı kurarak tarımsal süreçleri daha etkili hale getirir. Örneğin, tarımsal üretimin verimliliğini etkileyecek toprak nemi, hava durumu ve bitki sağlığı gibi konularda sensörlerden elde edilen veriler ile çiftçilerin tarımsal faaliyetleri esnasında daha bilinçli kararlar almasını sağlar (Kirmikil ve Ertaş, 2020: 4). IoT, tarım ürünlerinin ve tarımsal girdilerin yönetiminde gerçek zamanlı izleme ve kontrol imkânı yaratmaktadır. Bu teknoloji, tarımsal üretimde en üst düzeyde verim almak için önemli bir role sahiptir (Araújo vd., 2021: 10)

3.4.1.1.2.Bulut Bilişim

Tarımda teknoloji kullanımının yaygınlaşması; çok sayıda verinin elde edilmesi, depolanması ve ihtiyaç anında hızlı bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Bulut bilişim teknolojisi, tarımsal verilerin düşük maliyetle depolanmasını ve bu verilere hızlı erişim imkanını sağlamaktadır. Özellikle IoT ile birlikte kullanıldığında, büyük hacimli verilerin işlenmesini ve analizini kolaylaştırır. Bu teknoloji sayesinde tarımda veri tabanlı karar alma süreçleri hızlanmakta ve üreticilere sürdürülebilir üretim için esneklik sağlanmaktadır (Paraforos ve Griepentrog, 2021: 372).

3.4.1.1.3.Yapay Zekâ (AI)

Günümüzde hemen her alanda kullanılmaya başlanan AI, veri analizi ve tekrarlayan süreçlerin otomatikleştirilmesi için kullanılan önemli bir araçtır. AI destekli sistemler, tarımsal üretim için hayati öneme sahip hava durumu, toprak durumu ve mevsimsel değişiklikler ile ilgili tahminlerde bulunarak buna göre optimum üretim yöntemlerini belirler. AI'nin kullanımı, tarımda verimliliği artırmanın yanında kaynak kullanımını da optimize eder (Abashidze, 2023: 14).

3.4.1.1.4.İnsansız Hava Araçları

İnsansız Hava Araçları (İHA), tarımsal faaliyetlerde önemli bir uygulama alanına sahiptir. Özellikle tarımda dijitalleşme ile birlikte bu uygulama aracı giderek daha önemli bir hale gelmiştir. İHA'lar aracılığıyla tarım alanlarında yüksek çözünürlüklü görüntülemeler yapabilmek, tarım ürünlerinin sağlığı ile ilgili uygulamaları daha etkin kullanmak mümkün hale gelmiştir. İHA'lar ile tarım alanlarını izleme süreçlerinde bir devrim yaşanmış, daha hızlı ve doğru veri toplamak mümkün hale gelmiştir (Amaral vd., 2021: 1).

3.4.1.1.5.Büyük Veri Analitiği

Özellikle IoT teknolojisinin ortaya çıkışı ile veri toplamak kolaylaşmış, bunun sonucunda her geçen gün daha büyük hacimlerde veri üretilmiştir. Büyük veri analitiği, tarım sektöründe toplanan geniş veri kümelerinin verimli bir şekilde bir araya getirilmesini, işlenmesini ve görselleştirilmesini sağlayan bir teknolojiyi ifade etmektedir.

Bu teknoloji, çiftlik yönetiminden sürdürülebilir üretim uygulamalarına kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır (Araújo vd., 2021: 11-12).

3.4.1.1.6.Karar Destek Sistemleri (DSS)

Tarımsal karar destek sistemleri, çiftçilere farklı koşullar altında en doğru kararı verebilmeleri için öneriler sunarak üretim süreçlerini optimize etmeye yardımcı olan bir insan-bilgisayar sistemi olarak tanımlanabilir. Bu sistemler, çiftçilere talimat vermek yerine seçenekler sunar ve nihai kararı çiftçilere bırakarak iyi kararlar almalarına katkı sağlar. Karar destek sistemleri sadece mevcut faaliyetler için seçenek sunmakla kalmaz gelecekteki faaliyetler için de daha iyi bir performans elde edebilmek adına üreticilere yardımcı olur (Zhai, vd., 2020: 2).

3.4.2.Tarım 4.0 Uygulama Örnekleri

İklim krizi, savaşlar, salgınlar, artan dünya nüfusu, kırsal alandan şehirlere göçlerin artması, artan maliyetler ve doğal kaynakların kısıtlılığı tarım üzerinde baskı yaratmakta, gıda ihtiyacının artmasına sebep olmaktadır (Şahin, 2022: 68). Bu durum, ülkeleri tarımsal üretimi ve verimliliği arttırmak ve tarımda sürdürülebilirliği sağlamak için tarım politikalarında değişikliğe ve tarımda reformlar yapmaya itmektedir. Tarımda teknoloji kullanımı ve dijitalleşme bu arayışın bir sonucudur. Teknoloji kullanımında başarılı olan ülkelerin gıda güvensizliğine karşı daha dayanıklı bir yapıya kavuştuğu söylenebilir. Bu noktada dünyada ve Türkiye’de tarımda teknoloji kullanımını incelemek gerekmektedir.

Hollanda, tarımda dijitalleşme çalışmalarında benimsediği politikalar ile büyük bir başarı elde etmiştir. Özellikle sulamada ve enerjide yüksek verimli sistemler kullanan, tohumda ileri teknolojileri benimseyen, akıllı yazılımlar, büyük veri analizleri, robotlar ve otomasyon sistemlerini tarıma entegre eden Hollanda, yüzölçümü ve nüfus bakımından birçok ülkenin gerisinde olmasına rağmen tarımsal üretim ve ihracatta önemli bir konumda bulunmaktadır. Hollanda’nın tarım alanındaki başarısında, sürdürülebilir ve teknoloji destekli tarım politikalarının etkisi büyüktür. Öyle ki yakın tarihte Hollanda hükümetinin tarımsal verimi arttırmak amacıyla 1,4 milyon Euro değerinde uydu verileri satın aldığı ve bu verilerle üreticilerin ihtiyacı olan bilgileri çevrimiçi bir şekilde sağladığı bilinmektedir. Bu sayede üreticiler, ürünlerini çok daha kolay ve hızlı bir şekilde takip edebilmiş ve verim artışı sağlamıştır (Kirmikil ve Ertaş, 2020: 6-7).

İsrail, tarıma elverişsiz koşulların yarattığı dezavantajı teknoloji kullanımı ile bir avantaja dönüştürmüştür. Bu sayede hem önemli bir tarım üreticisi hem de teknoloji ihracatçısı konumu elde etmiştir. Özellikle damla sulama, termal görüntüleme ve mobil uygulamalar gibi yeniliklerle tarıma elverişsiz bölgelerde dahi yüksek verimli tarımın yapılabileceğini gösteren İsrail, tarımsal araştırma ve geliştirmeye bütçesinin %17'sini ayırarak teknolojik liderliğini pekiştirmiştir. Akıllı sulama yazılımları ve güneş enerjisiyle çalışan sistemler, İsrail tarımında verimlilik ve sürdürülebilirliğin artmasını sağlamıştır. İsrail tarımında teknoloji kullanımının geldiği seviyeyi görmek adına çölde yer alan Arava adlı tarım merkezindeki seralar örnek gösterilebilir. Bu seralarda sulama ve gübreleme işlemleri bilgisayar destekli yapılmaktadır. Enerji maliyetleri güneş panelleri sayesinde düşürülmüştür. Çöl ikliminden kaynaklanan ani sıcaklık değişimlerine karşı yine teknoloji desteği ile gündüzleri soğutma geceleri ise ısıtma uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Bu sayede söz konusu seralarda metrekare başına 350 gül üretimi yapılabilmektedir (Kılavuz ve Erdem, 2019: 145-147)

ABD'de Federal Tarım Departmanı, çiftçilerin tarımsal teknolojileri benimsemeleri ve tarımsal üretimde entegre teknolojilerin kullanımını teşvik etmek için çeşitli destekler vermektedir. Japonya'da ise Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Bakanlığı tarafından yayımlanan bir raporda, teknoloji kullanımının girdi maliyetlerini azalttığı, teknolojik gelişmeler sayesinde tarım ihracatının %24'lük bir artışla 34 milyar dolara ulaştığı ifade edilmiştir (Pakdemirli vd., 2021: 84).

İngiltere'de 2015 yılında dünyanın ilk tarla bitkileri analizi tesisi kurulmuştur. Tesis bitki sağlığı ve gelişimini takip eden kamera ve sensörlerle donatılmıştır. Benzer şekilde Tayvan da tarımsal üretimde teknolojinin etkin kullanımını benimseyen ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca ülke, kapalı tarım, dikey çiftlikler, damla sulama sistemleri, IoT teknolojileri, güneş panelleri, insansız otonom araçlar ve otomasyon sistemlerinin önde gelen üreticilerinden biridir (İldırar ve Dalı, 2021: 149)

Ülkemizde de Tarım ve Orman Bakanlığı nezdinde tarımda dijitalleşme için bazı çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda, tarım alanları haritalandırılarak dijital ortama aktarılmakta, tarımsal ürünler ve girdiler ile meteorolojik veriler toplanarak e-Çiftçi portalı üzerinden çiftçilere ulaştırılmaktadır. TARBİL ve Vodafone iş birliği ile hayata

geçirilen Akıllı Köy Projesi, tarımda dijitalleşmeyi teşvik eden önemli projeler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de tarımda teknoloji kullanımının görüldüğü uygulamalardan biri de TÜBİTAK ve Ankara Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Akıllı Tarım Fizibilite Projesidir. Bu proje ile uzaktan algılama sistemi aracılığıyla verimli sulama, gübreleme, hastalık ve zararlıların tespiti ile ilgili verilerin toplanması ve analiz edilmesi amaçlanmaktadır (Ildırrar ve Dalli, 2021: 149-150).

Görüldüğü gibi dünya genelinde tarım ile teknolojiyi entegre etme çalışmaları büyük bir hızla devam etmektedir. Tarımda teknoloji kullanımı ve dijitalleşme çalışmaları ile tarımsal üretim, mekanizasyon, iş gücü organizasyonu, hayvan ve bitki sağlığı, stok yönetimi, dağıtım lojistiği ve tarımsal ürünlerin pazarlanması dahil tarım sektörünün her alanında bir dönüşüm yaşanmaktadır (Krause vd., 2022: 1). Bu dönüşüm, tarımsal üretimde verimliliği arttırmaktadır. 1940’lı yıllarda bir çiftçi 19 kişiyi besleyebilirken günümüzde bir çiftçinin 155 kişiyi besleyebildiği düşünülürse tarımda verimliliğin ne düzeyde arttığı daha iyi anlaşılabacaktır (Aydın, 2022: 129). Teknoloji kullanımı ile tarımın küresel katma değer içerisindeki payı da artmaktadır. Tarımda dijital dönüşümün, küresel GSYH’yi yılda 1 trilyon dolar civarında arttıracak yönünde tahminler bulunmaktadır (Krause vd., 2022: 2).

Teknolojik yenilikler ile tarımsal üretimde verimlilik artışı, ürün kalitesinde iyileşme, doğal kaynakların kullanımında verimlilik, maliyetlerde azalma, çevrenin korunması çok daha mümkündür. Bunun yanında bu teknolojiler, tarımın karşı karşıya olduğu tehditlerle mücadelede de önemli rol oynamaktadır (Dayıoğlu ve Türker, 2021: 373).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIM

Bu bölümde Türkiye’de tarım politikalarının tarihsel gelişimi incelenmiş, tarımın geçirdiği dönüşümler ve bu dönüşümlere sebep olan temel dinamikler ele alınmıştır. Bunun yanında Türkiye’de tarımın mevcut durumu temel göstergeler üzerinden değerlendirilmiş, ayrıca tarımdaki yapısal sorunlar incelenerek sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur.

4.1.Tarım Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Tarım politikalarının tarihsel gelişimi incelenirken ağırlıklı olarak Cumhuriyet sonrası dönem ön plana çıkarılmıştır. Ancak bütünlüğün sağlanması amacıyla Osmanlı dönemindeki tarım politikaları da incelemeye dahil edilmiştir.

4.1.1.Osmanlı Döneminde Tarım

Tarım, Osmanlı İmparatorluğu’nun ortaya çıkışından dağılmasına kadar geçen süre içerisinde her zaman önemli bir konu olmuş, bu alanda zaman zaman çeşitli reformlar yapılsa da devletin varlığı boyunca önemi ve temel yapısı çok fazla değişmemiştir. Öyle ki imparatorluk tarihi boyunca nüfusun beşte dördünden fazlası tarım ile uğraşmış ve geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlamıştır (Quataert, 2004: 961). Tarımın imparatorluk için önemi elbette ki sadece nüfusun çoğunluğunun tarımsal faaliyetlerle ilgilenmesinden kaynaklanmamaktadır. Bunun yanında imparatorluk ekonomisinin önemli bir bileşeni olan tarım, hem ciddi bir vergi kaynağı hem de benimsenen toprak rejimi sebebiyle Osmanlı askeri sisteminin varlığı için önemli bir unsur olmuştur. Bütün bu hususlar bir arada düşünüldüğünde Osmanlı İmparatorluğu’nun bir tarım ülkesi olduğu rahatlıkla söylenebilir (Aytekin, 2009: 1).

Devletin varlığı için hayati öneme sahip olan tarımsal faaliyetler, imparatorluğun benimsediği toprak rejimi sebebiyle büyük oranda devletin kontrolü altında gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda topraklar; tasarrufu ve geliri mülk sahibine ait olan topraklar (*arazi-i memluke*), vakfedilmiş topraklar (*arazi-i mevkufe*), kamunun ortak kullanımına bırakılan topraklar (*arazi-i metruke*), sahihsiz, boş ve çorak topraklar (*arazi-i mevat*) ve devlet mülkiyetindeki topraklar (*arazi-i miriye*) olmak üzere beş

kategoriye ayrılmıştır; ancak imparatorluk topraklarının büyük bölümü mir-i arazi kategorisinde değerlendirilmiştir. Mir-i arazi olarak ifade edilen toprak rejiminde toprağın çıplak mülkiyeti devlete aittir ve köylüler kiracı olarak devletin mülkü olan toprağı işleyerek elde ettikleri karşılığında vergi ödemekle yükümlüdürler. Mir-i arazilerin işletilmesi için tercih edilen sistem ise tımar sistemidir (Yavuz ve Çağlayan, 2005: 3-4; Küçükkalay, 2021: 202). Bu sistem, devletin gelirlerini, başta askeri olmak üzere belirli hizmetler karşılığında, askeri veya idari görevleri bulunan dirlik sahiplerine tahsis etmesi esasına dayanmaktadır. Geliri yirmi bin akçeye kadar olan dirlikler tımar olarak ifade edilmektedir. Bu topraklar özellikle savaşlarda faydalı işler yapan askerlere ya da sipahilere asker besleme ve savaşa hazırlama yükümlülüğü karşılığında tahsis edilmiştir (Yavuz ve Çağlayan, 2005: 4). Tımar sistemi ile bir taraftan tarımsal faaliyetlerde bir devamlılık sağlanırken diğer taraftan imparatorluğun ihtiyaç duyduğu askerler temin edilmekte ve asker sınıfının geçimi sağlanmaktadır.

Mir-i arazi rejiminde halk (reaya) devlete ait olan toprakta kiracı konumundadır. Kendi tasarruflarındaki toprakları verimli bir şekilde kullanmak zorunda olan reayanın, söz konusu toprakları üst üste üç yıl boş bırakması, tasarrufundaki toprakları satması, ekili topraklarını terk etmesi yasaklanmıştır. Toprağını boş bırakanlar ise ağır vergiler ödemek zorunda bırakılmış ve topraklarına geri döndürülmüşlerdir (Küçükkalay, 2021: 203). Tımar sistemi, etkili bir şekilde uygulandığı yıllarda hem devlet gelirlerinin artmasında ve askeri gücün devamlılığının sağlanmasında hem de tarımsal verimliliğin sürdürülmesinde etkili olmuştur. Tımar sisteminde, köylü kendini güvende hissedip ürettikleri ile geçimini sağlarken tımar sahibi de güven içinde üretime devam eden reaya sayesinde gelirini arttırmıştır. Tımar sahipleri için üretimi arttırıcı çalışmaları desteklemek ve reayayı korumak kendi çıkarlarına uygun bir davranıştır (Güran, 2014: 171-172). Bu karşılıklı ilişki uzun yıllar boyunca hem köylünün hem tımar sahibinin hem de devletin faydasına olacak şekilde işlemiştir. Ancak bir süre sonra tımar sistemi birçok iç ve dış sebepten dolayı bozulmaya başlamıştır. 16. yüzyılın başlarında toprak bakımından zengin ancak işgücü açısından fakir konumda olan Osmanlı'da toprakların büyük bölümünde ekim yapılmamaktaydı. Nüfusun artmaya başlaması ile birlikte ekilen toprak miktarı da artmaya başlamış, ekilen arazi miktarındaki artış doğal olarak tarımsal üretimin ve verimliliğin artmasını da sağlamıştır. Ancak nüfusun artışı bir süre sonra ekilebilir toprak bulunmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanında üretilen tarımsal ürünlerin

büyük bölümü artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaya başlanmış, bu durum da fiyat artışlarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca üretildiği yerde tüketilen ürünler sebebiyle tımar sahiplerinin de gelirleri ciddi oranda azalmıştır. Bütün bunlarla beraber coğrafi keşifler, ticaret yollarının değişimi, altın ve gümüş gibi değerli metallerin yarattığı enflasyon baskısı, Avrupa’da ateşli silahlarla donatılmış yeni orduların kurulması, aynı ekonomiden nakdi ekonomiye geçiş gibi birçok faktör tımar sisteminin önemini kaybetmesine ve zamanla bu sistemin bozulmasına sebep olmuştur. Tımar sistemindeki bozulma devlet otoritesini de olumsuz etkilemiş ve sipahiler tasarruflarındaki toprakları mülkleri gibi kullanmaya başlamışlardır (Karaboğa, 2012: 319-320).

Uzun yıllar etkinliğini koruyan tımar sisteminin bozulmaya başlaması ile birlikte iltizam sistemi ekonomide etkinliğini arttırmıştır. Temelde devletin vergi gelirlerini toplama görevini açtık artırma yoluyla mültezimlere vermesi olarak ifade edilebilecek bu sistem, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. İltizam sisteminin uygulamaya konmasıyla başta tımar sahipleri asli görevlerini unutup bir rant grubuna dönüşmeye başlamıştır. Temel görevlerinden biri reayayı korumak olan tımar sahipleri vergi tahsilatlarını, mültezimler vasıtasıyla, kendi tasarruflarına bırakılan topraklardan uzakta gerçekleştirmeye başlamışlardır. Vergi toplama görevi verilen mültezimler ise üretimin verimliliğinden çok kendilerine verilen süre içerisinde toplayabilecekleri vergi miktarını azami seviyeye çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu durum, üreticiler üzerinde ciddi bir vergi yükü oluşmasına neden olmuştur (Güran, 2014: 172). Sistemin fazlasıyla suistimale açık bir yapıda olması krizi derinleştirmiştir. İnalçık’a (2000: 103) göre, söz konusu sistem bir süre sonra “sermayedar zümresinin” oluşmasına neden olmuştur. Bunun yanında sistemin kendisi de bir süre sonra İmparatorluk ekonomisini ciddi bir şekilde etkileyen spekülasyon işlemlerin artmasına yol açmıştır. İltizam sisteminin zararlı etkilerini ortadan kaldırmak maksadıyla önce uzun süreli iltizam uygulamalarına geçilmiştir. Başlarda üç yıllığına ihale edilen dirlikler daha sonra on hatta ömürlük olacak şekilde ihale edilmiş; ancak bu durum da sonuç vermemiştir. Yeni sistem ile küçük işletmeler feodal bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. İltizam sistemi tarımsal üretimde modernleşmeyi de engellemiştir. Üretime yatırım yapılmaması ve ulaşım olanaklarının kısıtlı olması köylüyü içe dönük tarım yapmaya mecbur bırakmış, her geçen gün fakirleşen köylü, tefecilerden aldığı borçları ödeyemez duruma düşünce topraklarını tefecilere devretmek zorunda kalmıştır. İdari ve siyasi yapının da bozulması ile birlikte rüşvet ve bürokratik

baskılar artmış, bu durum büyük ve verimli arazilerin belirli bir zümrenin elinde toplanmasına sebep olmuş, “ayan” olarak ifade edilen yeni bir toprak sahipliği ortaya çıkmıştır (Yavuz ve Çağlayan, 2005: 5). 1877 yılında iltizam sistemi kaldırılarak yerine “Aşar ve Ağnam Emaneti” kurulmuştur. Söz konusu idarenin kurulması da sorunlara çare olmayınca 5 yıl aradan sonra tekrar iltizam sistemine dönmüştür. İmparatorluğun aşar gelirlerini tahsil etme konusundaki çabalarının yeterli gelmemesi sebebiyle iltizam sistemi devletin son dönemlerine kadar uygulamada kalmaya devam etmiştir (Güran, 2014: 318).

İltizam sisteminin getirdiği vergi yükü ve üretim verimliliğinin azalması sorunlarıyla baş etmeye çalışan reaya, çareyi tefecilerden borç almakta aramıştır. Krizi daha çok derinleştiren bu durum karşısında bir dizi tedbir almaya başlayan Osmanlı’da, ilk olarak yerel yöneticilerden tarımı destekleyici faaliyetlerde bulunması istenmiştir. Özellikle çiftçinin ihtiyacı olan tohum ve tarım araçları tedariki noktasında yardım yapılmasını isteyen devlet, bunun yanında kanunun belirlediği sınırların üzerinde olan “murabaha” borçlarını iptal ettirmiş, bu sayede köylünün borcuna karşılık toprağının elinden alınarak çiftliklere dönüştürülmesi yasaklanmıştır (Güran, 2014: 173).

Bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu’nda tarımsal üretim ve verimlilik kadar tarım ürünlerinin taşınması ve fiyatlandırılması da devletin tarım politikalarında önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda hem ordunun hem de başkentin gıda ihtiyaçlarının temin edilebilmesi amacıyla tarımsal üretimin olduğu bölgelere, yakın çevredeki kasaba ve şehirlerin ihtiyacını karşılama yükümlülüğü verilmiş, ihtiyaç fazlası ürünlerin ise başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tüketim merkezlerine gönderilmesi sağlanmıştır. Üretim merkezlerinden tüketim merkezlerine tarımsal ürünlerin taşınması işi sadece yetkili tüccarlara verilmiş ve bu süreçte her bir adım kayıt altına alınarak faaliyetler sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir.

Osmanlı’da tarım politikaları belirlenirken temel amaçlardan biri de gıda fiyatlarını belirli bir seviyenin altında tutmak olmuştur. Bu amaçla hem üretim merkezlerinde hem de tüketim merkezlerinde fiyat kontrolleri mülki amir ve komisyonlarca yapılmıştır. Komisyonların sadece devlet memurlarından oluşması temel amacın fiyatları düşük tutmak olduğunu göstermektedir. İlerleyen dönemlerde komisyonların yapısı zaman

zaman değişmiş ve üyelerin içerisine üretici ve satıcılar da dahil edilmiştir. Ancak üretici ve satıcılar devlet memurları karşısında etkisiz kalmıştır. Komisyonlarca belirlenen fiyatların üreticiler tarafından kabul edilmemesi, üreticinin tarım ürünlerini saklamasına ve karaborsada satmasına yol açmıştır. Komisyonların yarattığı sorunlar çözülemeyince fiyat belirleme işi merkezi otorite tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. (Yavuz, 2000: 10-11). Osmanlı döneminde uygulanan tarım politikalarında tüketici odaklılık dikkat çekmektedir. Bu anlamda uygulanan politikalardan biri ordunun ihtiyacını karşılayabilmek ve tüketicinin tarımsal ürünlere daha düşük fiyattan erişimini sağlamak için piyasaya müdahale etmektir. Benzer amaçlarla başta tahıl ürünleri olmak üzere pamuk, yün, deri gibi ürünlerin ihracatı yasaklanmıştır (Demirdöğen ve Olhan, 2017: 3).

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım politikalarında ciddi değişimlerin başladığı yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından tarıma yönelik gerçekleştirilen müdahaleler önemlidir. Bir toprak reformu olarak kabul edilebilecek söz konusu müdahalelerle bazı kurum ve kuruluşlara ait olan ve tarımsal üretim yapmaya elverişli topraklar çiftçilere dağıtılmıştır (Mavi, 2020: 52; Kanbir, 2017: 110-111). Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de 1838 yılında İngilizlerle Balta Limanı Antlaşması'nın imzalanmasıdır. Bu antlaşma ve sonrasında farklı ülkelerle imzalanan diğerk serbest ticaret antlaşmalarıyla, dış ticarete uygulanan bazı özel sınırlamalar ve ek vergiler konusunda sanayileşmiş ve üretim hacmi yüksek Avrupa ülkelerine çeşitli imtiyazlar sağlanmış ve bu ülkeler karşısında yerli esnaf ve tüccarlar avantajlı konumunu kaybederek savunmasız kalmışlardır (Bilgin, 2018: 128-134).

Tanzimat dönemine gelindiğinde İmparatorluk'ta hemen her alanda modernleşme çabası dikkat çekmektedir. Bu dönemde sadece sosyal ve idari alanda değil ekonomik alanda da bir dizi reform hayata geçirilmiştir. Güran'a (2014:47) göre, bu dönemde değişen yönetim anlayışı yeni bir iktisat politikasının doğmasına sebep olmuş ve bu yeni iktisat politikasının etkileri İmparatorluk ekonomisinin en önemli bileşeni olan tarım alanında kendisini göstermiştir. Bu dönemde ilk olarak tarım politikalarının oluşturulması ve oluşturulan politikaların uygulanmasını sağlayacak yeni bir zirai bürokrasi kurulmuştur. Bu yeni yapılanma ile tarımsal ürün verimliliğinin arttırılması, ürün çeşitliliğinin sağlanması, dış ticaret dengesinin sağlanması için dış talebe yönelik tarım ürünlerinin üretilmesinin teşvik edilmesi, yerli sanayinin geliştirilmesi için ihtiyaç

duyulan hammaddenin yerli üretimle karşılanması ve tarımda modernleşmenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla mevcut eksiklikler tespit edilmiş ve bu eksikliklerin giderilmesi için bir dizi çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar kapsamında düzenleyici ve teşvik edici politikalar hayata geçirilmiş, eğitim yoluyla tarımsal üretimde modernleşmenin sağlanabilmesi için gayret gösterilmiştir.

Tanzimat döneminde tarım alanındaki sorunların giderilmesi ve tarımın geliştirilmesi için birçok düzenleme yapılmıştır. Çiftçinin kredi talebinin karşılanması amacıyla kredi kurumları oluşturulmuş, zirai üretimde modernleşmenin sağlanması için eğitim kurumları ve model çiftlikler kurulmuş, atıl durumda olan toprakların ıslahı için çalışmalar yapılmış, çeşitli yarışmalar düzenlenerek üretimin teşvik edilmesine çalışılmış, vergi muafiyetleri devreye alınmış, devlet tekellerinin ortadan kaldırılması için çalışmalar yapılmıştır. Bütün bunların yanında müsadere uygulaması 1840 yılında suç sayılmış, 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile toprağın özel mülkiyetine izin verilmiştir (Baskıcı, 2003: 31-32). Toprağın alım ve satımına izin veren bu kanun ile iltizam sistemi sayesinde güçlenen yerel unsurların ve ayanların gücü sınırlandırılmaya çalışılmış ve tarımsal üretim arttırılarak vergi gelirlerinin de artması amaçlanmıştır. Ancak toprağın alım ve satımının serbest bırakılması ile büyük toprak mülkleri ortaya çıkmış ve sermaye karşısında zayıf konumda olan köylünün kaderi büyük toprak sahiplerinin eline bırakılmıştır (Kanbir, 2017: 115-116).

Tanzimat döneminin en belirgin özelliği reformların gerçekleştirilebilmesi için yeni bürokratik kadroların oluşturulmasıdır. Bu anlamda zirai alanda gerçekleştirilecek reformlar için de birçok bürokratik yapı oluşturulmuştur. Bunlardan biri ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi için kurulan “Ziraat ve Sanayi Meclisi”dir. Bu meclis başlarda “Hariciye Nezareti”ne bağlı olsa da sonralarda adı “Meclis-i Umûr-u Nafia” olarak değiştirilmiş ve “Ticaret Nezareti”ne bağlanmıştır. 1943 yılında başta Maliye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan, sonrasında “Ticaret Nezareti”ne bağlanan bir başka bürokratik oluşum da “Ziraat Meclisi”dir. Bu meclis ekonomik konularla ilgili en yüksek danışma organı olarak faaliyet göstermiş ve politika geliştirme konusunda ciddi faydaları olmuştur. Meclisin temel amaçları; tarımsal üretimin arttırılması, dış ticaret dengesinin kurulması ve halkın refah düzeyinin artırılması için görüş ve öneriler sunmaktır. 1950’lerin sonunda altyapı yatırımları ile ilgilenmek üzere “Meclis-i Maâbir” kurulmuş, ilerleyen yıllarda da bu meclis içerisinde tarım ile ilgili konularda yapılacak tekliflerin

görüölüp karara bağlanması, tarımın geliştirilmesi ve ticari değeri yüksek olan tarımsal ürünlerin üretilmesinin teşvik edilmesi gibi görevler üstlenen üç kişilik “Ziraat Fırkası” kurulmuştur. Genel olarak ziraî bürokrasinin; mevcut sorunların tespit edilmesi ve bu sorunların ortadan kaldırılması, çağın gereklerine uygun modern tarım uygulamalarının hayata geçirilmesi, ticari değeri yüksek olan ve dış ticaret dengesini sağlayacak tarım ürünlerinin üretilmesi için çeşitli teşviklerin sağlanması, altyapı ve ulaşımın iyileştirilmesi gibi konularda politikalar ürettiği ve bu politikaları uyguladığı görölmektedir. Ancak ne var ki Tanzimat’ın ilk zamanlarında hızlı başlayan reformlar bir süre sonra hızını kaybetmiş ve çalışmalar tarımsal kredi ve afetten zarar görenlere yiyecek ve tohum yardımı yapmak gibi faaliyetlerle sınırlı kalmıştır (Güran, 2014: 47-60).

Osmanlı’da devletin varlığı boyunca tarım, toprak yönünden zengin ancak emek ve sermaye yönünden kıt bir yapıda ve genel olarak küçük arazilerde geçimlik çiftçiler eliyle gerçekleştirilmiştir (Quataert, 2005: 130). Başlangıçta toprak sistemi ile birlikte düşünüldüğünde kendine yeten bir tarım ülkesi konumunda olan İmparatorluk’ta, zamanla ortaya çıkan idari, sosyal ve ekonomik sorunlar sebebiyle zirai yapıda bozulmalar meydana gelmiş, bozulan zirai yapıyı onarmak amacıyla birçok reform hayata geçirilmiştir. Özellikle son dönem reformlarında uluslararası baskıların ve yönlendirmelerin etkisi belirgin şekilde hissedilmiştir. Söz konusu baskı ve yönlendirmeler ile hayata geçirilen yeni politikalar sayesinde mevcut sorunlarda kısmi düzelmeler yaşanmış, üretici kendi ürettiği mahsulleri serbest piyasa koşullarında pazarlamıştır. Ancak bir süre sonra ortaya çıkan büyük çiftlikler yeni sorunlara yol açmıştır. Vergi ve gümrük imtiyazları sebebi ile üreticilerini koruyamayan Osmanlı’da, reform çalışmaları ile tarımda beklenen gelişim ve modernleşme sağlanamamış ve bir tarım ülkesi olan İmparatorluk, buğday ve un ithal etmek zorunda kalmıştır (Mavi, 2020: 53).

4.1.2.Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye’de Tarım

Bu bölümde tarım politikalarının tarihsel gelişimi belirli dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Dönemlerin belirlenmesinde özellikle siyasi ve ekonomik gelişmeler dikkate alınmıştır. Buna göre incelenecek dönemler 1923-1945, 1946-1960, 1960-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası olacak şekilde belirlenmiştir.

4.1.2.1.1923-1945 Yılları Arası Türkiye’de Tarım Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisi tarıma dayalı olan bir devlet olsa da tarım alanında -hayata geçirilen tüm politikalara rağmen- istenen seviyeye ulaşamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri yapılan reformlara rağmen tarımda istenen düzeyde modernleşmeyi sağlayamamış olmasıdır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Osmanlı’nın bürokratik kurumlarının yanı sıra politikaları ve ekonomik yapısı da Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalmıştır. Miras kalan ekonomik yapı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Nüfusun büyük bir çoğunluğu tarım ile geçimini sağlamakta, üretim hala ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Üretilen tarımsal ürünlerin çoğunluğu yine köylü tarafından tüketilmekte, tarım ürünlerinin pazarlara ulaşımını sağlayacak ulaşım ve altyapı kanallarının yetersiz olması sebebiyle ticaret sınırlı kalmaktadır. Bu olumsuzlukların yanında ülkenin tarım alanları yaşanan savaşlar nedeniyle zarar görmüş, mübadele ile çoğunluğu tüccar ve esnaf olan 1,3 milyon Yunanlı ile çoğunluğu çiftçi olan 400 bin Türk yer değiştirmiştir. Bu durum ülke tarımını ciddi bir şekilde etkilemiştir. Böyle bir ortamda Cumhuriyet’in ilanından kısa süre önce düzenlenen İzmir İktisat Kongresi’nde, ülkenin dört bir yanından ve farklı sektörlerden seçilen 1135 delegenin katılımıyla mevcut ekonomik sorunlar üzerine görüşmeler yapılmış ve çözüm yolları aranmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk benimsediği ekonomi politikaları ile ilgili tam bağımsızlık ve ulusallık vurgusu yapmıştır (Aktan, 1998: 29-31). Bu yaklaşım, tarım alanında da hayata geçirilecek olan politikaların bağımsızlık ve ulusallık kavramları üzerine inşa edileceğini göstermektedir. Bununla beraber Mustafa Kemal Atatürk’ün 1926 yılında TBMM’de yaptığı açılış konuşmasında, ülkenin bir tarım ülkesi olduğu ve toprağın en temel güç ve servet kaynağı olduğu yönündeki ifadeleri bu dönemde tarıma verilen önemi göstermekte ve tarım politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması noktasında ülkeyi yönetenlerin iradesini ortaya koymaktadır (Karabağ, 2017: 12).

Erken Cumhuriyet döneminde, tarımda mevcut sorunların belirlenmesi ve çözülmesi noktasında yapılan önemli çalışmalardan biri İzmir’de düzenlenen İktisat Kongresi’dir. Bu kongrede, tarım ile ilgili okulların açılmasına yönelik çalışmaların hızlandırılmasına, yeni üretim imkanlarının yaratılmasına ve tarım ile ilgili ihtiyaç duyulan kurumların hayata geçirilmesine yönelik kararlar alınmıştır. Takip eden yıllarda

tarım alanında ciddi reformlar hayata geçirilmiş, toprak rejiminde değişikliğe gidilmiş, vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Atatürk döneminde sanayi yatırımlarına ağırlık verilmiş, özellikle dokuma, deri ve gıda sektöründe tarım ürünlerinin işlenmesine yönelik iktisadi devlet kuruluşlarının kurulmasına başlanmıştır. Özelde tarımın genelde ise ülke ekonomisinin gelişmesi amacıyla hayata geçirilen bu politikalar sonucunda gayri safi milli hasılda %8'e yakın tarımda ise %10'un üzerinde bir büyüme yakalanmıştır (Yıldırım, 2006: 6).

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1930'ların başına kadar ekonomik kalkınmada serbest piyasa ekonomisi benimsenmişken, 1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve dünya genelini etkileyen ekonomik kriz, ekonomi politikalarında bir değişikliği zorunlu hale getirmiştir. Hem söz konusu kriz hem de özel sektörün tek başına tarımsal gelişmeyi sağlamak için gereken bilgi birikimi ve sermaye yönünden yetersiz kalması sebebiyle 1930'ların başında ekonomi politikalarında ve dolayısıyla tarım politikalarında devletçilik anlayışı egemen olmaya başlamıştır (Aktan, 1998: 31; Teoman, 2015: 197).

Cumhuriyet'in ilanını takip eden ilk yıllarda tarım ile ilgili gerçekleştirilen önemli düzenlemelerden biri 1925 yılında bütçe gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan aşar vergisinin kaldırılması, bir diğeri de 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun olmuştur (Yavuz, 2000: 11). Aşar vergisinin kaldırılması ile üretici üzerindeki vergi yükü azaltılmış ve üretimin özendirildiği bir ortam oluşturulmuştur (Eştürk ve Ören, 2014). Medeni Kanun'un kabulü ile üreticinin toprak mülkiyeti hakkı kesinleştirilmiştir (Yavuz, 2000: 11). Söz konusu kanun ile toprağın miras yoluyla paylaşılabilmesi beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi, miras yolu ile toprakların paylaşılması sonucu ekonomik değeri düşük, küçük aile işletmelerinin ortaya çıkmasıdır (Mavi, 2020: 53). Bu dönemde hayata geçirilen önemli bir düzenleme de 1924 yılında Köy Kanunu'nun kabul edilmesidir. Bu kanunun kabulü ile o zamana kadar sadece asker ve vergi toplama dönemlerinde hatırlanan köylüyü çağdaştırma iradesi ortaya konmuştur (Karabağ, 2017: 237). 1920'li yıllarda hayata geçirilen tarım politikalarını üç temel başlık altında incelemek mümkündür. Bu temel başlıklar; toprak mülkiyetine ilişkin politikalar, makineli tarımın teşvik edilmesine yönelik politikalar ve ticari bitkiler açısından teşvik politikalarıdır. Toprak mülkiyetine ilişkin yapılan yasal düzenlemelerden biri olan Kadastro Yasası ve yukarıda bahsedilen Medeni Kanun, toprakta özel mülkiyeti sağlamlaştıran düzenlemeler getirmiştir. 1926 yılında yapılan yasal bir düzenleme ile

traktör ve motorlu pulluk sahiplerine bazı vergi muafiyetleri getirilmiş, sonrasında ise hükümet sahip olduğu traktörleri büyük toprak sahiplerine kiralamış, Ziraat Bankası tarafından çiftçilere traktör dağıtımı yapılarak makineleşmeyi teşvik politikaları uygulanmaya çalışılmıştır. Ticari ürünlerin teşvikinde ise Ziraat Bankası'nın kredileri aktif rol oynamıştır. Bankanın kredilerinin büyük bir bölümü; tütün, pamuk, fındık ve incir gibi ihraç ürünlerinin üretimi için kullandırılarak bu ürünlerin üretimi teşvik edilmek istenmiştir (Köymen, 2008: 116-118).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin hem üreticiyi hem de tüketiciyi korumak yönünde politikalar geliştirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda tüketicileri korumak amacıyla buğday fiyatlarının yükselmesini önlemeye yönelik politikalar geliştirilmiştir. Buğday fiyatlarının yükselmesini önlemek adına İktisat Bakanlığı yurtdışından buğday ithal ederek piyasaya sürmüş ve fiyat kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Ancak 1929 yılında ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhran sonrasında, dünya genelinde tarım ürünü fiyatlarında meydana gelen aşağı yönlü hareketin üreticileri zor duruma sokması, bu kez devlet yönetiminin tarım ürünlerinin fiyatlarını çiftçiyi koruyacak seviyelere çekme yönünde politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış, başta buğday ile başlayan koruma politikası sonraki yıllarda diğer tarım ürünlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1938 yılına gelindiğinde bu görev Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verilmiştir (Yavuz, 2000: 11). 1935 yılından itibaren kooperatifleşmeye hız verilmiş, 1937 yılında Ziraat Bankası kamu kurumuna dönüştürülmüş, orman alanları üzerindeki özel mülkiyet sınırlandırılmış, Toprak Mahsulleri Ofisi tarımsal faaliyetleri destekleme noktasında başlıca kurum olarak örgütlenmiştir. 1930'lu yılların ortasında küresel ekonomide başlayan iyileşmelerin de etkisi ile tarımsal üretim alanındaki krizin etkisi azalmıştır. 1925-1940 yılları arasındaki dönemde söz konusu politikalar ve iyileşmelerle birlikte üretim iki katına çıkmıştır (Kazgan, 2006: 68). Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle 1940'lı yıllarda yeni politikalara ihtiyaç duyulmuştur. Savaş yıllarında tarım ürünlerinin fiyatlarındaki yukarı yönlü hareket, hükümetleri fiyatları aşağıya çekmeye yönelik politikalar uygulamaya itmiştir. Yavuz (2000:11) bu yılları "narh uygulama yılları" olarak tanımlamıştır. Yine bu yıllarda benimsenen tarım politikalarından biri de topraksız çiftçileri topraklandırma politikasıdır. Bu kapsamda 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile hazine arazileri üreticilere

dağıtılmış; ancak gerekli tedbirler alınmaması sebebiyle istenilen düzeyde bir başarı sağlanamamıştır (Yavuz, 2000:11).

4.1.2.2.1946-1960 Yılları Arası Türkiye’de Tarım Politikaları

Tarım politikalarının tarihsel gelişimi incelenirken 1946-1960 yılları arasının ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bu dönemsel incelemenin iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Cumhuriyet’in ilanından sonra uzun yıllar tek partili bir sistem ile idare edilen ülkenin, 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulması ile birlikte çok partili hayata geçmiş olmasıdır. Bir diğeri ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem dünyada hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde yönetim anlayışında meydana gelen değişimlerdir. Boratav (2005:94-95), dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci olarak ele aldığı bu dönemsel incelemenin temelinde yatan sebepleri; çok partili hayata geçiş ile birlikte, halkın artık siyasal alanda aktif bir aktör konumuna yerleşmesi sebebiyle, iktidara talip olanların halkın ekonomik ve sosyal taleplerini ciddiye almak zorunda kalmaları ve 1930’ların başında başlayan devletçi iktisat politikasının terk edilerek dışa dönük bir iktisat anlayışının hâkim olmaya başlaması şeklinde açıklamıştır. 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinde savaş yıllarında uygulanan ekonomi politikalarının rolü büyüktür. Ülke olarak savaşa girilmemiş ancak ordu her an savaşa hazır bekletilmiştir. Bu durum, tarımda işgücü kaybına ve üretimde azalmaya sebep olmuştur. Bununla beraber kamu harcamalarının artması acil finansman ihtiyacını doğurmuş, bu ihtiyacı karşılama yollarını arayan iktidar çareyi para basmakta ve Toprak Mahsulleri Vergisini çıkarmakta bulmuştur (Sökmen Gürçam ve Aydın, 2019: 60). Bu yeni vergi ile bir anlamda aşar vergisi uygulamalarına geri dönmüştür. Bunun yanında, savaş yıllarının yarattığı kıtlık sebebi ile bazı ürünlere narh koyulmuş, bu durum tarım ürünlerinin karaborsaya düşmesine sebep olmuştur (Kanbir, 2017: 137). Hububat üretiminde ortaya çıkan sorunların aşılması için fiyat kontrolleri tercih edilmiş, narh politikası ve karne uygulaması savaş yılları boyunca sürdürülmüştür (Oktar ve Varlı, 2010: 3-4). İktidar aynı yıllarda kabul edilen Milli Korunma Kanunu ile üreticinin mallarına el koyma yetkisini elde etmiş, kanun ile tarımsal ürünlerin ihracatı ve ithalatı izne tabi tutulmuş, ürün fiyatlarının kontrolü devlete bırakılmıştır (Şener, 2004: 78). 1940’lı yılların başlarında uygulamaya konan bu politikalar halka ağır yükler getirmiş, oluşan tepki 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti’nin zafer kazanmasına sebep olmuştur (Oktar ve Varlı,

2010: 6). Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle; sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Ekonomide liberal anlayışın hâkim olduğu bu yıllarda tarım sektöründe dış yardımlar sebebiyle ciddi bir iyileşme yaşanmıştır. Özellikle Marshall Yardımları ile tarımda makineleşmenin yaşandığı bu yıllarda, ekili alan ve tarımsal üretim miktarı yaklaşık iki kat artış göstermiş, bu yıllarda patlak veren Kore Savaşı nedeniyle tarım ürünlerinin fiyatında meydana gelen artış çiftçi gelirlerine pozitif yönde yansımıştır (Bulut, 2023: 621).

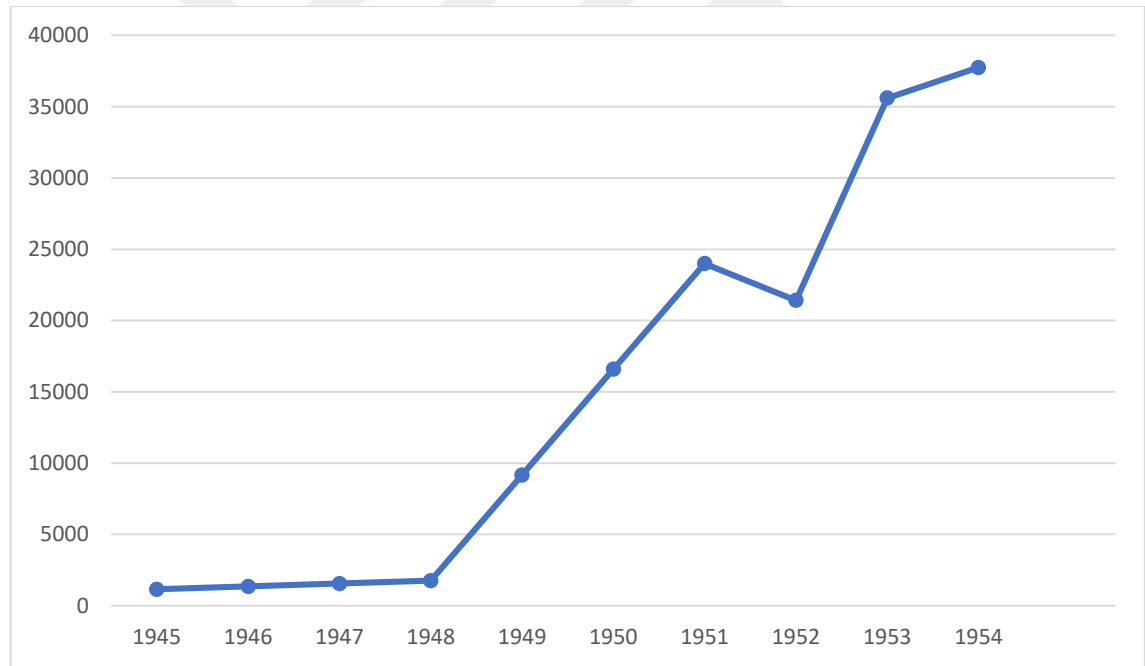
İncelenen dönemde tarım politikalarının şekillenmesinde iki önemli husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Demokrat Parti'nin köylüye ve tarıma bakış açısı, ikincisi ise dış yardımlardır. Köylünün desteğini her daim arkasına almak isteyen Demokrat Parti yöneticileri, bu durumu her fırsatta dile getirmişlerdir. Büyük çoğunluğu köylerde yaşayan ülkede köylünün ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğine dikkat çeken Adnan Menderes, seçimi kazanmasının ardından yaptığı bir konuşmasında; köylünün tohum, gübre, makine ve sulama gibi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağını, bu konuda devletin mutlak suretle duruma el atması gerektiğini ifade etmiş, bu doğrultuda Ziraat Bankası ve kooperatifler aracılığıyla ucuz krediler sağlanacağını, tohum ve gübre desteği verileceğini, ürünlerin pazara erişimini kolaylaştırmak için altyapı yatırımlarının yapılacağını ve üretilen ürünlerin değerinde satılmasını sağlayacak politikaların hayata geçirileceğini dile getirmiştir. Bu anlayış somut olarak kendini kanıtlamıştır. Demokrat Parti iktidarında devlet olanakları çoğunlukla köylünün refah düzeyinin artırılması yönünde kullanılmıştır. Bunda parti tabanının büyük çoğunluğunun köylü ve kırsal kesime dayalı olmasının da katkısı büyüktür (Oktar ve Varlı, 2010: 7-9).

1950'li yıllar, tarım politikalarında dış yardımlar vasıtasıyla yabancı ülkelerin etkin olduğu yıllardır. Başta ABD olmak üzere Batı'dan gelen yönlendirmeler ile bu dönemde Türkiye'ye biçilen rol, tarımsal kalkınmaya ağırlık verilerek Batı'nın gıda ve hammadde ihtiyaçlarını karşılayacak bir düzeye gelmesidir. Kalkınmanın tamamıyla tarıma endekslendiği bu yıllarda yapılan Marshall Yardımları ile tarımsal üretim ciddi bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde ön plana çıkan tarım politikaları; tarımda mekanizasyonun artırılması, kredilerin genişletilmesi, tarımsal ürünlerin fiyatının yükseltilmesidir. Bu politikalardan makineleşme ve kredi genişlemesi Marshall Yardımları sayesinde hayata geçirilmiştir. (Kanbir, 2017: 138-139). Söz konusu yardımlar kapsamında dört yıllık süre içerisinde aktarılan kaynak 150 milyon doları aşmış, yapılan yardımların büyük bölümü

tarımsal kalkınma için harcanmıştır. Tarımda makineleşme ile birlikte tarım alanları önemli ölçüde genişlemiş, birim alandan elde edilen ürün miktarı ciddi oranda artmıştır. Sadece 1950-53 yılları arasında ekim oranı 14,5 hektarlık alandan 18,8 hektarlık alana çıkmış, buğday ekim alanı %100 artmış, verim 95 kilogramdan 110 kilograma çıkmıştır. Benzer gelişme arpa üretiminde de yaşanmıştır. Arpanın ekim alanı %63, üretim miktarı %124 artmış, verim ise 95 kilogramdan 130 kilograma çıkmıştır (Sökmen Gürçam ve Aydın, 2019: 61). Yardımlar vasıtasıyla 1949 yılında başlayan traktör ithalatının yanında tarımsal gelişmeyi desteklemek amacıyla hem ABD’li uzmanlar hem de Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından karayolları yapımı gündeme getirilmiş, demir yolu yapımı gündemden düşmüştür (Kazgan, 2006: 83). 1950’li yıllar, tarımda traktör devriminin yaşandığı yıllardır. Aşağıdaki grafik neden bu ifadenin kullanıldığını doğrular niteliktedir.

Şekil 15

1945–54 Yıllar Arasında Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı

Kaynak: (Oktar ve Varlı, 2010: 11-12).

1946’dan başlayarak 1953’e kadar olan gelişmeler dikkate alındığında, bu yılların tarımsal gelişmenin ivme kazandığı yıllar olduğu söylenebilir. Söz konusu yıllar arasında tarımdaki büyüme hızı %13,2’yi bulmuş, tarımın milli hasıla içindeki payı 1952-1953 döneminde %45,2’ye ulaşmıştır. İlgili yıllarda, sanayi büyüme hızı tarımdaki büyüme hızının gerisinde kalarak %9,2 olarak gerçekleşmiştir (Boratav, 2005: 101).

4.1.2.3.1960-1980 Yılları Arası Türkiye’de Tarım Politikaları

1960-1980 arası yıllar, Türk siyasi ve iktisadi hayatında ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. Özellikle ele alınan dönem içerisindeki 20 yılda Türk siyasi hayatı iki askeri darbe ve bir muhtıra ile kesintiye uğramış, kalkınmada ilk defa planlı bir sistem benimsenmiş, iktisat anlayışında içe dönük, ithal ikameci bir model hâkim olmuştur. 1950’li yıllarda özellikle dış yardımlar ve yönlendirmeler ile kalkınmada tarımı ön plana koyan anlayış, tarımda makineleşme ve kredi teşvikleri ile bir başarı yakalamışsa da devam eden yıllarda benimsenen ekonomi politikaları, ortaya çıkan iyimser havayı bir anda tersine çevirmiştir. Bu dönemde dış borç yükü artmış, enflasyon yüzde 20’lere çıkmış, geri dönmeyen krediler sebebiyle birçok yerli banka ve iç talepte meydana gelen daralma sebebiyle çok sayıda özel işletme iflas etmiş, IMF ile anlaşma yapılmış ve ekonomi dış kurumların denetimi altına girmiştir (Kazgan, 2006: 82-94). 1950’lerde uluslararası baskılar ile kalkınmada sanayi sektörü yerine tarıma yönlendirilen ve bu konuda dış yardımlarla teşvik edilen Türkiye’de, ortaya çıkan yeni ekonomik durum sebebiyle, IMF bu kez 1960’larda “ithal ikameci” bir kalkınmanın benimsenmesini önermiştir (Kaya ve Kalaycı, 2021: 26). Böylesi bir ortamda Demokrat Parti’nin benimsediği politikaların da etkisi ile askeri darbe gerçekleşmiş ve iş başına gelen askeri yönetim ilk olarak Devlet Planlama Teşkilatı’nı (DPT) kurmuştur. Teşkilatın kurulması ile birlikte Türk iktisadi hayatında planlı döneme geçilmiştir. Bu gelişmeden sonra kamu sektörü için zorunlu, özel kesim için rehber niteliğinde olan beş yıllık kalkınma planları hazırlanmış ve ilki 1963 yılında yayımlanan kalkınma planları, iktisadi hayatın önemli bileşenlerinden biri olmuştur (Başaran, 2018: 91-92).

1950’lerde tarımda başlayan makineleşme süreci, yeni tarım alanlarının açılmasına ve bu sayede tarımsal üretimin artmasına vesile olmuştur; ancak 1960’lara gelindiğinde ekim alanlarındaki artış artık doğal sınırlarına ulaşmıştır. Tarımsal girdilerin önem kazandığı ve yoğun tarım teknolojiye geçişin başladığı bu yıllarda artık temel amaç ekim alanlarını arttırmaktan ziyade birim alandan elde edilecek ürün miktarını arttırmaktır (Köymen, 2008: 141).

İlki 1963 yılında yayımlanan planlara bakıldığında tarımsal üretimin artırılması için fiyat müdahalelerinde bulunulması ve verimliliğin girdi kullanımlarına bağlı olarak artırılması tarım politikalarının genel çerçevesini göstermektedir. Bu anlamda kimyasal

gübre üretiminde yerli üretimi ve tüketimi teşvik eden politikalar hayata geçirilmiş, bununla birlikte başlarda hububat, tütün ve şeker pancarı gibi ürünlerle sınırlı olan müdahale politikalarının kapsamı ilerleyen zamanlarda kuru üzüm, kuru incir, ayçiçeği, pamuk, çeltik gibi ürünleri de içine alacak şekilde genişletilmiştir (Demirdöğen ve Olhan, 2017: 7). Kalkınma planlarında tarım her zaman önemli bir sektör olarak yer alsa da yeni ekonomi anlayışının da etkisi ile iktisadi gelişmenin odağına sanayileşme yerleşmiştir. İncelenen bahse konu dönem içerisinde yayımlanan ilk dört kalkınma planında tarıma ilişkin politikalar incelendiğinde arz fazlası yaratan fiyat destekleri yerine farklı destekleme türlerine yönelme, çiftçilerin örgütlenmesi, dış talebi güçlü olan ancak arz açığı bulunan ürünlerin desteklenmesi ve toprak reformu ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde örgütlenmeyi teşvik etmek için ürün alımları ve destekleme ödemelerinin sağlanması noktasında tarım satış kooperatifleri birlikleri etkin bir şekilde kullanılmış, bu sayede çiftçinin örgütlenmesi amaçlanmıştır (Bulut, 2023: 621-622). Benimsenen yeni ekonomi modelinde sanayileşme politikalarının gereği olarak tarımsal üretimin ve verimliliğin artırılması, bu dönemde uygulanan tarım politikalarının temel amacını oluşturmaktadır (Eştürk ve Ören, 2014: 195).

İlk beş yıllık kalkınma planında (1963-1967) tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esası benimsenmiş, her ne kadar sanayi ön plana çıkarılsa da sanayinin gelişebilmesi için tarımın da gelişmesi gerektiği düşüncesi kabul edilmiştir. Söz konusu planda tarımsal üretimi ve ihracatı arttırmanın yanı sıra sanayinin gelişmesi için gerekli olan ham maddenin sağlanması tarım politikalarının temel amaçları arasında sayılmıştır. Tarımsal üretim ve verimliliğin arttırılmasına odaklanılan bu planda devlet yatırımlarının arttırılmasının gerekliliğine yer verilmiştir. (Kanbir, 2017: 145). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında üretim girdilerinin desteklenmesi ile tarımsal üretimin arttırılacağı, tarım satış kooperatiflerinin geliştirileceği ve sadece kooperatif üyelerinin destekleme kapsamına alınacağı ifade edilmiş, ayrıca ihracatı olumsuz yönde etkileyebilecek fiyat politikalarından kaçınılacağı belirtilmiştir (Yavuz, 2000: 12).

İlk kalkınma planında tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli gelişmesine yönelik politikalar benimsenmişken İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bu durum sanayi lehine değişmiştir. 1968-1972 yılları arasını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ekonomide önemli yapısal değişiklikler öngörülmüş ve sanayi sektörünün en hızlı gelişen sektör olacağı vurgusu ön plana çıkmıştır (Kanbir, 2017: 146-147). Bu planda “tarımın

desteklenmesine ve tarımsal fiyat politikalarına daha az önem verildiği görülmektedir”. Tarımın desteklenmesi için sıklıkla kullanılan fiyat politikalarının olumsuz sonuçlarına dikkat çekilen kalkınma planında; uygulanan fiyat politikalarının ürün fiyatlarının yükselmesine, yapısal bozuklukların ortaya çıkmasına ve kaynak tahsisinde israfa neden olduğu belirtilmiştir. Planda ayrıca bu sorunların ortadan kaldırılması için destekleme politikalarında bir değişiklik yapılmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Buna göre bahsedilen sorunların ortadan kaldırılması amacıyla tarım ürünlerinin gereksiz stoklara neden olmadan arttırılması, tarımsal desteği zamanla azaltacak değişikliklerin yapılması, fiyat desteklerinden ziyade fiyat dışı teşviklerin ön plana çıkarılması alınması gereken önlemler olarak sıralanmıştır (Yavuz, 2000: 12).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ülkenin bugünkü ekonomik yapısının tarımsal niteliğini hala koruduğu ve tarımın üretken sektörler içerisinde hala tek başına en büyük paya sahip olduğu belirtilmiştir (DPT, 1973: 7). Bu plan döneminde destekleme ve fiyat politikaları üzerinde durulmuş, ayrıca tarımsal üretimin sahip olduğu özellikler nedeniyle aşırı fiyat ve gelir dalgalanmalarına açık olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu fiyat dalgalanmalarının enflasyonist baskıya neden olacağına, rekabet şansını azaltacağına ve bu durumun teşkilatlanma eksikliği nedeniyle üretici ve tüketiciyi olumsuz etkilerken aracılara fayda sağladığına dikkat çekilmiştir (Yavuz, 2000:12). Bu plan döneminde tarımsal verimliliğin arttırılması için modern araç ve girdi kullanımına önem verildiği görülmektedir; ayrıca bu dönemde hızlı makineleşme dikkat çekmektedir (Mavi, 2020: 54). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımın “modernleşmesi ve geliştirilmesi, kurumsal yapının düzenlenmesini, teknolojinin yaygınlaştırılmasını, pazarlamanın ve üretimle gıda sanayii ilişkisinin etkin bir biçimde kurulmasını, kooperatifleşmenin geliştirilmesini” gerektirdiğine yer verilmiştir (DPT, 1973: 211).

Genel olarak planlı dönem incelendiğinde planlarda belirlenen hedefler tam olarak tutturulmasa da tarımsal üretim kayda değer miktarda artış göstermiştir. İlk planda benimsenen sanayi ve tarımın dengeli bir şekilde gelişmesi anlayışı sonraki planlarda sanayi lehine değişmiş; ancak sanayinin gelişimini desteklemek için tarımsal üretim ön plana çıkmaya devam etmiştir. Kalkınma planlarında yer alan politikalar tarımsal üretimin ve verimin gelişmesine katkı sağlasa da özellikle toprak reformu konusunda yol alınamaması bu katkıyı sınırlı miktarda tutmuştur. Planlı dönemin sonuna gelindiğinde hala toprak mülkiyeti ve gelir dağılımında dengesiz ve adaletsiz yapı giderilememiş,

topraksız aile sayısında artış yaşanmıştır. İncelenen dönemde toprak reformu gerçekleştirme çalışmaları yapılsa da bu konuda ilerleme kaydedilememiştir (Yavuz, 2005:48; Kanbir, 2017:148; Ağaç, 2023:95).

4.1.2.4.1980-2000 Yılları Arası Türkiye’de Tarım Politikaları

1970’li yıllar dünya ekonomisi için işlerin çok iyi gitmediği yıllardır. Vietnam Savaşı’nın yarattığı sorunlarla altın ve dolar merkezli sabit kur düzeni dağılmış, petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı ekonomik durgunluk ve enflasyona Keynes’ci politikalar çözüm bulamamıştı. Bu kriz ortamında İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan yönetimleri neoliberal ekonomi politikalarına ağırlık verilmesi gerektiğini savunmaya başlamışlardı. Bu yeni yaklaşım ile kamu harcamalarının olabildiğince kısılması, refah devleti politikalarının terk edilmesi, KİT’lerin özelleştirilerek devletin piyasaya müdahalesinin azaltılması, piyasa üzerinde devlet denetimlerinin hafifletilmesi savunuluyordu. Neoliberal iktisat yaklaşımı kısa süre içerisinde kabul görmeye başladı. Uluslararası alanda sermaye hareketleri üzerindeki denetim azaldı, ticaret önündeki engeller hafifletildi. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ithal ikameci iktisat anlayışı gelişmiş ülkelerin piyasa yanlısı iktisat anlayışını benimsemeleri sebebiyle tartışılır bir hal almaya başladı. Neoliberal iktisat anlayışının gelişmekte olan ülkelere benimsetilmesi ve bu sayede bu ülkelerin de ithal ikameci anlayıştan dönmesi için IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aktif rol oynamaya başladı. Bu politika değişikliğine direnmeye çalışan ülkeler özellikle dış desteğe duydukları ihtiyaç sebebiyle bir süre sonra IMF’nin baskılarına direnemeyerek piyasa yanlısı ekonomi anlayışını kabul etmek durumunda kaldılar. Aynı yıllarda diğer birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye de hem siyasi hem de ekonomik istikrarsızlıklarla mücadele etmekteydi. Mevcut sorunların yüzeysel ve geçici politikalarla çözülmeye çalışıldığı ülkede, sorunlar gittikçe daha çok derinleşmiş ve ülke kendini yoğun bir bunalım içerisinde bulmuştu. Böyle bir ortamda iktidara gelen Süleyman Demirel başbakanlığındaki koalisyon hükümeti o güne kadar geçerli olan ithal ikameci iktisat anlayışından vazgeçerek 24 Ocak 1980 tarihinde radikal bir şekilde Türkiye’nin ekonomi politikalarını tamamen değiştirecek liberalleşme programını açıklamıştır (Pamuk, 2016: 263-265). Söz konusu kararlar Türk iktisadi hayatını baştan aşağıya değiştirmiştir; ancak bu değişimin en yoğun hissedildiği alan tarım olmuştur. Özellikle 1950’li yıllarda makineleşme ve destekleme politikaları ile

1980'lere kadar iyi bir görüntü çizen tarım için bu tarihten sonra sıkıntılı bir süreç başlamıştır (Başaran, 2018: 98-99). Bu dönemde tarım, 1980 öncesi dönemde meydana gelen enflasyon artışlarının sebebi olarak görülmüştür. Tarımsal ürün fiyatlarındaki hareketlilik, devlet destekleri ve düşük faizli tarımsal kredilerin enflasyonu tetiklediği düşüncesi devletin tarıma bakış açısını olumsuz yönde değiştirmiştir. Bu sebeple sübvansiyonlar kaldırılmış, ürün destekleri azaltılmış, tarımsal kredilere erişim zorlaştırılmıştır (Yalçınkaya vd., 2006: 104). İlgili dönemin ilk on yılında tarım sektörü büyük oranda gerilemiş, 1990'lardan başlayarak 2000'li yıllara kadar geçen süreç içerisinde ise özelleştirmelerin yanı sıra DTÖ ve AB Gümrük Birliği Anlaşmaları tarım alanında dışsal çerçeveyi şekillendirmiştir. Tarım Reform Projesi'nin uygulamaya konduğu 1999 sonrasında ise yaşanan krizlerin de etkisi ile IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar ve kabul edilen istikrar programları tarım politikalarının belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Avrupa Birliği ile başlayan yeni süreç ise bu yıllarda politika belirleme sürecinin en önemli belirleyicisi olmuştur (Günaydın, 2006: 158-159). 1980'lerde uygulamaya konulan liberalleşme politikaları tarımdan kopuş sürecini simgelemektedir. Bu dönemde uluslararası kuruluşlar ile iş birliği içerisinde hayata geçirilen politikalarda temel amaç, ülke tarımının uluslararası şirketlerin denetimi altında dünya pazarına entegrasyonunu sağlamaktır (Ağaç, 2023: 96).

Yeni iktisat politikalarının hayata geçmesi ile birlikte tarım ile ilgili yapılan ilk düzenlemelerden biri, tarımsal girdilerden biri olan gübre fiyatlarına uygulanan sübvansiyonların kaldırılması olmuştur. Bu durum gübre fiyatlarında artışı tetiklemiştir. Ayrıca ürünlere verilen destekleme fiyatları aşağıya çekilmiş ve destekleme alanı daraltılmıştır (Mavi, 2020: 55). Desteklenen ürün sayısı 1980 yılında 24 iken geçen beş yılda bu sayı 18'e, 1990 yılına gelindiğinde ise desteklenen ürün sayısı 10'a düşürülmüştür (Bulut, 2023: 623). 1991-92 yıllarında ise desteklenen ürün sayısı 26'ya kadar yükseltilmiştir. Bu kararda ilgili yılların seçim yılı olması etkili olmuştur (Yalçınkaya vd., 2006: 104). 5 Nisan 1994'e gelindiğinde desteklenen ürün sayısı 3'e düşürülmüştür (Başaran, 2018: 103). Yeni ekonomi politikalarında tarımsal kredilerde de değişikliğe gidilmiştir. Bu dönemde üreticilere kullandırılan tarımsal kredilerin koşulları ağırlaştırılmıştır; ayrıca tarımsal ürünlerin dış ticaretine yönelik korumacı yaklaşım da azaltılmıştır (Mavi, 2020: 56). Cumhuriyet'in ilk yıllarında üreticinin ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamak amacıyla kurulan kredi kooperatifleri ve bankalar bu dönemde asıl

işlevlerinden uzaklaştırılmış, Merkez Bankası (MB) ve Ziraat Bankası'nın kaynakları daralmış, TMO ve TEKEL dışında MB'nin doğrudan sağladığı kredi uygulamaları sona ermiştir. Bunun yanında Tarım Kredi Kooperatifleri de küçük üreticiyi destekleyen yapısından uzaklaşmıştır. Bu yıllar özelleştirmelerin hız kazandığı yıllardır. Uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri ve bu kuruluşlarla yapılan anlaşmalar ile tarım için önemli konumda olan KİT'lerin birçoğu özelleştirilerek üretici daha da zor bir duruma sürüklenmiştir. Bu kurumların özelleştirilmesinde de yabancı şirketler aktif rol oynamıştır. ABD'li Morgan Guaranty isimli şirketin yaptığı çalışmalar doğrultusunda başlayan özelleştirme sürecinde, özelleştirilecek KİT'ler öncelik sırasına göre üç gruba ayrılmış buna göre birinci öncelikli olarak YEMSAN, TURBAN, TİGEM ve THY'nin özelleştirilmesi istenmiştir (Başaran, 2018: 103-106).

5 Nisan 1994 yılına gelindiğinde mevcut ekonomik sorunların çözümünü sağlamak, sürdürülebilir kalkınmayı temin etmek ve yapısal reformları uygulamak amacıyla “Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı” yürürlüğe konmuştur. Bu plan yine hâkim ekonomik anlayışı temel ilke olarak kabul etmiş ve müdahaleci devlet yapısından piyasa mekanizmasına işlerlik sağlayan devlet yapısına geçilmesi hedef olarak belirlenmiştir. Planda; destekleme alımlarının hububat, tütün ve şeker pancarıyla sınırlandırılması, devlet tarafından dağıtılan girdilerin fiyatlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi, sübvansiyonlarda bütçeye bağlı kalınması, destekleme politikalarında fiyat desteği dışında doğrudan ödeme yapma ve kredi kolaylığı sağlama gibi yöntemlerin tercih edilmesi öngörülmüştür. Söz konusu kararlar neticesinde desteklemeden sorumlu kurumların Merkez Bankası kaynaklarını kullanmalarına son verilmiş, ürünlerin borsalarda işlem görmesi ve bu süreçte özel sektör ile üretici birliklerinin aktif rol oynamasını sağlayarak fiyatların daha rasyonel ve dünya ile uyumlu olarak belirlenmesi yönünde politikalar benimsenmiştir. Ancak politikaların uygulanması önünde birçok sosyal, ekonomik ve teknik sorun göz ardı edildiği ve bu sorunlar çözülmediği için söz konusu politikalar başarıyla uygulanamamıştır (Demirdöğen ve Olhan, 2017:7; Yalçinkaya vd., 2006: 104-105).

1980-2000 yılları arası tarım politikalarında asıl belirleyiciler uluslararası kuruluşlardır. Bu dönemde IMF, Dünya Bankası, DTÖ ve AB ile yapılan anlaşmalar tarımı doğrudan ilgilendiren maddeler içermektedir. Bu konuda ele alınması gereken anlaşmalardan biri DTÖ Tarım Anlaşmasıdır. Söz konusu anlaşmada serbest tarım

ticaretini engelleyen korumacı politikaların belirlenmesi, kontrol altına alınması ve korumacı politikaların azaltılması temel hedefler olarak belirlenmiştir. (Ay ve Yapar, 2005: 59). Tarım politikalarını devlet müdahalesinden tedricen arındırıp, tarım faaliyetlerini piyasanın yönlendirmesine bırakma amacı taşıyan anlaşma söz konusu amaçların gerçekleştirilebilmesi için; tarım ürünlerinin dış ticaretini kısıtlayacak ihracat sübvansiyonlarının ve ithalatta tarife dışı engellerin ortadan kaldırılıp gümrük vergilerinin azaltılması yanında içeride uygulanan destekleri de denetim altına almayı temel politikalar olarak kabul etmiştir (Fotourehchi ve Şahinöz, 2016: 2021). Anlaşmayla yurtiçi desteklerde AB tarafından geliştirilen destek ölçütünün kullanılması da gündeme gelmiştir (Dernek, 2006: 6). Tarımsal ürünlerin ticaretinde serbest ticaret kurallarını geçerli kılan anlaşmaya Türkiye de taraf olması sebebiyle uymak durumunda kalmıştır. Türkiye 1980'lerin başında başlattığı liberalleşme çalışmaları sebebiyle anlaşmada belirtilen koşulların büyük bir kısmını halihazırda önceden gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin tarım politikalarının belirleyicilerinden biri de AB ile ilişkiler ve bu ilişkiler kapsamında 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Söz konusu anlaşma ile Türkiye mamul mal ticaretinde AB ile arasındaki gümrük tarifelerini kaldırmayı, AB dışındaki ülkelere yapılan ithalat için uyguladığı gümrük tarifelerini AB'nin uyguladığı düzeye çekmeyi taahhüt etmiştir (Pamuk, 2016: 280). Anlaşma tarım ile ilgili de düzenlemeler getirmektedir. Söz konusu anlaşma ile Türkiye ve AB ilişkileri; tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, AB ülkeleri için bağlayıcılığı olan Ortak Tarım Politikası'na uyum, karşılıklı tarım tavizleri ve işlenmiş tarım ürünleri konularında gelişme göstermiştir. Ancak anlaşmanın uygulanmaya başlamasının ardından Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhine bozulmaya başlamıştır. Ayrıca anlaşmanın kapsamı noktasında da Türkiye dezavantajlı taraf olmuştur. 1995 yılında 5,8 milyar dolar olarak ölçülen dış ticaret açığı 2011 yılına gelindiğinde 28,8 milyar dolara çıkmıştır. (Ağaç, 2023: 104). Gümrük Birliği Antlaşmasının tarıma asıl etkisi Türkiye tarım politikaları ile Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) uyumlaştırılması noktasında ortaya çıkmaktadır. OTP temelde AB üyesi ülkelere tarım ürünlerinin serbest dolaşımını engelleyecek kısıtlamaları ortadan kaldırarak tek bir pazar oluşturulmasını, birlik içerisinde üretilen ürünlere öncelik verilmesini ve planın işlenmesi için gerekli olan finansmanın üye ülkelere karşılanmasını amaçlamaktadır (Bayraç ve Yenilmez, 2005a:

110-111). 1995 yılında imzalanan Gümrük Anlaşması'ndan bu yana Türkiye tarım politikalarını OTP ile uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır.

1963 yılında başlayan planlı dönem ile beş yılda bir hazırlanan kalkınma planları incelenen dönemde de ekonomi politikalarının belirleyicisi konumundadır. Ancak planların özellikle 1980'lerden sonra uluslararası kurumlar ve anlaşmaların etkisi ile hazırlandığı görülmektedir. Bu durum 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda açıkça ifade edilmektedir. Özellikle Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan “tarım politikaları, Uruguay Turu sonunda imzalanan Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşmasının tarımla ilgili hükümleri çerçevesinde ülkemizin yükümlülüklerine ve AT Ortak Tarım Politikasında beklenen gelişmelere uygun olarak düzenlenecektir” ifadesi yukarıda bahsedilen durumu kanıtlar niteliktedir. Yedinci planda tarım politikaları ile ilgili olarak ayrıca; sulama alanlarının arttırılmasından, iyi kaliteli tohumluk kullanımının yaygınlaştırılmasından ve bilinçli gübre kullanımı sonucunda üretimde kalite ve verim artışı sağlanacağından bahsedilmiş, tarımsal destek uygulamalarının yeniden yapılandırılacağına ve tarım ürün fiyatlarına olan devlet müdahalesinin azaltılarak doğrudan gelir desteği uygulamasına geçileceğine dikkat çekilmiştir (DPT, 1995: 60). Neoliberal politikaların benimsenmeye başlandığı 1980 yılından 2000 yılına kadarki zaman dilimini kapsayan kalkınma planlarında (IV-VII) yer alan tarım ile ilgili politikalarda genel olarak; tarım ürünlerinde fiyat istikrarının sağlanması, tarımsal işgücüne yeterli ve düzenli gelir temini, ihracat olanaklarının geliştirilmesi, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında etkinliğin sağlanması, tarımsal alanda örgütlenmenin arttırılması, tarımsal üretimde modern yöntemlerin kullanılması amaçları ön plana çıkmaktadır (Yalçinkaya vd., 2006:104).

Genel olarak 1980-2000 yılları arası incelendiğinde özellikle 24 Ocak kararları ile başlayan liberalleşme süreci tarımı doğrudan ancak olumsuz etkileyen politikaların hayata geçirildiği yıllar olarak değerlendirilebilir. Bu yıllarda İngiltere ve ABD öncülüğünde dünyayı etkisi altına alan neoliberal iktisat anlayışı 1980'lerde ülkemizi de etkilemiş değişen iktisat anlayışından en büyük darbeyi tarım almıştır. Korumacı politikalardan piyasa odaklı politikalara geçişin yaşandığı bu dönemde; tarımın gelişmesini, üretimin ve verimliliğin artmasını sağlayan birçok politikadan vazgeçilmiştir. Uluslararası kurumların ve anlaşmaların etkisi ile hayata geçirilen yeni politikalarla destekleme alımları azaltılmış, devletin piyasaya müdahalede aktif bir

şekilde kullandığı KİT'lerin özelleştirilmesine başlanmış, tarımsal üretim için hayati öneme sahip olan girdilere verilen sübvansiyonlar azaltılmış, krediye erişim zorlaştırılmıştır. Tarım alanında piyasa koşullarının hâkim kılınmaya çalışılması ve bu doğrultuda hayata geçirilen politikalar, tarımın gelişmesi noktasında olumlu sonuçlar verememiştir. 1980'lere kadar tarım ürünü ihraç eden ülke, bu tarihten sonra ithalatçı ülke konumuna düşmüştür. Bu dönemde çıkarılan şeker ve tütün yasası, DGD, tohumculuk, organik tarım, tarım sigortası yasaları ve diğer politikalarla birlikte tarım her anlamda büyük şirketlerin kontrolüne geçmiştir (Başaran, 2018: 100).

4.1.2.5.2000 ve sonrası Türkiye'de Tarım Politikaları

2000'li yıllar, Türkiye'de tarım politikalarının hızla dönüştüğü bir dönemdir. Bu dönemde, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşulların yanı sıra IMF ve Dünya Bankası ile imzalanan anlaşmalar, DTÖ Tarım Anlaşması ve AB ile ilişkiler tarım politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. İncelenen dönemde artan dış borç miktarı, yükselen cari açık, bütçe üzerine ağır bir yük oluşturan destekleme politikaları, krediler ve diğer birçok ekonomik ve siyasi faktör tarım politikalarını şekillendiren iç dinamiklerdir. Ancak bu dönemde yukarıda sayılan uluslararası kurum ve anlaşmalar, tarım politikalarının belirlenmesinde bahsedilen iç dinamiklerden çok daha etkili olmuştur (Güresinli, 2015: 69; Koç vd., 2015: 46).

1999 yılında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullarda beklenen düzeyde bir iyileşmenin olmaması ve derinleşen siyasi kriz sebebiyle IMF ile yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma kapsamında verilen niyet mektuplarında taahhüt edilen politikalar tarımda ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Niyet mektubunda; destekleme fiyatlarının dünya standartlarına çekilmesi, uygulamadaki girdi ve çıktı odaklı desteklerin kaldırılarak Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesi, TEKEK, ÇAYKUR gibi KİT'lerin özelleştirilmesi, TSKB ile Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılması, şeker, tütün ve TSKB alanlarında kurulların oluşturulması planlanmıştır (Günaydın, 2006: 168). 2001 yılında IMF'ye verilen söz konusu taahhütlerin yerine getirilebilmesi için gerekli olan finansmanın sağlanması amacıyla Dünya Bankası ile Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) imzalanmıştır. 2008 yılına kadar sürdürülen proje ile tarım politikalarında ciddi değişimler gerçekleşmiştir. Buna göre fiyat müdahalelerinden vazgeçilerek kayıtlı çiftçilere DGD sağlanmasına karar verilmiş, girdi

sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılması, arz fazlası ürünlerin ekim alanlarının sınırlandırılarak bunların yerine iç ve dış talebi yüksek tarım ürünlerinin üretilmesinin sağlanması, Tarım Satış Kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi hedeflenmiştir (Ataseven vd., 2020: 29). Bahsedilen hedeflerden biri olan DGD ile piyasaya müdahalede kullanılan ve devlete ciddi bir mali yük getiren destek sisteminden dünyada kabul gören yeni bir sisteme geçilmesi, alternatif ürünlere yönelme hedefinde ise “fiyat destekleriyle etkin olmayan üretime kaymış olan çiftçilerin piyasa sinyallerine göre daha etkin olacak üretim alanlarına dönmesine yardımcı olmak” amaçlanmıştır (Yavuz, 2005: 50). Tarım politikalarının belirlenmesinde 2000’li yılların başlarında etkili olan dış etkenler sadece IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalarla sınırlı değildir. 2005 yılında AB üyelik müzakerelerinin başlaması, AB ile tarım politikalarının uyumlaştırılması sürecini hızlandırmış ve tarımda değişim ve dönüşümü hızlandırmıştır (Ataseven vd., 2020: 29).

2000 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası anlaşmaları ile şekillenen söz konusu programlar incelendiğinde amaçlanan sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması ve bu anlaşmanın finansmanı için Dünya Bankası ile yapılan ARIP çerçevesinde; tarımsal desteklerin azaltılması, desteklemenin niteliğinde değişiklik yapılarak DGD’nin uygulamaya konması, çiftçi kayıt sisteminin tamamlanması, destekleme kurumlarının, KİT’lerin ve teknolojik destek birimlerinin tasfiye edilmesi/özelleştirilmesi, TSKB’lerin yeniden yapılandırma adı altında işlevsiz hale getirilmesi ve tasfiyesi, arz fazlası ürünlerin üretiminin azaltılması, tarım dış ticaretinde serbestleşmenin sağlanması, piyasa egemenliğinin arttırılması amaçlanmış ve bu politikaların birçoğu hayata geçirilmiştir (Oyan, 2009: 237-238). Bu dönemde bir yandan tarım sektörü kayıt altına alınmaya çalışılırken diğer yandan bağımsız tarımsal destekleme yöntemlerine yönelinmiş ve 2002 yılında DGD’ye başlanmıştır. Ancak bu uygulamadan 2008 yılında vazgeçilmiştir. Etkinliği tartışma konusu olan DGD’nin kaldırılmasının ardından alan bazlı girdi desteği ve fark ödemesi desteği uygulanmaya başlanmıştır (Bulut, 2023: 624).

2004 yılına gelindiğinde Türkiye’de tarım alanında bir ilk gerçekleşmiş, “Tarım Strateji Belgesi” yayımlanmıştır. Söz konusu belge, tarım ile ilgili olarak ulusal düzeyde hazırlanan ilk belge olması sebebiyle önemlidir (Yüceer vd., 2020). Belge ile “kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve

uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması” amaçlanmıştır. 2006-2010 yılları arasında AB’ye uyumu da dikkate alarak tarım sektöründe ilgili kesimlerin karar almalarını kolaylaştırmak, kalkınma hedefleri ve stratejileri doğrultusunda sektörün gelişmesini sağlamak ve çıkarılacak kanunlar ile ikincil mevzuatın temelini oluşturmak için hazırlanmış olan belgede; tarım ve kırsal kalkınmada bütüncül ve katılımcı bir yaklaşımın benimseneceği, OTP ve DTÖ Tarım Anlaşması’nın esas alınacağı, piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanılacağı temel ilkeler olarak belirlenmiştir. Tarım Strateji Belgesi’nde tarım sektörünün önemi ve sektörün sahip olduğu nitelikler dikkate alınarak destelemeler için ayrılacak kaynağın GSMH’nin %1’inin altına inmemesine özen gösterileceği de ifade edilmiştir. (Tarım Strateji Belgesi, 2004).

Tarım Strateji Belgesi’nin yayınlanmasının ardından tarım politikalarının belirlenmesi açısından önemli bir ihtiyaç olan kanun çalışmalarına hız verilmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda, 2006 yılında, belgede yer alan hedef ve amaçların gerçekleştirilebilmesi için tarımsal politikaların hukuki çerçevesinin çizildiği 5488 sayılı Tarım Kanunu çıkarılmıştır (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 44). 25/04/2006 tarih ve 26149 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Kanun “tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma plân ve stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli politikaların tespit edilmesi”ni amaçlamıştır. Kanunda tarım politikalarının ilkeleri;

“- Tarımsal üretim ve kalkınmada bütüncül yaklaşım

- Uluslararası taahhütlere uyum

- Piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımı

- Örgütlülük ve kurumsallaşma

- Özel sektörün rolünün artırılması

- Sürdürülebilirlik, insan sağlığı ve çevreye duyarlılık

- Yerinden yönetim

- Katılımcılık

- Şeffaflık ve bilgilendirmek” şeklinde ifade edilmiştir. (Tarım Kanunu, 2006).

Kanunda ayrıca destekleme araçları ve bu araçların uygulama esaslarından da bahsedilmiştir. Bu kapsamda tarım faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla kullanılacak destekleme araçları şunlardır: Doğrudan gelir desteği, fark ödemesi, telafi edici ödemeler, hayvancılık destekleri, tarım sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri ve diğer destekleme ödemeleri.

İncelenen dönem içinde yukarıda bahsedilenlerin dışında birçok çalışma yapılmıştır; ancak çalışmaların geneline bakıldığında temel ilkeler ve öncelikler benzerdir. 2000’lerin ortalarında AB’ye uyum çalışmaları kapsamında kırsal kalkınma politikaları geliştirilmiştir. AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) ile hibe destekleri verilmeye başlanmış, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2009 yılında “Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli” uygulamaya konmuştur. Bu program ile ülke iklim, coğrafya ve yönetsel yapısına göre 30 tarım havzasına ayrılarak bu bölgelerde en uygun tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve bu konuda gerekli planlamaların yapılması hedeflenmiştir. 2017 yılında Milli Tarım Projesi başlatılmış ve bu proje ile tarımda sürdürülebilirlik, gıda güvencesinin garanti altına alınması, üreticilerin refah düzeylerinin iyileştirilmesi ve küresel rekabet edebilirliklerinin artırılması hedeflenmiştir. Projenin “Havza Bazlı Destekleme Modeli” ile stratejik önemi olan ve arz açığı bulunan 21 üründe 941 tarım havzasında farklı destekleme araçları kullanılarak uygulamalar yürütülmüştür (Yüceer vd., 2020: 39).

2000’li yıllar tarımda ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. Özellikle 2020 sonrası yapılan birçok yasal düzenleme ile Türkiye’de tarım alanında yapısal sorunların çözülmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde yapılan önemli düzenlemelerden biri 5 Nisan 2023 tarihinde yayımlanan “7442 Sayılı Orman Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”dur. Bu kanun ile 5488 sayılı Tarım Kanunu’nun 7. ve 13. Maddeleri ile 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nun 8. Maddesinde bir dizi değişiklik yapılmış ve sırasıyla tarımsal üretimin planlanması, sözleşmeli tarım ve işlenmeyen arazilerin kiralanması uygulamaları başlatılmıştır. Hayata geçirilen “Tarımsal Üretim Planlaması” uygulaması stratejik tarım ürünlerinde arz güvenliğini sağlamak ve tarımsal üretimde arz fazlalığı veya eksikliğin oluşmasını

engellemek amaçlanmıştır. Bahsedilen amaçlara ulaşılabilmesi için suyu merkeze alan, küresel iklim krizinin etkilerine uyumlu üretimin yapılması, üretimde kalitenin ve verimin artırılması, kaynakların etkili ve verimli kullanılması, üreticilerin pazarlama sorunlarının çözülmesi ve refah düzeylerinin artırılması ile doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024b: 9-10). Tarımda planlı üretimin gerçekleştirilebilmesi için tarımsal destekleme sisteminde bir değişikliğe gidilmiş ve yeni destek modeli ile tarımsal desteklemeler daha öngörülebilir, sade, yönlendirici ve etkin bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir. Bu yeni model ile ilk defa tarımsal desteklerin üretim döneminden önce ve üç yıllığına açıklanması uygulamasına geçilmiş, ayrıca üretim planlaması kapsamına alınan tarım ürünlerine ilave destekler getirilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024c: 3).

5 Nisan 2023 tarihinde yayımlanan “7442 Sayılı Orman Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ve devamında 15 Eylül 2023 tarihinde yayımlanan “Sözleşmeli Üretimin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ile tarımda sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. Planlı üretimin gerçekleştirilebilmesi için önemli araçlardan biri olan sözleşmeli üretim sistemi ile hem girdi kullanımının etkin kontrolü ve verimli kullanılması hem de üretici maliyetlerinin azaltılarak verimlilik artışının desteklenmesi ve arz güvenliği sağlanması amaçlanmıştır (TBB, 2023: 31; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024b: 11-17).

2023 yılında yapılan bir diğer düzenleme de mülkiyet yapısı ve mirasçılık sorunları nedeniyle tarımsal üretim yapılmayan ya da üretim yapılmasına rağmen Çiftçi Kayıt Sistemi’ne (ÇKS) kaydedilmemiş arazilerin sisteme kaydının yapılmasının önünü açan yönetmelik değişikliğidir. Çiftçi Kayıt Sistemi Yönetmeliğinde yapılan değişiklik ile sistemin dışında kalan tarım arazilerinin tarımsal üretime kazandırılması ve tarım sigortası yaptırılması mümkün hale gelmiştir (TZOB, 2024).

Yakın tarihte yapılan önemli düzenlemeler arasında; işlenmeyen tarım alanlarının, üretime kazandırılması amacıyla, kiralanması ve su kaynaklarının verimli kullanılması konularına yönelik yapılan düzenlemeler öne çıkmaktadır. 22/08/2024 tarih ve 32640 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “İşlenmeyen Tarım Arazilerinin Tarımsal Amaçlı Kiraya Verilmesine İlişkin Yönetmelik” ile üst üste iki yıl işlenmeyen

tarım arazilerinin sezonluk olarak kiraya verilmesinin ve bu sayede üretime kazandırılmasının önü açılmıştır. Söz konusu düzenleme kapsamında Tarım ve Orman Bakanlığı, iki yıl süre ile işlenmeyen tarım arazilerini arazinin vasfının değiştirilmemesi ve tarımsal üretimde kullanılması koşuluyla sezonluk olarak kiraya verebilecektir. Kiralamada, söz konusu tarım arazilerinin bulunduğu yerde ikamet edenlere öncelik tanınacağı belirtilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024d). 27.12.2024 tarih ve 32765 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Su Verimliliği Yönetmeliği” ise su kaynaklarının korunması ve verimli kullanılması amacıyla bir dizi düzenlemeyi kapsamaktadır. “Su Verimliliği Yönetmeliği” ile “su verimliliği sisteminin kurulması, izlenmesi ve belgelendirilmesi ile il planlarının hazırlanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi” amaçlanmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilir su yönetiminin sağlanması, suyun etkili ve verimli kullanımını sağlamak için stratejik bir yol haritasının çizilmesi ve bu sayede su yönetiminde uzun vadeli ve etkili adımların atılması, suyu verimli kullanan faaliyetlerin belgelendirilmesi hedeflenmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024f; Su Verimliliği Yönetmeliği, 2024).

Tarım politikalarında 2000’li yıllarda yaşanan değişim ve dönüşümün önemli etkenlerinden biri AB uyum çalışmaları ve bu doğrultuda Türkiye’nin tarım politikalarını AB Ortak Tarım Politikaları ile uyumlu hale getirme çabalarıdır. Bu dönemde hayata geçirilen tarım politikalarında söz konusu uyum çalışmalarının etkisi oldukça fazladır. Bu sebeple AB ve Türkiye ilişkilerinin tarım politikalarına etkisinin daha detaylı ele alınması gerekmektedir.

4.1.3.AB Uyum Çalışmaları ve OTP’nin Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi

II. Dünya Savaşı, gerisinde üretim yapılarını yeniden inşa etme ihtiyacı duyan, gıda güvenliğinden yoksun, parçalanmış bir Avrupa bırakmıştı. Böyle bir ortamda bir araya gelen altı Avrupa ülkesi (Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) kıtanın yeniden inşası ve gıda güvensizliğinin ortadan kaldırılması amacıyla 1957 yılında Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu (AET) kurdu. Bu altı ülkenin kıtanın yeniden inşası sırasında önünde duran en büyük problem tarım sorunuydu. Bu sorunun çözülmesi amacıyla yapılan çalışmalar her ne kadar 1950’lerin başına dayansa da ortak bir tarım politikasının benimsenmesi ve bu anlamda bir örgütlenmenin oluşturulması için gerekli olan somut adımlar ancak 1958 yılında AET

tarım bakanlarının Stresa’da bir araya gelmesi ve burada çiftçi temsilcileri ile OTP’yi planlamaya başlamaları ile atıldı. OTP’nin amacı genel olarak Avrupa nüfusunun gıda güvenliğini sağlamak ve savaştan bu yana devam eden gıda yoksunluğu korkusunu ortadan kaldıracak şekilde tarım sektörünü yeniden düzenlemektir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için izlenecek ana noktalar ise; tarımsal üretkenliği arttırmak, sağlam pazarlar oluşturmak, istikrarlı ve makul fiyatlarla tarımsal ürünlere erişimi sağlamak ev bu sayede çiftçiler ve AET’nin tarımsal nüfusu için adil gelirlerin garanti altına alınmasını sağlamaktır (Giuliani ve Baron, 2023: 71)

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan küresel gıda krizi birçok ülke için bir ders niteliği taşımaktadır. AB bu tecrübeler ışığında benzer krizlere hazırlıklı olmak ve tarımsal dayanıklılığını arttırmak amacıyla politika arayışına girmiştir. Bu arayışın sonucunda birlik üyelerinin tarım politikalarını siyasi ve ekonomik açıdan bütünleştiren ortak bir tarım politikası oluşturulmuştur. Temel amacı üye ülkelerin tarım politikalarının ortak bir çerçevede yönetilmesini sağlamak olan AB Ortak Tarım Politikası (OTP) birliğin ilk ortak politikası olma özelliğine sahiptir. AB’yi oluşturan mevzuatın önemli bir kısmının OTP ile ilgili düzenlemelerden oluştuğu düşünülürse birliğin tarım sektöründeki bütünleşmeye ne kadar önem verdiği anlaşılabacaktır (Bayraç ve Yenilmez, 2005a:127; Sağlık ve Yantur, 2019: 101-102).

OTP’nin kendine özgü bir yapısı bulunmaktadır ve belirlenen hedefler ile sahip olduğu araçlar açısından küresel anlamda tarım üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Tarımsal ürünlerin üretimi, tüketimi ve ticareti gibi kapsamlı bir içeriğe sahip olan OTP, AB entegrasyonunun önemli bir bileşeni konumundadır (Çalışkan, 2015: 161). Birlik bütçesinde yaklaşık % 40 paya sahip olan OTP harcamaları kapsamında üye ülkelere doğrudan destek ödemeleri, piyasa düzenlemeleri, kırsal kalkınma projelerinin finansmanına yönelik yatırımlar yapılmaktadır (Tunçer ve Günay, 2017: 28).

1990’lı yılların başına kadar tarım ürünlerinin arzını arttırmayı ve tüketicilerin makul fiyatlarla tarımsal ürünlere ulaşmasını sağlamayı amaçlayan OTP özellikle küresel değişimlere ayak uydurabilmek için zaman zaman reformlarla dönüşüme uğramıştır. Bu kapsamda 1986 yılında başlayan Uruguay Raund ve GATT Tarım müzakereleri öncesinde dış baskılara karşı dayanıklılığı arttıracak bir yapı oluşturulmaya çalışılmış,

1992 yılına gelindiğinde yeni bir dönüşüm sürecine girilerek dünya ile rekabet edebilecek yeni politikalar benimsenmiştir (Övgün, 2010: 93; Gündüz ve Kaya, 2007: 306).

4.1.3.1.Ortak Tarım Politikasının Temel İlkeleri

AB tarım politikaları, uzun yıllar süren bir evrimsel süreç içinde şekillenmiştir. Bu süreçte dönüm noktası II. Dünya Savaşı ve sonrasında AET'nin kurulması olmuştur. AET'nin kurulması ile OTP'nin yasal temelleri atılmış ve AB tarımı için ortak amaçlar belirlenmiştir. OTP üç temel ilke üzerine şekillenmiştir. 1958 yılında Stresa Konferansı'nda belirlenen temel ilkeler “Tek Pazar İlkesi”, “Topluluk Tercihi İlkesi” ve “Ortak Mali Sorumluluk İlkesi”dir.

4.1.3.1.1.Tek Pazar İlkesi

Bu ilke AB üyesi ülkelerin ürettikleri tarım ürünlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını ifade etmektedir. Tek Pazar ilkesi ile gümrük ve diğer ticari engeller ortadan kaldırılarak ortak bir pazar kurulması amaçlanmıştır (Nazlı ve Küden, 2012: 94). Üye ülkeler arasında gerçekleştirilecek ticaretin gümrük vergileri ve kotalar gibi engellerle kısıtlanamayacağını ifade eden bu ilke ile ücretlendirmeler önceden belirlenmiş bir kur üzerinden yapılmakta ve sistemin devamlılığı her ülkenin kendi iç düzenlemeleriyle sağlanmaktadır (Yalçınkaya ve Aktaş, 2016: 63).

4.1.3.1.2.Topluluk Tercihi İlkesi

AB içinde üretilen tarım ürünlerine öncelik tanınmasını öngören bu ilke, topluluk içindeki tarım ürünlerinin, topluluk dışındaki ülkelerde üretilen ürünlere göre daha fazla tercih edilmesini sağlamaktadır. Bu ilke amaç AB içerisinde üretilen tarım ürünlerinin dışarıdan gelecek benzer ürünler karşısında korunmasını sağlamaktır. Bu sayede AB, dışarıdan gelecek ürünlerin yerel üreticilerin pazarını tehdit etmesini engelleyerek üreticisini korumaktadır. Tarım ürünlerinin ihracatı söz konusu olduğunda da ilke gereği bu ürünlere sübvansiyon verilerek üretici dış pazarda avantajlı konuma getirilmektedir. Ancak bu ilkenin küresel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle artan eleştiriler karşısında AB bu politikayı esnetmiş, tarımsal sürdürülebilirlik ve dış ticaret dengesi dikkate alınarak politika optimize edilmiştir (Demirtaş ve Kaya, 2016: 407; Nazlı ve Küden, 2012: 94; Yalçınkaya ve Aktaş, 2016: 63).

4.1.3.1.3.Ortak Mali Sorumluluk İlkesi

OTP içerisinde önemli bir yere sahip olan bu ilkeye göre tarım politikaları doğrultusunda yapılacak harcamalar AB üyesi ülkeler tarafından ortaklaşa finanse edilecektir (Nazlı ve Küden, 2012: 94). Bu kapsamda “Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu” (FEOGA) oluşturulmuş, garanti ve yön verme olmak üzere iki bölümden oluşan bu fona bütçeden önemli miktarda parasal kaynak aktarılmıştır (Demirtaş ve Kaya, 2016: 407).

OTP, üye ülkelerin tarım politikalarında birliği sağlamayı ve birlik üyesi ülkeleri dış tehditlere karşı korumayı amaçlayan kapsamlı bir yapıyı temsil etmektedir. Bahsedilen bu üç temel ilke ise OTP’nin temelini oluşturmuş ayrıca küresel değişimlerle birlikte revize edilerek dünya ekonomisi ile uyumlu hale getirilmiştir.

4.1.3.2.AB’ye Üyelik Süreci ve Tarım Politikalarının Gelişimi

Türkiye 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi ile Avrupa Birliği’ne adaylık statüsü kazanmıştır. Ancak Türkiye’nin AB’ye katılıma macerası 1959 yılında AET’ye katılım başvurusu yapması ile başlamıştır. Başvuruyu değerlendiren AET Bakanlar Konseyi üyelik için gerekli olan koşullar oluşuncaya kadar bir geçiş dönemi öne sürmüş ve bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiştir. 1959 yılında başlayan süreçte AB-Türkiye ilişkilerinin hukuki temelini oluşturan 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması imzalanmış ve Türkiye ile AET arasında ortaklık yaratan bu anlaşma 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak üyelik sürecinde milat sayılabilecek gelişme 1999 yılında gerçekleşmiştir. 10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleşen Helsinki Zirvesi ile Türkiye adaylık statüsü kazanmıştır (Soyaltın Colella, 2020: 34-44).

Türkiye’nin uzun yıllardır süren AB üyelik sürecinin tamamlanabilmesi için AB müktesebatına uyum çalışmalarını tamamlaması gerekmektedir. Bu anlamda birçok alanda yapılması gereken reformların tarım alanında da yapılması beklenmektedir. Ancak Türkiye ile AB tarım sektörü arasındaki yapısal farklılıklar bu reform çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Aradaki yapısal farklılıklar sebebiyle reformların sadece sektörel değişiklikleri değil bunun yanında toplumsal, ekonomik ve kurumsal yapıları da kapsamaması gerekmektedir. Bu durum da olayı çok daha karmaşık bir hale getirmektedir.

Özellikle tarım alanında yapılacak değişikliklerde OTP önemli bir yol haritasıdır (Bayraç ve Yenilmez, 2005b: 39-40).

AB üyelik sürecinde en önemli konu başlıklarından biri tarımdır. 80 bin sayfalık AB mevzuatının yaklaşık yarısının tarım ile ilgili olması tarıma ne kadar önem verildiğini ve bu konudaki reform çalışmalarının ne kadar karmaşık ve zor olacağını göstermektedir.

Tarım alanında önemeli konulardan biri tarım ürünlerinin serbest dolaşımıdır. Bu bağlamda tarım ürünlerinin serbest dolaşımı noktasında OTP'ye uyum, Katma Protokol gereğince tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı olarak tercihli bir rejimin uygulanması ve 1/95 sayılı AT-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı doğrultusunda işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payları açısından serbest dolaşımının devreye alınması şeklinde üç yönlü bir gelişme görülmektedir (Yıldız, 2009: 16).

Türkiye'nin tarım politikalarının belirlenmesinde 2000'li yıllarda AB uyum sürecinin ve OTP'nin etkisi belirgin şekilde görülmektedir. Bu kapsamda yapılan önemli değişikliklerden biri Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına geçilmesidir. 2001 yılında uygulamaya konulan DGD ile AB ve ABD'de kullanılan bir sistem benimsenmiş ve üreticilere doğrudan gelir sağlanması ve tarım ürünlerinin fiyatlarının belirlenmesinde piyasanın aktif rol oynaması amaçlanmıştır. DGD ile tarımda rekabet gücünün ve verimliliğin artırılması amaçlanmıştır. Tarımda uyum çalışmaları sadece DGD ile sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde DTÖ, DB gibi dış etkenler ve AB uyum süreci doğrultusunda başlatılan reformlar Türkiye'de tarımı yeniden yapılandırma ve modernizasyon sürecine sokmuş, teknoloji kullanımı, üretim verimliliği ve üretim kapasitesinde önemli gelişmeler yaşanmış, dış ticarete dikkate değer değişiklikler olmuştur (Ercan, 2010: 7-10; Sağlık ve Yantur, 2019: 118).

Türkiye'nin AB tarım politikalarına uyumunda; tarımsal üretimde verimliliği artırmak, üreticilerin refah seviyesini yükseltmek ve sektörü genel olarak modernize etmek amaçlanmaktadır. Ancak yapısal farklılıklar sebebiyle bu süreç oldukça uzun ve zorlu bir süreç olarak kabul edilmektedir. Uyum sürecinin karmaşık yapısı sebebiyle tarım politikalarında istenen sonucun alınabilmesi için bütüncül ve koordineli bir reform sürecinin sağlanması gerekmektedir. Sürecin dönüm noktası olarak 8 Kasım 2000 tarihinde AB Komisyonu tarafından açıklanan ve Türkiye'nin tam üyelik stratejisini

belirleyen Katılım Ortaklığı Belgesi'nin ilanı kabul edilmektedir. Söz konusu belge ile uyum sürecinin yol haritası belirlenmiştir (Tan ve Dellal, 2003: 25). Kısa ve orta vadeli hedeflerin ortaya konulduğu belge ile başta tarım olmak üzere tüm sektörlerde, ekonomide, siyasette, çevresel konularda reformların nasıl yapılacağı belirlenmiştir.

AB'ye uyum ve tarımın OTP doğrultusunda yeniden şekillendirilmesinde birçok hukuki düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerle idari yapının güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar da atılmıştır. Bu kapsamda Çiftçi Kayıt Sistemi, Tapu-Kadastro Sistemi ve Coğrafi Bilgi Sistemi gibi sistemler geliştirilmiş, yeniden yapılandırma sürecinde tarım piyasalarının etkin bir şekilde izlenmesini sağlayacak idari yapılar kurulmuş, tarım ürünleri ticaretinde düzenleyici yasal düzenlemeler yapılmıştır. Çıkarılan 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkındaki Kanun ile kooperatiflerin özerklikleri artırılmış, 4487 sayılı Kanun ile vadeli işlemlerin önü açılmıştır (Tan ve Dellal, 2003: 42-44).

Uyum sürecinde tarım alanında atılan önemli adımlardan biri de 2006 yılında Tarım Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu kanun ile tarımda uzun vadeli ve sürdürülebilir bir yapıya geçişin temelleri atılmıştır. AB ve DTÖ ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda hazırlanan Tarım Kanunu ile tarımsal üretimin iç ve dış talebe uygun şekilde geliştirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu kanun ile doğal kaynakların korunması, verimliliğin artırılması, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi ve kırsal kalkınmanın sağlanması gibi temel politikalar belirlenmiştir (Yalçınkaya vd., 2006: 113-114).

Tarım Kanunu ile tarım alanında birçok düzenleme hayata geçmiştir. Çiftçilerin eğitimi, biyoçeşitliliğin korunması, tarımsal destek politikaları, üretici örgütlerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar ile tarım sektörünün geleceği şekillendirilmiştir. Ürün bazında oluşturulan ürün konseyleri, bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (şimdiki Tarım ve Orman Bakanlığı) "tarım sektörü ile ilgili politikaların tespit edilmesi, planlanması ve koordinasyonu ile ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılarak uygulanmasında" yetkili makam olarak belirlenmiştir (Kılıç, 2010: 87-89; Tarım Kanunu, 2006).

Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki tarım politikaları, ekonomik, hukuki ve idari reformlarla derinlemesine bir dönüşüm geçirmiştir.

4.2.Türkiye’de Tarıma Genel Bakış

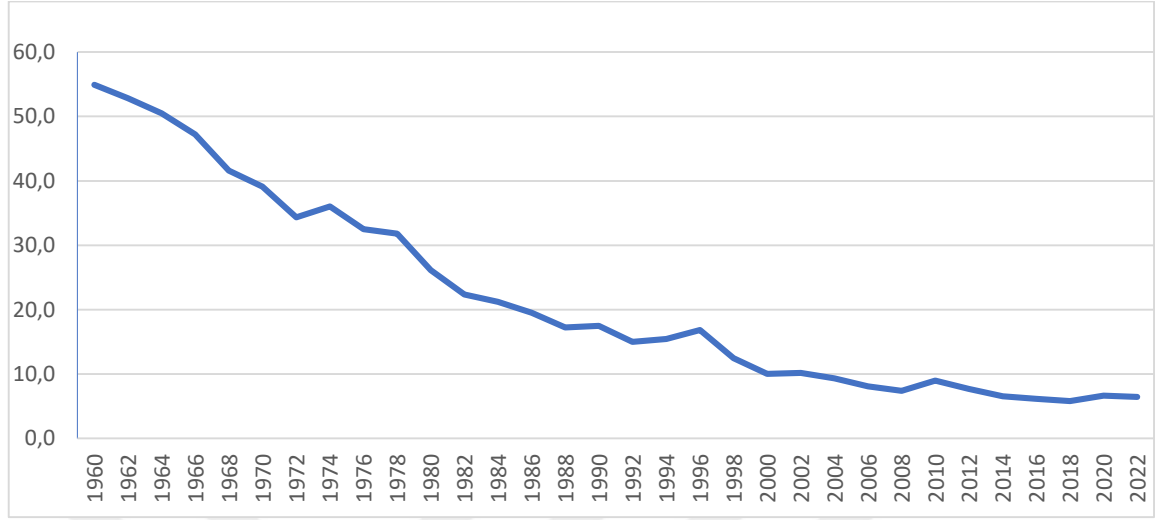
Bu başlık altında Türkiye’de tarımın genel durumu ele alınmıştır. Tarım sektörünün ekonomideki yerini anlamak ve tarımın genel görünümünü ortaya koymak amacıyla; tarımın GSYH içindeki payı, istihdama katkısı, tarımın dış ticarete etkisi, tarım alanlarının yapısı, ürün verimliliği ve tarımda makineleşme düzeyi incelenmiştir.

4.2.1.Tarımın GSYH’ye Katkısı

Tarımın ekonomiye sağladığı katma değer, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ya da yapısal dönüşümünün ne aşamada olduğunu gösteren önemli göstergelerden biridir. Tarımın GSYH içerisindeki payı genel olarak incelendiğinde gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde bu payın düşük olduğu, düşük gelir grubunda bulunan ülkelerde ise bu durumun tam tersi bir görüntü oluşturduğu görülmektedir. Tarımın GSYH içindeki payının ortalaması dünya genelinde %4,4 iken bu oran Avrupa’da %2,1, Afrika’da %18,5’tir. Düşük gelir grubuna giren ülkelerde ise bu oran ortalama %26,8’e ulaşmaktadır. Şekil 16 incelendiğinde, Türkiye’de tarımın GSYH içerisindeki payının sürekli bir düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum gelişmişlik düzeyi ile paralel bir şekilde doğal bir dönüşüm olarak kabul edilebilir. Gelişen ekonomilerde genel olarak tarımın GSYH içerisindeki payı azalırken sanayi ve hizmet sektörünün payının artması istenen bir sonuçtur. Ancak bu sonuç tarımın stratejik önemi göz önünde bulundurularak ayrıca analiz edilmelidir. Türkiye’de tarım politikalarının tarihsel dönüşümü incelendiğinde bu tablonun oluşmasında ülkedeki hâkim iktisat anlayışının yıllar içerisinde değişmesi önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. 2022 yılı verilerine göre Türkiye’de tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Dünya verileri ile karşılaştırıldığında Türkiye’nin orta üst gelir grubu ülkeler düzeyinde olduğu söylenebilir (Demir vd., 2023: 66).

Şekil 16

Tarımın GSYH İçerisindeki Yüzdesi (Ormancılık ve Balıkçılık Dahil)

Kaynak: Dünya Bankası (2024a)

Şekilde de görüldüğü gibi 1960'ların başlarında GSYH'nin yarısından fazlasını tek başına tarım sektörü oluştururken, 2022 yılına gelindiğinde tarımın (ormancılık ve balıkçılık ile birlikte) GSYH içindeki payı yüzde %6,5'e düşmüştür. 1960'ların sonlarına doğru kalkınmanın sanayi odaklı olması gerektiği düşüncesi ve 1980'lerde ekonomide hâkim olan neoliberal anlayış, tarımın katma değerindeki azalmanın en önemli etkenleri arasında gösterilmektedir.

1960'lara kadar tarım, ekonominin en önemli sektörü olarak kabul edilmiştir. Ancak zamanla değişen politikalar ile birlikte, diğer sektörler tarıma kıyasla daha yüksek büyüme oranları yakalamıştır. Tablo 3'te tarım ve diğer sektörlerin dönemler içerisinde büyüme oranları görülmektedir.

Tablo 3

Sektörler ve Dönemler İtibarıyla Ortalama Yıllık Büyüme Hızları (%)

Dönemler	Tarım	Sanayi	Diğer Sektörler	GSYH
1923-1962	4,5	6,5	5,0	5,0
1963-1979	1,4	7,9	6,1	5,0
1980-1997	1,0	6,9	5,2	4,9
1998-2020	2,4	4,4	4,4	4,3

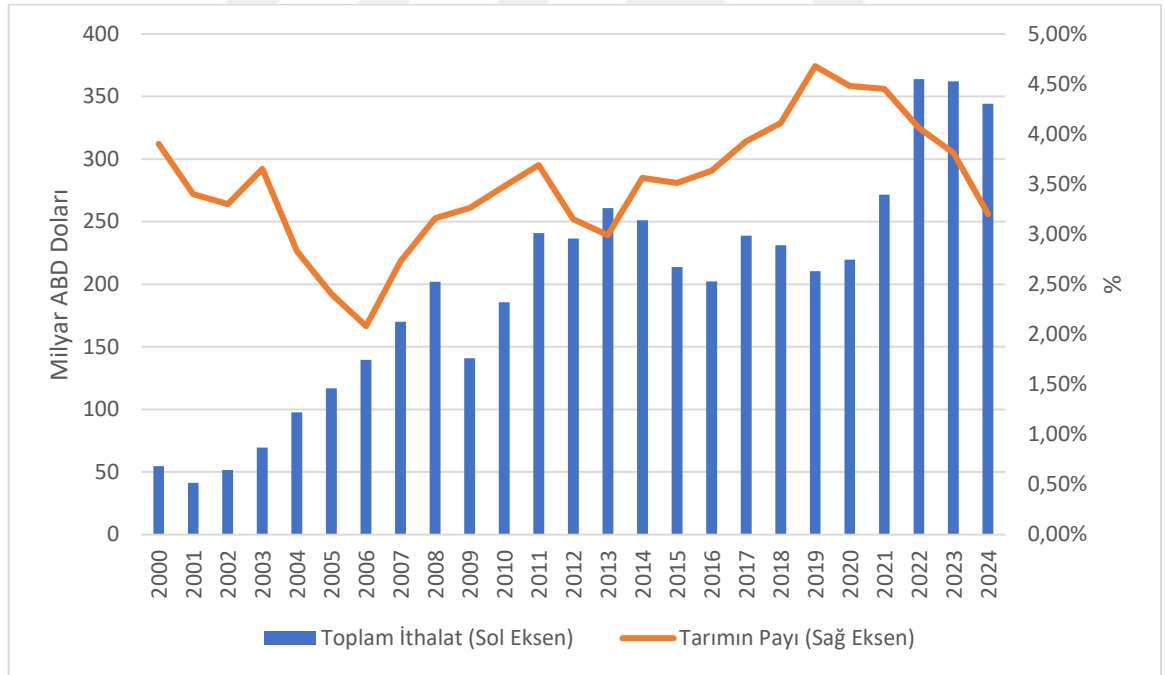
Kaynak: (Kaya, 2023: 86)

4.2.2. Tarım ve Dış Ticaret

Genel olarak dünya genelinde dış ticaret oranları incelendiğinde, tarım ürünlerinin ihracatında 20 yıldır aralıksız süren bir artış dikkat çekmektedir. Hatta bu artış, 2020 yılında küresel ekonomiyi derinden etkileyen COVID-19 pandemisi döneminde genel ihracatın küresel çapta gerilemesine rağmen devam etmiştir. Öyle ki pandeminin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2020 yılında küresel tarım ürünleri ihracatı 2 trilyon dolar eşiğini aşmış ve bir önceki yıla göre %5,8 oranında artış göstermiştir. Küresel tarım ürünleri ihracatının genel ihracat içindeki payında da ciddi artışlar gözlemlenmektedir. 2003 yılında genel ihracatın %7,3'üne denk gelen tarım ürünleri ihracatı 2022 yılına gelindiğinde %8,4'e yükselmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023: 2-3). Ülkemizde de tarım ürünleri ithalatı ve ihracatı artış eğilimindedir; ancak ihracattaki bu artışa rağmen dış ticaret dengesi ithalat lehine gelişmektedir.

Şekil 17

Toplam İthalat ve Tarımın Toplam İthalat İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Veriler TÜİK (2025c) ve TÜİK (2025d) kaynaklarından alınmış, 2013 yılına kadar Özel Ticaret Sistemi (ÖTS), 2013 ve sonrası için Genel Ticaret Sistemi (GTS) esas alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

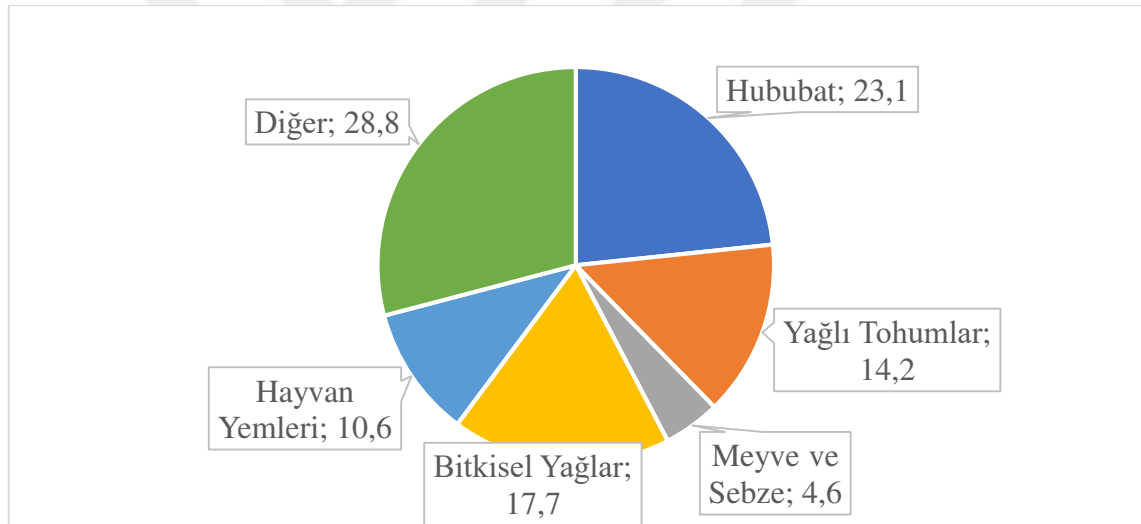
Şekil 17 incelendiğinde Türkiye'nin toplam ithalatının ciddi bir şekilde arttığı görülmektedir. 2000 yılında yaklaşık 54 milyar dolar olan toplam ithalat 2024 yılına

gelindiğinde 344 milyar doları aşmıştır. Toplam ithalat içerisinde tarımın payı incelendiğinde ise dalgalı bir seyir dikkat çekmektedir. 2000 yılında tarımın toplam ithalat içerisindeki payı %3,90 iken bu oran 2020 yılında %4,48'e yükselmiş, son dört yılda ise gözle görülür bir şekilde gerilemeye başlamıştır.

Bu genel eğilimin yanı sıra, tarım ürünleri ithalatının ürün gruplarına göre dağılımı da önem arz etmektedir. Şekil 18'de tarım ürünleri ithalatının ürün grupları bazında genel durumu gösterilmektedir. 2022 yılı itibarıyla tarım ürünleri ithalatının %23,1'ini hububat, %17,7'sini ise bitkisel yağlar oluşturmaktadır. Yağlı tohumların tarım ürünleri ithalatındaki payı %14,2 iken hayvansal yemlerin oranı %10,6'dır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023: 11).

Şekil 18

Ürün Gruplarına Göre Tarım Ürünleri İthalatımız (2022)

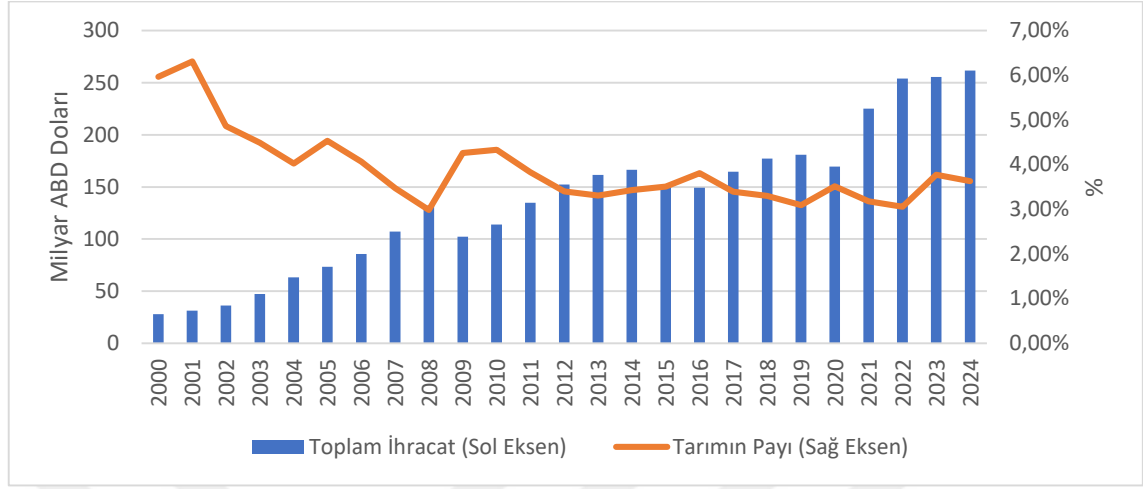

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2023:11)

Toplam ithalat ve tarım ürünleri ithalatında durum bu şekildeyken genel çerçevenin ortaya çıkması adına toplam ihracat ve tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki yerinin de incelenmesi gerekmektedir. Şekil 19, toplam ihracat rakamları ile tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının yıllar içindeki değişimini göstermektedir.

Şekil 19

Toplam İhracat ve Tarımın Toplam İhracat İçerisindeki Payı (%)

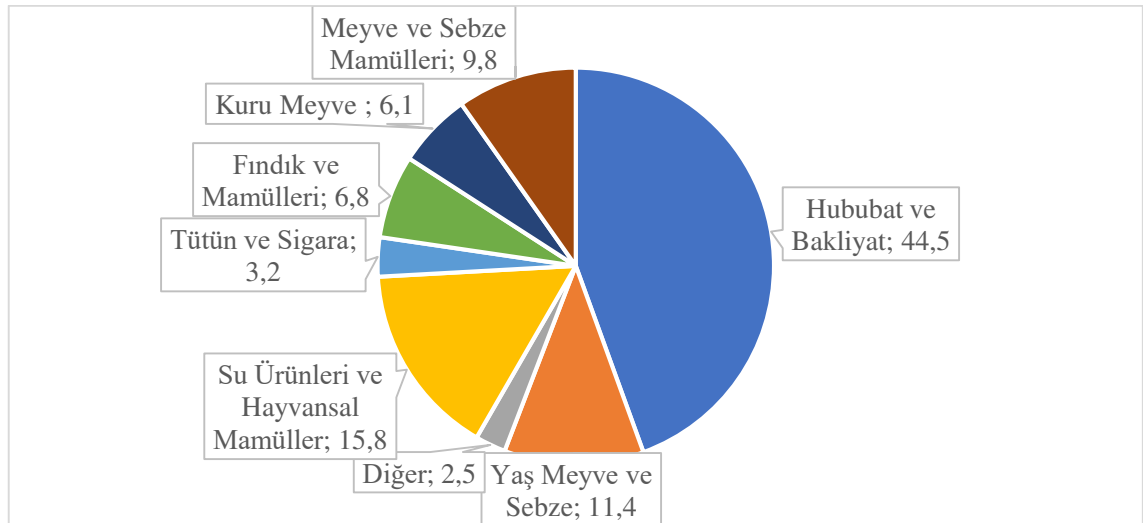

Kaynak: Veriler TÜİK (2025a) ve TÜİK (2025b) kaynaklarından alınmış, 2013 yılına kadar Özel Ticaret Sistemi (ÖTS), 2013 ve sonrası için Genel Ticaret Sistemi (GTS) esas alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Grafiğe göre 2000 yılında 27,77 milyar dolar olan toplam ihracat içerisinde tarımın payı %5,97 olarak gerçekleşmiştir. 2024 yılına gelindiğinde ise toplam ihracat 261 milyar doları aşarken tarımın payı %3,63'e gerilemiştir. Bu durum, tarım ürünleri ihracatının miktar olarak artmasına rağmen toplam ihracat içindeki payının azaldığını ve düşüş eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 20

Ürün Gruplarına Göre Tarım Ürünleri İhracatımız (2022)

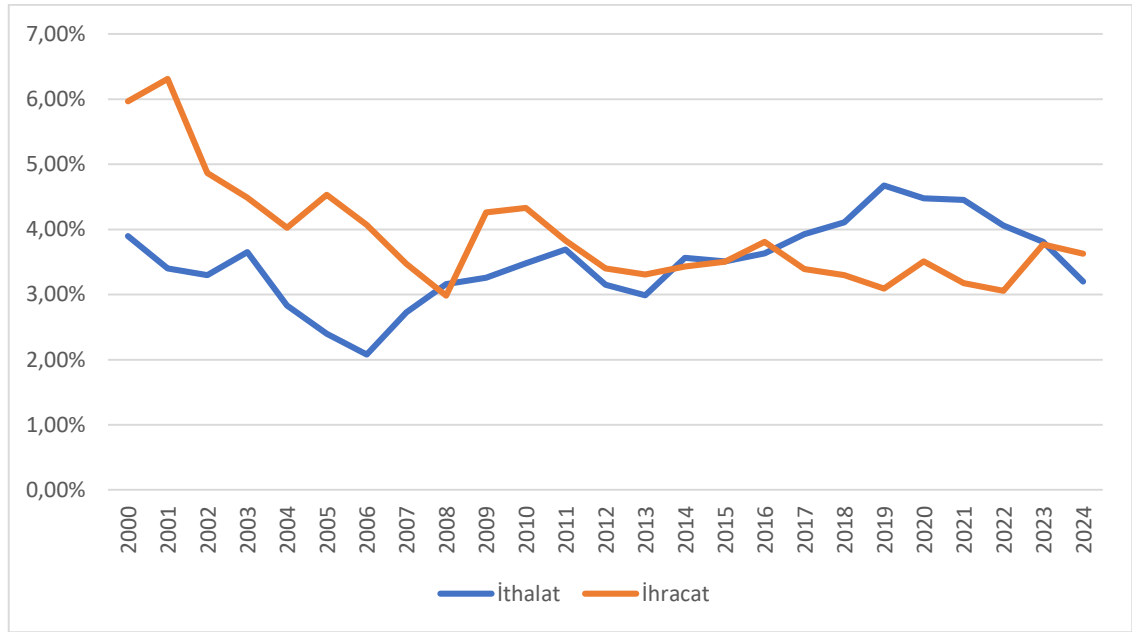

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2023: 8)

Şekil 20’de tarım ürünleri ihracatında ürün gruplarının payı görülmektedir. Buna göre tarım ürünleri ihracatında en büyük pay hububat ve bakliyat ürün grubundadır. Su ürünleri ve hayvansal mamuller ürün grubunun payı ise %15,8’dir. 2022 yılı dış ticaret verilerine göre yaş meyve ve sebze ürün grubunun ihracattaki payı %11,4, tütün ve sigaranın payı ise %3,2 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 21

Tarım İthalat ve İhracatının Toplam İhracat ve İthalat İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Veriler TÜİK (2025a), TÜİK (2025b), TÜİK (2025c) ve TÜİK (2025d) kaynaklarından alınmış, 2013 yılına kadar Özel Ticaret Sistemi (ÖTS), 2013 ve sonrası için Genel Ticaret Sistemi (GTS) esas alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

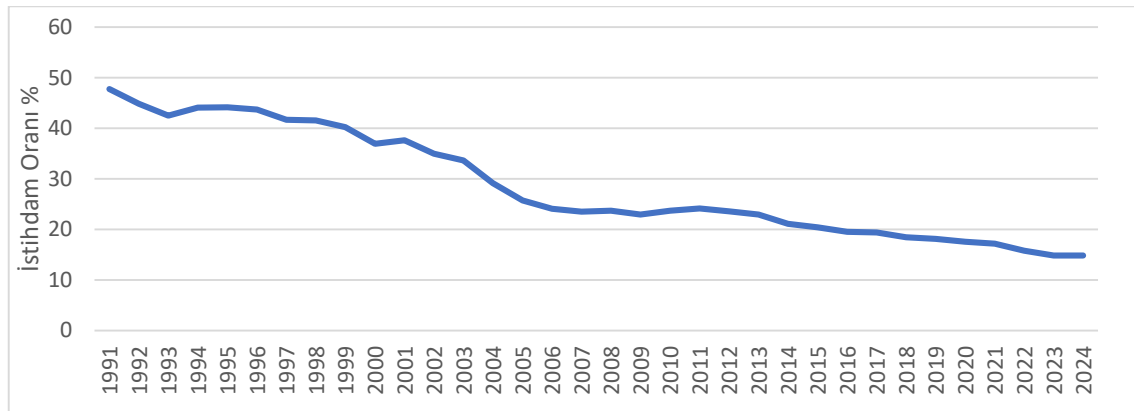
Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de toplam dış ticaret hacmi yıllar içerisinde önemli derecede büyümüşken tarımın dış ticaretteki ağırlığı bu genel büyümeye paralel bir gelişim göstermemiştir. Miktar olarak bir artıştan bahsedilse de Şekil 21’de görüldüğü gibi tarımın toplam ihracat içindeki payı %5,97’den %3,63’e gerilemiş; benzer şekilde ithalattaki payı da aynı dönemde %3,90’dan %3,20’ye düşmüştür. Özellikle 2016-2022 yılları arasında tarım ürünleri ithalatının toplam ithalat içerisindeki payında yaşanan artış, bazı tarım ürünlerinde ithalat bağımlılığının arttığını göstermektedir.

4.2.3. Tarım ve İstihdam

Osmanlı'dan miras kalan ekonomik ve sosyal yapı Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük oranda korunmuştur. Söz konusu yıllarda hala nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşamakta, toplam istihdamın yaklaşık %80'ini tarım sektörü oluşturmaktadır. Ekonominin büyük oranda tarıma dayalı olduğu bu yıllarda tarımda istihdamın bu denli yüksek olması doğaldır; ancak ilerleyen yıllarda tarım politikalarında meydana gelen değişimler ve özellikle 1950'lerde başlayan tarımda makineleşmenin etkisi ile bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Makineleşme tarımda işgücü fazlalığı oluşturmuş, bu durum kırsaldan şehirlere göçün hızlanmasına neden olmuştur. Tarımsal üretimin arttığı bu yıllarda, tarımsal istihdam 1955 yılında %81, 1960 yılında %77 olarak gerçekleşmiştir. Tarım yerine sanayinin öncelikli sektör olarak kabul edilmeye başlandığı planlı kalkınma dönemine gelindiğinde %75'lerde olan tarımın istihdamdaki payı 1980'lerin ortasında %45'e inmiştir (Us ve Akbıyık, 2023: 27). 2000'li yıllar da tarım kesiminin toplam istihdamdaki payının düşmeye devam ettiği yıllar olmuştur (Şekil 22). 2000 yılında %37 civarında olan tarımsal istihdam oranı 2024 yılına gelindiğinde %14,8'e kadar gerilemiştir. Meydana gelen bu gerileme sosyo-ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak görülebilir. Bunun yanında bu düşüşün birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden biri tarımda makineleşmenin artmasıdır. Ayrıca benimsenen tarım politikaları, tarımsal desteklerin eksikliği, tarım işçisinin güvence ve sigorta sıkıntıları düşüş eğilimin nedenleri arasında sayılabilir (Ağaç, 2024: 102).

Şekil 22

Tarımda İstihdam Edilenlerin Toplam İstihdama Oranı (%)

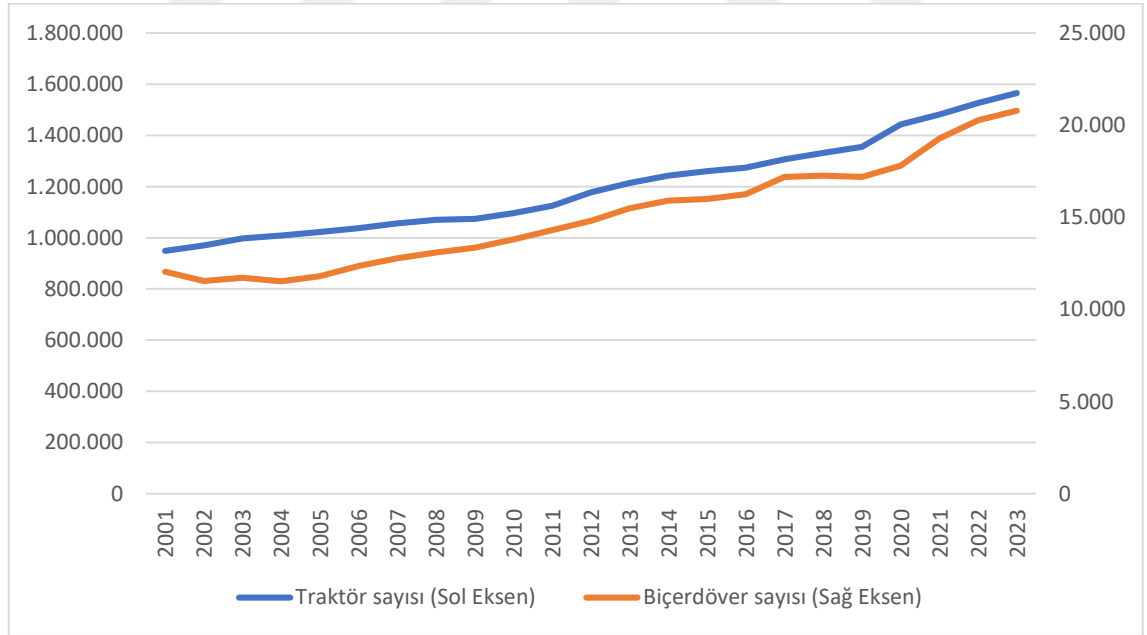
Kaynak: Veriler Dünya Bankası (2024b) ve TÜİK (2024e) kaynağından alınmış ve yazar tarafından düzenlenmiştir

4.2.4. Tarım ve Makineleşme

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de tarım hala ilkel yöntemler kullanılarak yapılmaktaydı ve bu durum tarımsal verimliliği olumsuz etkilemekteydi. Tarımda verimliliği arttırmaya yönelik modernleşme adımlarının ilki 1926 yılında atılmıştır. 1926'da yapılan bir yasal düzenleme ile tarımda makineleşmenin teşvik edilmesi amacıyla vergi istisnaları getirilmiş, hükümet büyük toprak sahiplerine traktör kiralamış, Ziraat Bankası traktör dağıtımını yapmaya başlamıştır (Köymen, 2008: 116-118). Ancak tarımda gerçek anlamda makineleşme 1950'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde dış yardımlar sayesinde birçok traktör alınmış ve tarımsal üretimde kullanılmaya başlanmıştır. Tarımda makineleşme genel olarak 1950'lerden sonra hızlı bir şekilde yükseliş eğilimi göstermiştir. Tarımda makine kullanımının son 20 yıldaki değişimi incelendiğinde 1950'lerde hız kazanan makineleşmenin günümüzde de artarak devam ettiği görülmektedir.

Şekil 23

Tarım Alet ve Makine Sayıları (Traktör ve Biçerdöver)

Kaynak: TÜİK (2024a)

Şekil 23 incelendiğinde tarımda kullanılan alet ve makine sayılarının genel olarak artış gösterdiği görülmektedir. 2000'li yılların başında tarımda 12.000 civarında

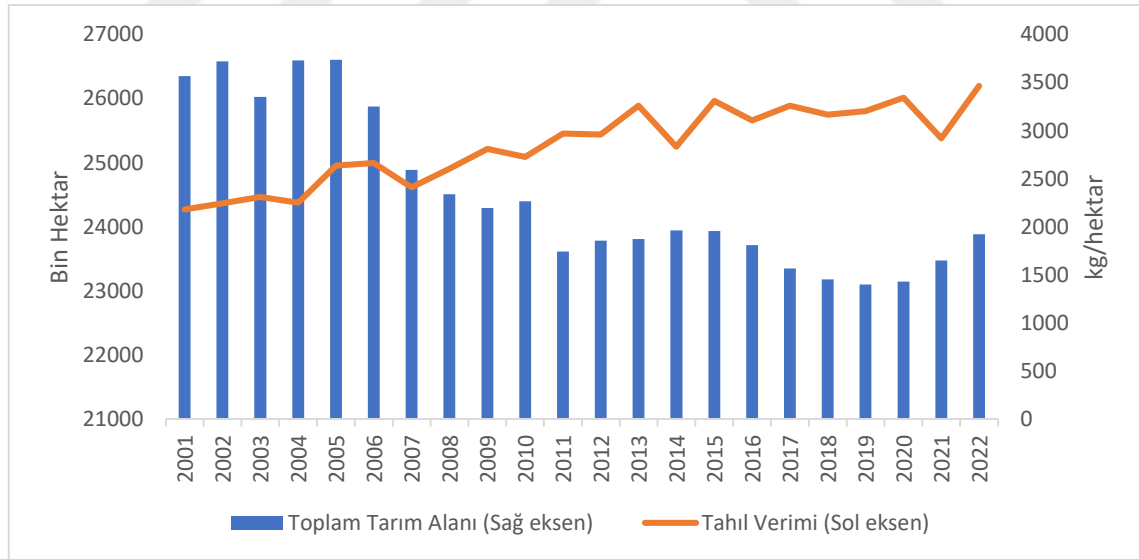
biçerdöver 1 milyon civarında traktör kullanılırken, 2023 yılında bu sayı biçerdöverde 20.786'ya traktörde ise 1.566.045'e yükselmiştir.

4.2.5. Tarım Alanları ve Verimlilik

Osmanlı döneminde tarımsal faaliyetler, emek ve sermaye yönünden kısıtlı ancak toprak yönünden zengin bir yapı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ancak İmparatorluğun son dönemlerinde artan nüfus sebebiyle bu durum değişmeye ve tarım arazisi artan nüfusa yetmemeye başlamıştır. 1950'lerde başlayan makineleşme süreci ile tarım arazilerindeki genişleme doğal sınırlarına ulaşmış ve 60'lara gelindiğinde artık birim alandan daha fazla ürün elde edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin son 20 yılındaki toplam tarım alanları incelendiğinde, tarım alanlarının yıllar içinde azaldığı görülmektedir. Ancak söz konusu azalmaya rağmen birim alandan elde edilen verim dikkate değer bir biçimde artış göstermektedir. Şekil 24'te toplam tarım alanı miktarının yıllara göre değişimi ve tahıl verimliliğindeki artış görülmektedir.

Şekil 24

Toplam Tarım Alanı ve Tahıl Verimi

Kaynak: Toplam tarım alanı verileri TÜİK (2024c), tahıl verimi verileri Dünya Bankası (2024c) kaynağından alınmış ve yazar tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 24 incelendiğinde toplam tarım alanının belirli dönemlerde yaşanan dalgalanmaya rağmen neredeyse her yıl azaldığı ancak tahıl veriminde artış yaşandığı

görülmektedir. 2001 yılında hektar başına 2.178 kg tahıl verimi alınırken 2022 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık 3.500 kg'a kadar çıkmıştır.

Tablo 4

Bazı Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Alan ve Üretim Miktarları

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Ayçiçeği	Pamuk (Kütlü)	Şekerpancarı
Ekilen alan (Milyon Dekar)						
2001	93,5	36,4	5,5	5,1	6,8	3,6
2005	92,5	36,5	6,0	5,7	5,5	3,4
2010	81,0	30,4	5,9	6,4	4,8	3,3
2015	78,7	27,8	6,9	6,9	4,3	2,7
2020	69,2	31,0	6,9	7,3	3,6	3,4
2023	68,3	32,8	9,6	9,5	4,8	3,6
Üretim (Milyon Ton)						
2001	19,0	7,5	2,2	0,7	2,4	12,6
2005	21,5	9,5	4,2	1,0	2,2	15,2
2010	19,7	7,3	4,3	1,3	2,2	17,9
2015	22,6	8,0	6,4	1,7	2,1	16,0
2020	20,5	8,3	6,5	2,1	1,8	23,0
2023	22,0	9,2	9,0	2,2	2,1	25,3

Kaynak: TÜİK (2024b)

Tablo 4'te bazı tarım ürünlerinin yıllar içerisinde ekim alanlarının ve ekim alanlarından elde edilen ürün miktarlarının değişimi görülmektedir. İncelenen dönemde buğdayın ekim alanı 93,5 milyon dekardan 68,3 milyon dekara düşmüş; ancak üretim miktarı 19 milyon tondan 22 milyon tona yükselmiştir. Benzer durum arpada da yaşanmıştır. Mısırdaki ekilen alan miktarı 2 katın biraz altında artmış ancak üretim miktarı yaklaşık 4 kat artmıştır. Şeker pancarında ise üretim alanı değişmemiş ancak üretim miktarı 2 kat artış göstermiştir.

4.3. Türkiye’de Tarımın Geleceği

Türkiye sahip olduğu verimli topraklar, iklim koşulları ve jeopolitik konumunun yanı sıra, tarıma dayalı sanayinin varlığı, zengin ürün çeşitliliği ve lojistik avantajları sebebiyle tarımda önemli bir potansiyele sahiptir (Ceylan ve Mızırak, 2023: 131; Merdan, 2024: 48). 2022 yılı verileri dikkate alındığında, Türkiye toplam tarım alanı (çayır ve mera arazisi dahil) büyüklüğü bakımından 38 milyon 482 bin hektar ile dünyada 34. Avrupa’da ise 2. sırada bulunmaktadır (FAO, 2024a). Ayrıca ülkemiz 55 tarım ürününün üretiminde de dünyada ilk 10 içerisinde yer almaktadır. (Merdan, 2024: 48). Her geçen yıl tarımsal üretim miktarını ve dış ticaret hacmini büyüten Türkiye, 2023 yılında 68,5 milyar dolarlık tarımsal hasıla ile Avrupa’da 1. sırada dünya genelinde ise ilk 10 içerisinde

yer almıştır (Anadolu Ajansı, 2024b). Söz konusu rakamlar umut verici olarak kabul edilse de tarımda ciddi yapısal sorunların devam ettiği ve bu yapısal sorunların çözülmemesi halinde ilerleyen yıllarda çok daha büyük problemlerin ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Sahip olduğu avantajlar sebebiyle ciddi bir potansiyel barındıran Türkiye tarımı, mevcut yapısal sorunlar ve özellikle 1980’lerden sonra benimsenen iktisat anlayışı ve bu doğrultuda hayata geçirilen politikalar sebebiyle zamanla küresel krizlere karşı savunmasız ve dışa bağımlı bir hale gelmeye başlamıştır (Özkul, 2021: 1329).

Cumhuriyetin ilanından 1980 yılına kadar Türkiye’de tarımda genel olarak korumacı politikalar benimsenmiş, devlet tarım sektörünü doğrudan desteklemiş ve tarımsal üretimin yetersiz ya da fazla olması durumunda piyasaya müdahale etmiştir. Ancak 1980’li yıllarda değişen iktisat anlayışı ve bu doğrultuda benimsenen serbestleşme politikaları devletin bu alana müdahalesini kısıtlamış, tarımın gelişmesinde önemli yer tutan kurum/kuruluşlar özelleştirilmiş, tarım politikaları yapım sürecinde uluslararası kuruluşların etkisi artmıştır. Devletin korumacı müdahalelerinden yoksun kalan üreticiler bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Ceylan ve Mızırak, 2023: 142). Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda benimsenen ve 1980’lere kadar istikrarlı bir şekilde uygulanan tarımda kendi kendine yeterlilik politikası doğrultusunda tarımsal ürünlerin ithalatı sınırlandırılmış, sadece tahıl ve bitkisel yağlar gibi ürünlerin arzında yetersizlik olması durumunda ithalata izin verilmiştir. 1980 yılında serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesinin ardından hem arz açıklarının ve iç piyasada tarımsal ürün fiyatlarının kontrol edilmesi hem de işlenmiş tarım ürünlerinde belirli bir kalitenin yakalanması amacıyla tarım ürünleri ithalatı serbest bırakılmış, tarım ürünleri ithalatındaki artış savunmasız üreticileri rekabet edemez duruma getirmiştir (TAGEM, 2021: 51).

Benimsenen tarım politikaları, ülke tarımını ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Kaya ve Kalaycı’ya (2021: 23-33) göre uzun yıllar tarımsal üretimde kendi kendine yeten önemli bir tarım ülkesi olarak kabul edilen Türkiye, benimsenen tarım politikaları sonucu buğday, mısır, pirinç gibi çeşitli tarım ürünlerinde ithalatçı bir ülkeye dönüşmüş, ülkede gıda enflasyonu kronik bir hal almış, üretici kar edemez, tüketici ise gıdaya erişimde zorluklar yaşar hale gelmiştir. Verimli topraklara, lojistik avantajlara, ürün çeşitliliğine ve girişimci üreticilerin varlığına rağmen önemli bir tarım ülkesi olan Türkiye dışa bağımlı, zayıf bir tarım ülkesi haline gelmeye başlamıştır.

Hayata geçirilen tarım politikalarındaki yanlışlıklar ve eksiklikler, ülkenin tarım potansiyelinin ortaya çıkmasını engellemektedir. Her ne kadar bu alanda önemli düzenlemeler yapılsa da mevcut yapısal sorunların derinlemesine analiz edilmemesi çalışmaların sonuçsuz kalmasına neden olmaktadır. Aslında sorunların büyük bir kısmı politika yapıcılar tarafından da bilinmektedir. Örneğin 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planında belirlenen hedefler, sorun alanlarının ne olduğunu göstermektedir. Söz konusu planda temel hedef *“çevresel, sosyal ve ekonomik olarak sürdürülebilir; ülke insanının yeterli ve dengeli beslenmesinin yanı sıra arz talep dengesini gözeterek üretim yapısıyla uluslararası rekabet gücünü artırmış, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, etkin bir tarım sektörünün oluşturulması”* şeklinde ifade edilmiştir. Ancak daha önceki strateji belgeleri incelendiğinde bu hedeflerin tekrar edildiği ama mevcut sorunların hala çözülmediği görülmektedir (Ersöz ve Bingöl, 2022: 131-132).

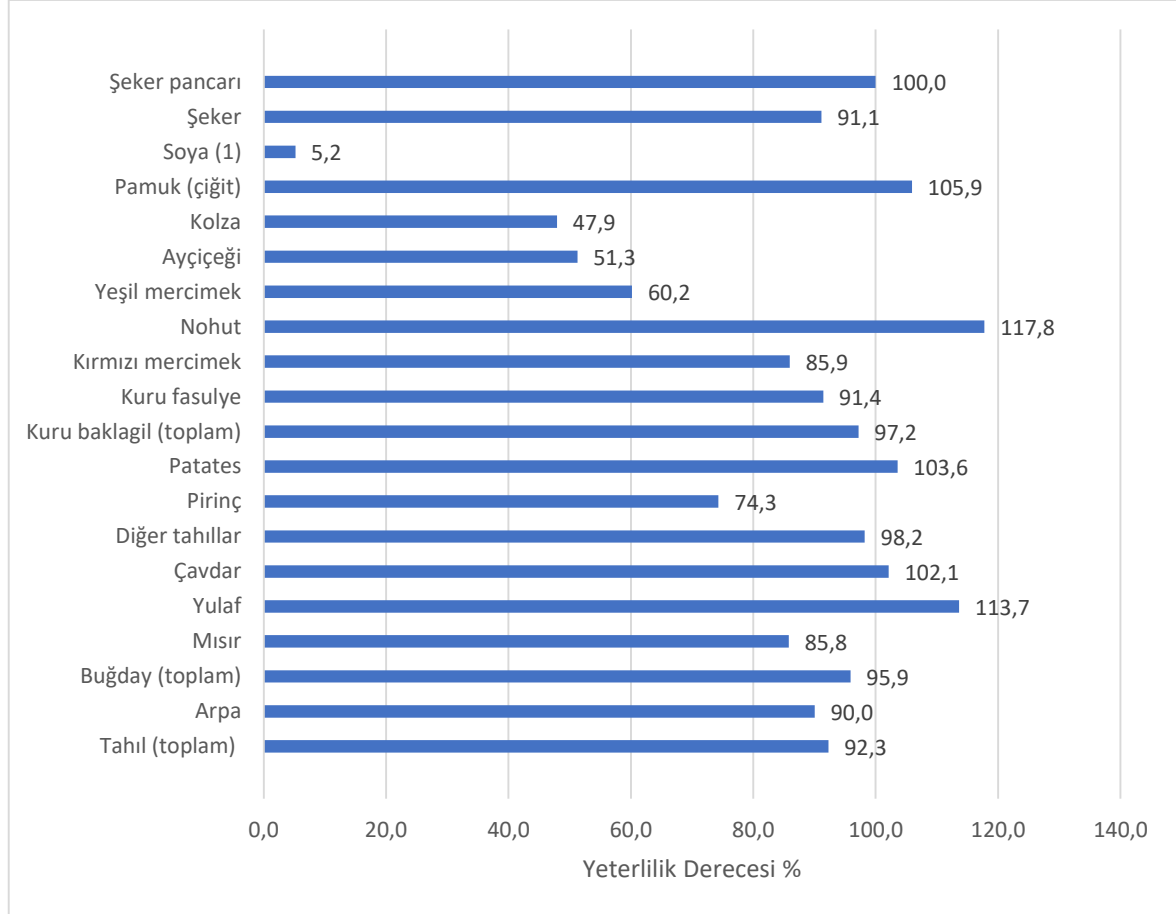
Aslında Türkiye birçok açıdan tarımsal üretimde üstünlüklere sahiptir. Bunların başında ülkenin ekolojik yapısı ve geniş ürün çeşitliliği yer almaktadır. Bunun yanında ülkenin konumu ve bu konumun sağladığı lojistik avantajlar tarım alanında önemli üstünlüklerden biri olarak kabul edilmektedir. Henüz emekleme aşamasında olsa da organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının yaygınlaşmaya başlaması ve bu alanda yapılan yasal düzenlemeler, çeşitli eksikliklerine rağmen üreticiye sağlanan desteklemeler, devlet destekli tarım sigortası uygulamaları diğer önemli avantajlar arasında sayılmaktadır (SBB, 2018: 52). Söz konusu üstünlüklere rağmen tarımsal üretimde ilk on ülke içerisinde yer alan Türkiye; tarım ürünleri ihracatında ilk 20'nin dışında kalmakta, yüksek ithalat ve yetersiz ihracat çeşitli tarım ürünlerinin dış ticaretinde açığa sebep olmaktadır (Yıldız vd., 2017: 21). Tutar bazında incelendiğinde 2017, 2018 yıllarında net ihracatçı konumunda olan Türkiye 2022 yılına kadar doğrudan tarım ürünleri dış ticaretinde dengeyi korumuş ancak 2022 ve sonrasında açık vermeye başlamıştır (TBB, 2023: 111).

Türkiye'nin tarım ürünlerinde yeterlilik dereceleri incelendiğinde özellikle tarla bitkilerinde yıllar içerisinde yeterlilik derecelerinin %100'ün altına gerilediği, bu noktada buğday, arpa, mısır ve ayçiçeği gibi stratejik tarım ürünlerinde ithalata bağımlı bir noktaya gelindiği görülmektedir (Şekil 25). Tarım ürünlerinde özellikle sebze ve meyve üretiminde kendine yeterli bir konumda olan Türkiye, stratejik öneme sahip olan ve temel

gıda üretiminde hammadde olarak kullanılan tarım ürünlerinde kendi kendine yeterliliğini kaybetmiş durumdadır.

Şekil 25

Seçilmiş Tahıllar ve Bitkisel Ürünlerde Yeterlilik Dereceleri (2022/'23)

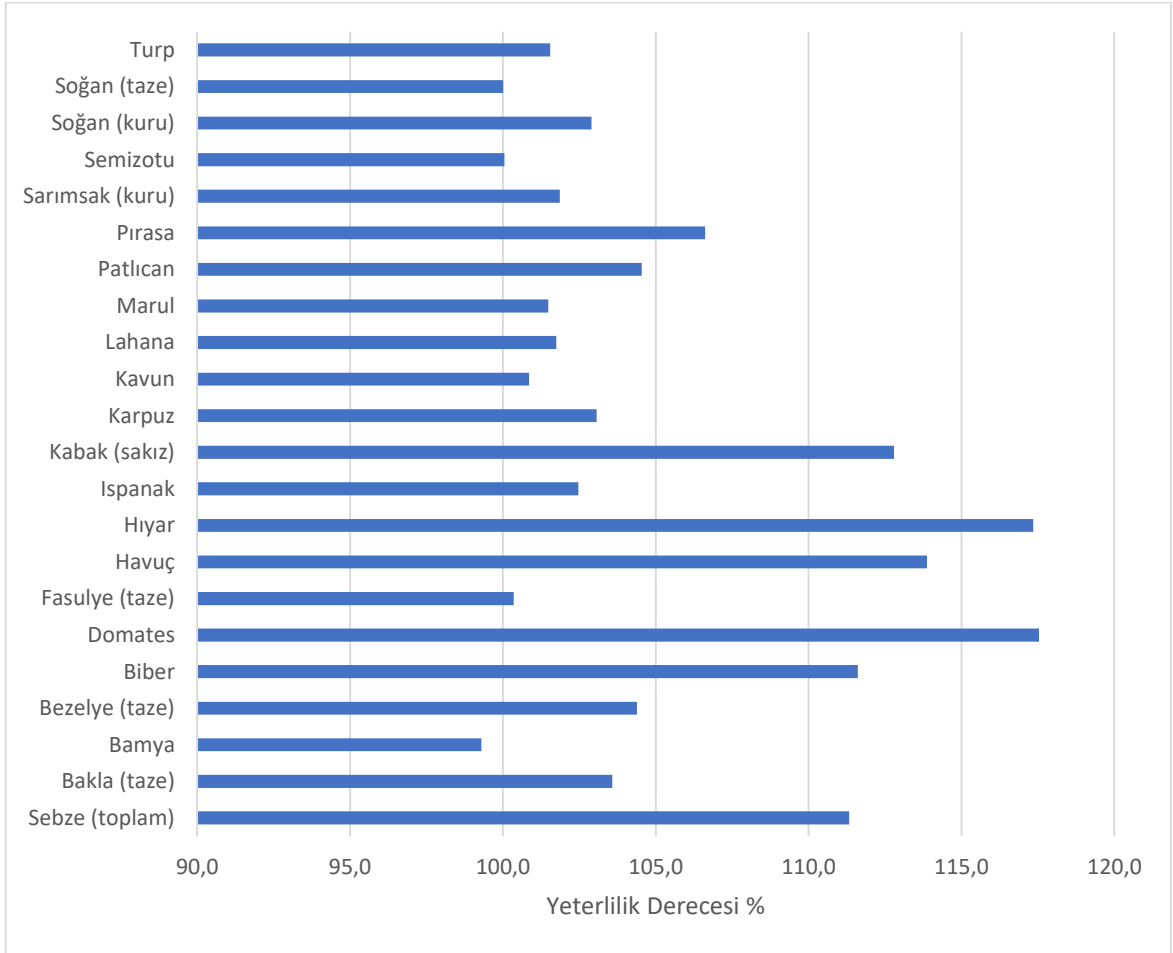
Kaynak: TÜİK (2024d)

Şekil 25’de görüldüğü gibi 2022’23 döneminde toplam tahıl üretiminde yeterlilik derecesi %92,3 olarak gerçekleşmiştir. Arpa, buğday, mısır, ayçiçeği gibi stratejik ürünlerde de yeterlilik dereceleri sırasıyla %90, %95,9, %85,8, %51,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum söz konusu ürünlerde iç talebin karşılanması için ithalata ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Özellikle stratejik tarım ürünlerinde ithalata bağımlılık küresel krizler ve gerilimler karşısında ülkeyi daha kırılgan hale getirmektedir. Küresel sorunlar nedeniyle ortaya çıkan fiyat kırılganlığı ve talebin sürekliliği gıda enflasyonuna neden olmakta, bu durum da gıdaya erişimi zorlaştırmaktadır (TBB, 2023: 106).

Türkiye özellikle sebze ve meyve üretiminde önemli ülkelerden biridir. Tarla bitkilerinde yeterlilik derecelerinde meydana gelen gerilemeye rağmen Türkiye sebze ve meyve üretiminde kendi kendine yeten ülke olma özelliğini korumaktadır (Şekil 26-27).

Şekil 26

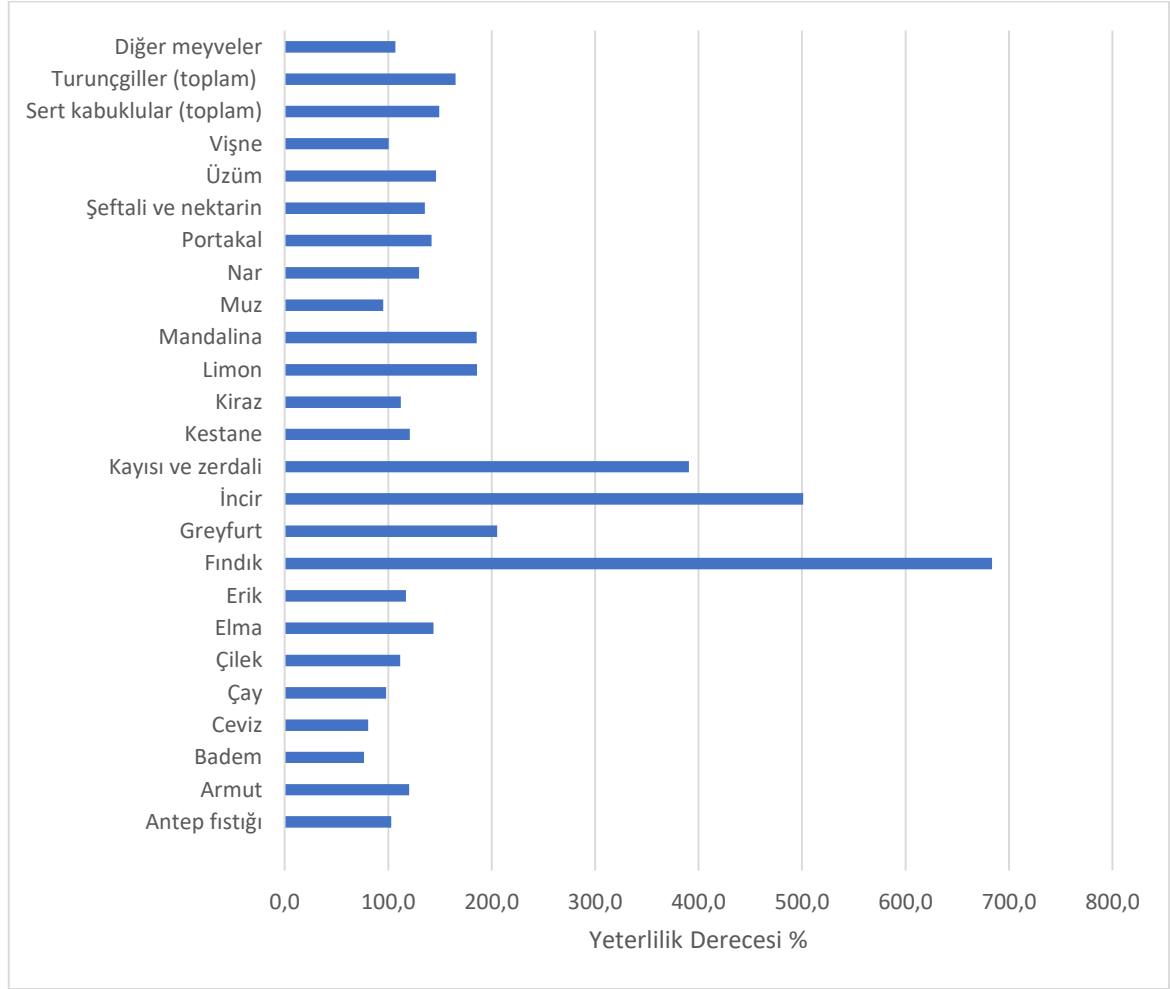
Seçilmiş Sebze Türlerinde Yeterlilik Dereceleri (2022/'23)

Kaynak: TÜİK (2024d)

Şekil 27

Seçilmiş Meyveler, Sert Kabuklular ve İçecek Bitkileri Yeterlilik Dereceleri (2022/'23)

Kaynak: TÜİK (2024d)

Şekil 26 ve 27 incelendiğinde sebze ve meyve üretiminde Türkiye'nin %100'ün üzerinde yeterlilik oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu alanda önemli bir rekabet üstünlüğüne sahip olan Türkiye, meyve ve sebze üretiminde dünyada ilk 5 ülke arasında yer almaktadır. Ancak meyve ve sebze ithalat rakamları incelendiğinde 2019 yılında toplam meyve ve sebze ithalatının bir önceki yıla göre yıllık bazda %55 artarak 1,4 milyon tona ulaştığı görülmektedir. Yeterlilik oranının %100'ün üzerinde olduğu bir alanda iç piyasada artan fiyatları düşürmek için yapılan ithalat, kısa vadede fiyatların tüketici lehine değişmesine katkı sağlasa da bu durum arz miktarının azalmasına ve bir süre sonra fiyatlar üzerinde yukarı yönlü baskı oluşmasına neden olmaktadır (Özaytürk, 2023: 713). Bu noktada yapısal sorunları kalıcı olarak çözecek, iç piyasada fiyat

artışlarını, arz ve talep dengesini sağlayacak daha akılcı ve sürdürülebilir politikalara başvurulması gerekmektedir.

Tarımsal üretim ve tarım ürünleri dış ticaretinde yukarıda bahsedilen son veriler umut verici olsa da kronikleşmiş yapısal sorunların çözülmemesi bu iyimser durumun sürdürülebilir olmasını engellemektedir. Özellikle dünyada artan korumacı politikalar, gıda milliyetçiliği, bloklaşma ve savaşlar bir an önce mevcut sorunların çözülmesini ve kendi kendine yeten bir ülke olmanın zorunluluğunu göstermektedir. Bu noktada Türkiye’de tarımın güçlü ve zayıf yönlerini iyi anlamak ve tarım politikalarını bu doğrultuda şekillendirmek gerekmektedir.

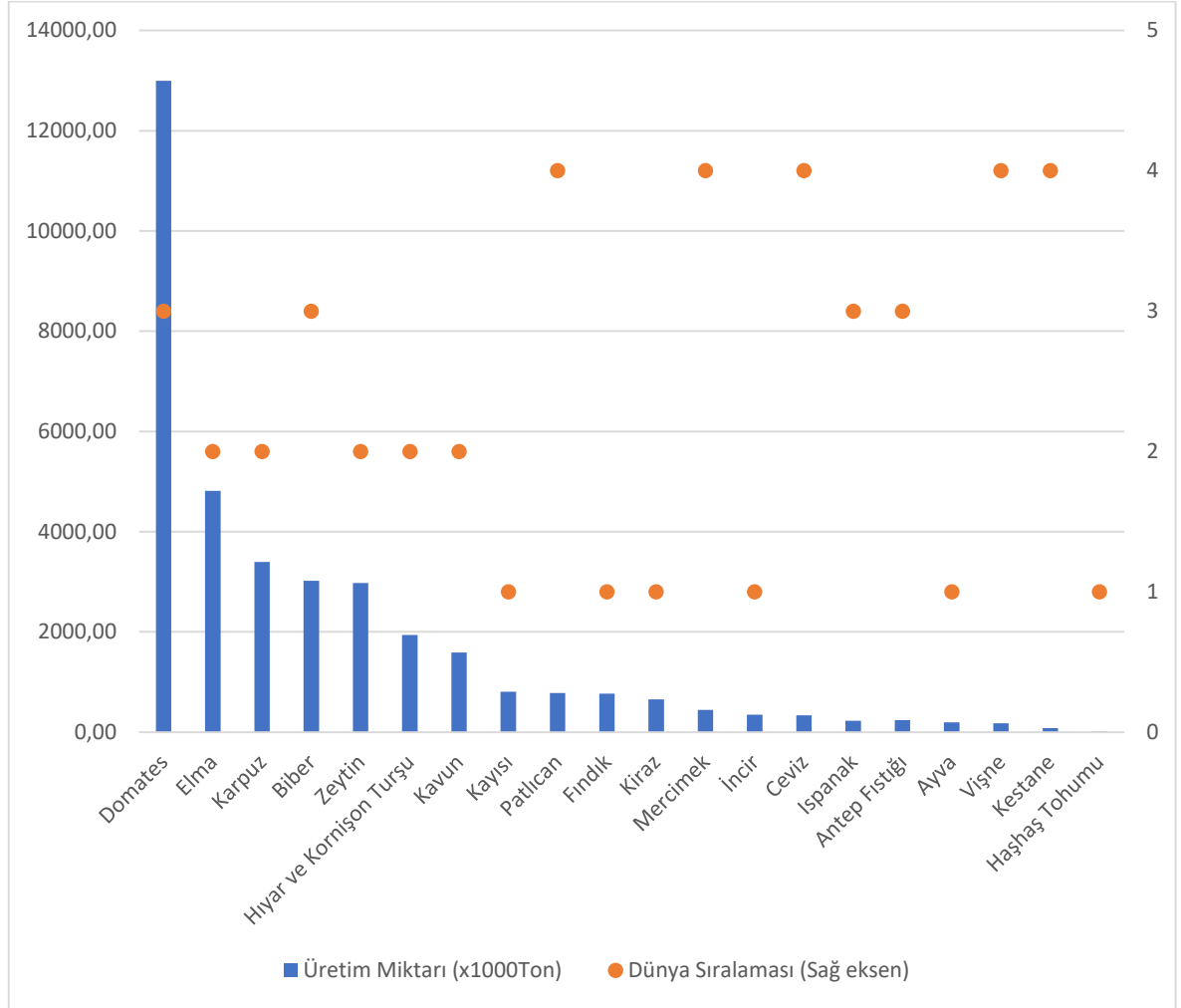
4.3.1.Güçlü Yönler

Türkiye’nin uzun yıllar tarımsal üretimde kendine yeten bir tarım ülkesi olduğu ve ciddi bir tarımsal potansiyele sahip olduğu daha önce söylenmişti. Ancak bu potansiyelin oluşmasına sebep olan unsurların ayrıntılı biçimde ele alınması potansiyelin kullanılabilmesi için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’nin tarımsal üretimde önemli avantajlarından birinin ülkenin ekolojik yapısı ve zengin ürün çeşitliliği olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Türkiye’de tarımının güçlü yanlarından biri ülkenin jeopolitik konumu ve bu konumun sağladığı lojistik avantajlardır (SBB, 2018: 52).

Türkiye belirli ürünlerde dünyada önemli üreticilerden biri konumundadır (Şekil 28). Bu durum Türkiye’yi dünyanın geri kalanı karşısında stratejik bir konuma getirmektedir. Fındık, kiraz, incir ve kayısı üretiminde dünyada 1. sırada yer alan Türkiye, 765 bin ton fındık üretimi ile dünyada fındık üretiminin %67’sini tek başına karşılamaktadır. Bunun yanında kiraz, incir ve kayısı üretiminde de küresel arzın yaklaşık dörtte biri Türkiye tarafından karşılanmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024a).

Şekil 28

Bazı Tarım Ürünlerinde Üretim Miktarı ve Dünya Sıralaması (2022)

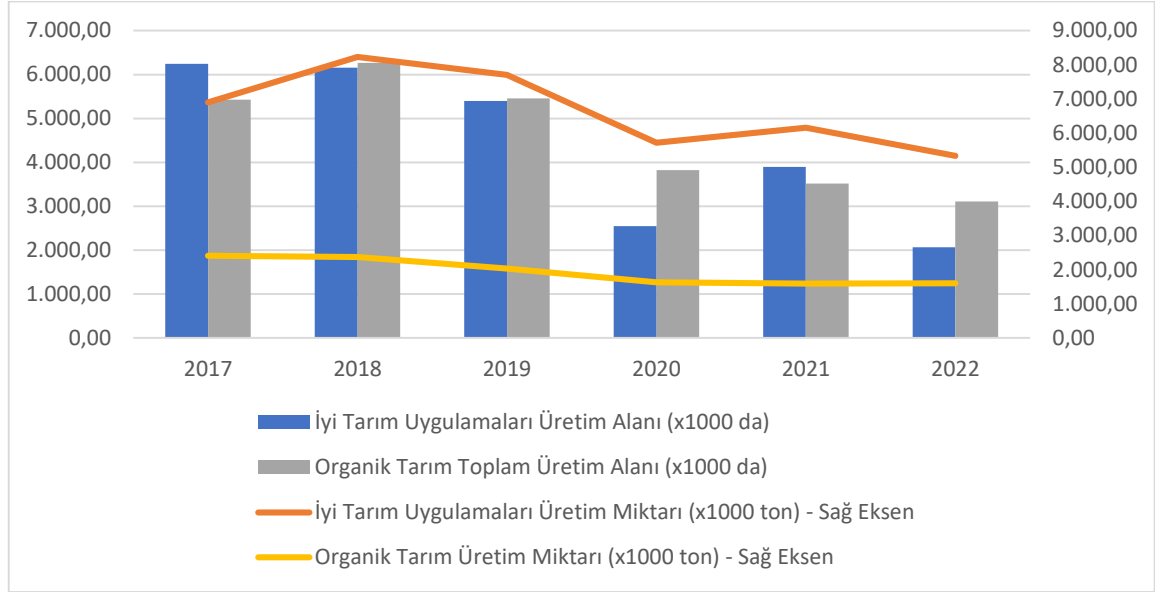

Kaynak: Veriler FAO (2024b) kaynağından alınmış ve yazar tarafından düzenlenmiştir.

Türkiye'nin tarımsal üretimde elini güçlendiren bir diğer husus bitkisel üretime sağlanan desteklerin varlığıdır. Bunun yanında dünya genelinde yaygınlaşan organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının ülkemizde de uygulama alanı bulması Türkiye tarımı için önemlidir (Şekil 29). Yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izlese de söz konusu uygulamaların varlığı ve yaygınlaşması tarımsal görünüm için iyi bir gelişmedir.

Şekil 29

Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları Üretim Miktarları ve Üretim Alanları

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2023: 12-13)

Ülke tarımının güçlü yönleri sadece yukarıda bahsedilen hususlar ile sınırlı değildir. Genel olarak yukarıda bahsedilen hususların dışında Türkiye’de tarımın diğer güçlü yönleri şunlardır (SBB, 2018: 52):

- Tarımda araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin artması
- Sanayi sektörünün taleplerine uygun bitkisel üretimin sağlanması
- Tarım ve Orman Bakanlığının yaygın teşkilat ağı,
- Alanda yetişmiş nitelikli eleman varlığı
- Tarım sigortalarının varlığı ve bu alanın devlet tarafından desteklenmesi
- Tarımsal sanayinin gelişmesine yönelik yatırımların varlığı

Görüldüğü gibi Türkiye tarım alanında birçok avantaja sahiptir. Ancak bu avantajlara rağmen sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkaramamaktadır. Tarımsal hasılda dünyada ilk on ülke arasında yer alan Türkiye, arazi verimliliğinde yirmili, işgücü verimliliğinde otuzlu sıralarda, tarım ürünleri ihracatında ise 29,9 milyar dolar ile 21. sırada yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023: 4; TÜSİAD, 2020: 5). Türkiye alanyazında sıklıkla Hollanda ile karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmanın temel sebeplerden biri Konya ovasından daha küçük bir tarım arazisine sahip olan Hollanda’nın yıllık 100 milyar euroyu aşan tarımsal ürün ihracatı ile dünyada ikinci sırada yer almasıdır.

(T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023: 4; Özer, 2020: 69; Anadolu Ajansı, 2024a). Konya ovası büyüklüğünde bir ülkenin tarım alanında bu denli gelişip Türkiye'nin bunu sağlayamamasında en önemli etken tarımda mevcut olan yapısal sorunlardır.

4.3.2.Yapısal Sorunlar

Türkiye’de tarımın istenen seviyede olmamasının önemli nedenlerinden biri tarım politikalarında sürekliliğin olmaması ve uzun vadeli tarım politikalarındaki eksikliklerdir. Yetersiz ve sürekliliği olmayan tarım politikaları stratejik planlamayı ve sektörün değişen şartlara uyum yeteneğini engellemekte, belirsizlikler giderilmediği için üreticiler yatırım, kaynak tahsisi ve üretim konularında karar alırken bilinçli hareket edememektedir. Bu durum tarım sektörünün sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 9; SBB, 2018: 52).

Türkiye’de tarım alanında önemli sorun alanlarından biri de miras hukuku sebebiyle tarım arazilerinin bölünmesi ve bu sebeple tarım arazilerinin çok parçalı, küçük ve ekonomik değeri düşük bir yapıya dönüşmesidir. Bu durum üreticilerin arazi kullanımında maksimum verimi almalarını ve modern tarım ekipmanlarına yatırım yapmalarını engellemektedir. Tarım arazilerindeki bu parçalı yapı uzun vadede üretkenliği ve rekabeti negatif yönde etkilemektedir (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 9). Bunun yanında tarım işletmelerinin küçük yapıda olması da önemli yapısal sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Küçük ve zayıf yapıdaki tarım işletmelerinde çoğunlukla emek yoğun üretimin yapılması ve tarım teknolojilerinin kullanımının sınırlı olması uluslararası standartlara sahip, uygun fiyatlı ve yeterli ürün tedarikini kısıtlamaktadır (TAGEM, 2021: 41).

Türkiye’nin tarımda istenen seviyeye ulaşmasının önündeki yapısal sorunlardan bir diğeri tarımsal girdi kullanımında dışa bağımlılık ve bunun sebep olduğu yüksek girdi maliyetleridir (SBB, 2018: 52). Bu durum üretici fiyat endeksinin yükselmesine neden olmaktadır. Girdi maliyetlerinin yüksek olması üretici gelirlerini ve tarım ürünleri arzını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle üretici ürettiği üründen kar edemeyip ürün hasadından vazgeçerken tüketici temel gıda ürünlerine yüksek fiyatlarla ulaşabilmektedir (Yurdakul ve İleri, 2024: 430). Özellikle önemli tarımsal girdilerde dışa bağımlı yapı Türkiye’yi küresel sorunlar karşısında savunmasız bırakabilmektedir. Bunun yanında maliyetlerin yüksekliği dış pazarda rekabeti zorlaştırmaktadır. Örneğin İspanya’da

verilen teşvikler maliyetlerin azalmasına ve ürün fiyatlarının düşük seviyede olmasına yol açmaktadır. Bu durum Türk ihracatçılarının dış pazarda rekabet şansını azaltmaktadır. (TAGEM, 2021: 41).

Tarımsal faaliyetlerde planlama eksikliği Türkiye’de tarımın kronik sorunlarından biridir. Türkiye’de genel olarak üreticiler üretim kararlarını verirken geçmiş deneyimlerinden ve sezgilerinden faydalanmaktadırlar (Işık ve Özbuğday, 2021: 927). Bu durum arz ve talep dengesinde bozulmalara, kontrolsüz fiyat artışlarına neden olmaktadır. Plansız üretimde üretici bir önceki sene yüksek fiyat ile satılan ve rağbet gören ürüne yönelmekte bu durum da arz fazlası yaratarak ürünün fiyatının düşmesine ve tarlada kalmasına neden olmaktadır. Örneğin 2015 yılında Rusya ile yaşanan kriz sonrasında başlayan karşılıklı ithalat kısıtlamaları sonucunda domates ihracatında yaşanan azalma iç piyasada arz fazlası yaratmış, fiyatı düşen domates üreticinin elinde kalmıştır. Sonraki yıl ise domates üretiminden kâr elde edemeyeceğini düşünen üretici farklı ürünlere yönelmiş bu durum domates arzının talebi karşılamamasına neden olmuş ve domates fiyatları yükselmiştir (Şahin Yomralıoğlu, 2024: 55).

Türkiye’de tarımın gelişmesinin önündeki sorun alanlarından biri de ekonomik istikrarsızlıktır. Enflasyon artışı ve kurda meydana gelen dalgalanmalar üreticilerin gelirlerinde oynaklık yaratmakta bu durum da çiftçilerin finansal istikrarını ve tarım sektörünün genel ekonomik dayanıklılığını olumsuz etkilemektedir. Ekonomideki istikrarsızlık üreticilerin risk alma iştahını azaltırken stratejik yatırım yapma yeteneklerini de bozabilmektedir (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 9). Kurda meydana gelen oynaklık tarım ürünleri dış ticaretini de olumsuz etkilemektedir. Kur oynaklığının meydana getirdiği kaygı, ihracatçıların karar almasını zorlaştırmaktadır. Ortaya çıkan belirsiz durum ihracatçı firmaları bir beklenti içerisine sokmakta ve dış ticaret işlemleri yavaşlamaktadır. Bu sebeple kurda istikrarın sağlanması dış ticaret için önemli bir konudur (TAGEM, 2021: 42).

Türkiye’de tarım işletmeleri çok sayıda ancak küçük ve ekonomik olarak güçsüz durumdadır. Üretici organizasyonları da istenen düzeyde etkin ve güçlü değildir. Özellikle tarım işletmelerinin küçük olması üreticilerin organize hareket edebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu sorun kooperatifleşmenin istenen seviyede olmaması ile bir araya gelince küçük ve çok sayıdaki tarımsal işletmenin az sayıdaki aracı kuruluş karşısında

zayıf duruma düşmesine ve nihayetinde üretici gelir düzeyinin azalmasına sebep olmaktadır. Üreticilerin örgütlenerek rekabet üstünlüğü kurabilmesinin önemli araçlarından biri kooperatifleşmedir. Üretici organizasyonlarının güçlü olması küçük işletme sahiplerinin modern ve ekonomik ölçekli tarım yapabilmesi için önemlidir. Ancak Türkiye’deki kooperatiflerin yapısı incelendiğinde pazarlamadaki paylarının %1-%10 arasında olduğu görülmektedir. Bu oran Almanya, Hollanda, Danimarka gibi ülkelerde %50-%100 civarındadır (Süt, 2023: 120; Taşan, 2019: 78).

Dünyanın geri kalanında olduğu gibi Türkiye’de de tarım sektörünün önündeki en önemli engellerden biri tarımsal üretim için gerekli olan su ve toprak gibi doğal kaynakların sınırlı olmasıdır. Bu durum kıt kaynaklarla optimum verimin sağlanması için yeni yol ve yöntemlerin bulunmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Sınırlı kaynakları kullanarak verimi arttırabilmenin en temel yolu tarımda teknoloji kullanımını yaygınlaştırmak ve AR-GE çalışmalarına yoğunlaşmaktır. Türkiye’de tarımın yapısal sorunlarından biri AR-GE faaliyetlerine yeterli miktarda kaynak ayrılmaması ve tarım faaliyetlerinde teknoloji kullanımının istenen seviyede olmamasıdır. Akıllı tarım uygulamalarının istenen seviyede olmaması ve tarımda teknoloji kullanımına üreticilerin uyum sağlayamaması; üretkenliği, risk yönetimini, karar alma süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Üreticilerin yeterli eğitim düzeyinde olmaması, teknolojiye erişimde yaşanan sorunlar ve finansal engeller tarımsal üretimde verimin istenen seviyeye gelmesini engellemektedir (Uztürk ve Büyükożkan, 2023: 9).

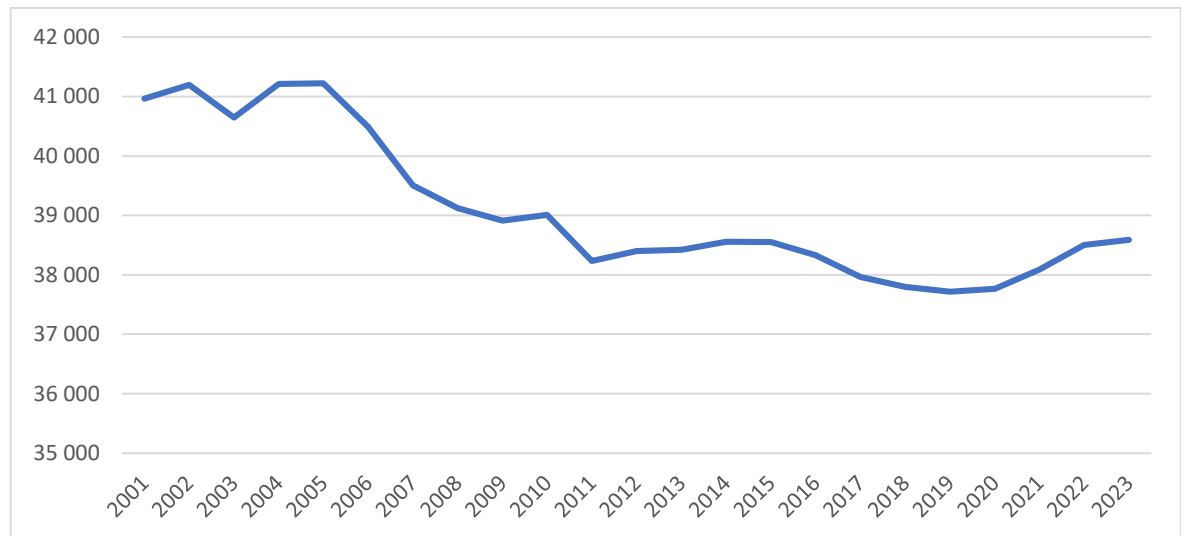
Tarımsal faaliyetler doğrudan hava olaylarına bağlıdır. Bu durum küresel iklim değişikliğini ve iklim aşırılıklarına uyum yeteneğini tarımın geleceğı için hayati bir noktaya taşımaktadır. Küresel ısınma ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan küresel iklim değişikliğı krizi sadece Türkiye için değıl dünyanın geri kalanı için de bir tehdittir. Her geçen gün sayısı ve şiddeti artan iklim aşırılıkları tarımsal üretimi olumsuz etkilemektedir. Sektörün iklim değışikliğine karşı kırılgan yapısı iklim değışikliğinin etkilerini azaltacak uyum stratejilerinin geliştirilmesini, dayanıklı tarım uygulamalarına yatırım yapılmasını zorunlu hale getirmektedir (Uztürk ve Büyükożkan, 2023: 9).

Türkiye’de kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması da önemli sorunlardan biridir. Özellikle su ve toprak gibi kısıtlı kaynakların etkin kullanılmaması verim kayıplarına neden olduğu gibi tarımsal sürdürülebilirliğı de olumsuz etkilemektedir.

Genel kabul üretimi yapılacak ürün tercih edilirken tarım yapılacak bölgenin iklim koşulları, toprak yapısı ve su kapasitesine uygun ürünün tercih edilmesi ve üretimin bu yönde planlanmasıdır. Uygun üretim planlamasının yapılmaması suyun kısıtlı olduğu bölgelerde suya yoğun miktarda ihtiyaç duyan ürünlerin yetiştirilmesine neden olmaktadır. Bununla beraber uygun sulama sistemlerinin kullanılmaması su kayıplarına sebep olmakta, aşırı sulama sonucu toprağın su tutma kapasitesi ve tuzluluk oranı bozulmaktadır. Bu plansız üretim bir taraftan toprağın yapısını bozarak verimliliği azaltmakta diğer taraftan kısıtlı olan suyun israf edilmesine ve su stresi seviyesinin artmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin su stresi yaşayan ülkeler kategorisinde olduğu düşünülürse suyun verimli kullanılmasının önemi çok daha iyi anlaşılabacaktır. Suyun yanında toprağında etkin ve verimli kullanımı tarımda gelişmenin sağlanması için önemlidir. Ülkemizde aşırı kimyasal ilaç ve gübre kullanımı toprak kirliliğine neden olmaktadır. Bunun yanında aşırı su kullanımı toprağın tuzluluk seviyesini arttırmakta ve bu erozyona sebep olarak toprak kaybına yol açmaktadır. Tarım alanlarının amaç dışı kullanılması da diğer önemli bir sorun alanı olarak kabul edilmektedir (TBB, 2023: 174-179). Türkiye'nin tarım alanlarında son yıllarda ciddi bir azalma görülmektedir (Şekil 30). Her ne kadar 2020 yılından sonra bir toparlanma söz konusu olsa da son yıllarda tarım alanlarında meydana gelen azalma tarımın geleceği için bir risk unsuru oluşturmaktadır.

Şekil 30

Yıllara Göre Tarım Alanları (Bin Hektar)

Kaynak: TÜİK (2024c)

Türkiye’de tarımın yapısal sorunlarından biri de yeni neslin tarıma yönelik ilgisinin azalmasıdır. Kent yaşamına ve modernleşmeye ilgi duyan yeni nesil tarım dışı bir kariyer hedeflemekte ve kırdan kente yerleşmektedir. Bu değişim tarımsal iş gücünün ve üretkenliğin azalmasına neden olabilmektedir (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 9).

Yukarıda bahsedilen yapısal sorunların yanında Türkiye’nin tarımsal potansiyelinin ortaya çıkarılmasının önünde engel teşkil eden birçok farklı sorun bulunmaktadır. Genel olarak bu sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (SBB, 2018: 52):

- *“Tarım ürünlerinde piyasa düzenleme ve müdahale kuruluşlarının yetersizliği*
- *Bitki ıslahında yetersizlik*
- *Karar destek mekanizması yönüyle tarım bilgi sistemlerinde entegrasyonun sağlanamaması*
- *Depolama ve pazarlama alt yapısının yetersizliği*
- *Sertifikalı tohum ve fidan kullanımının yetersizliği*
- *Tarladan sofraya izlenebilirliğin yetersiz olması*
- *Üretim tekniklerinin yanlış kullanılması”*

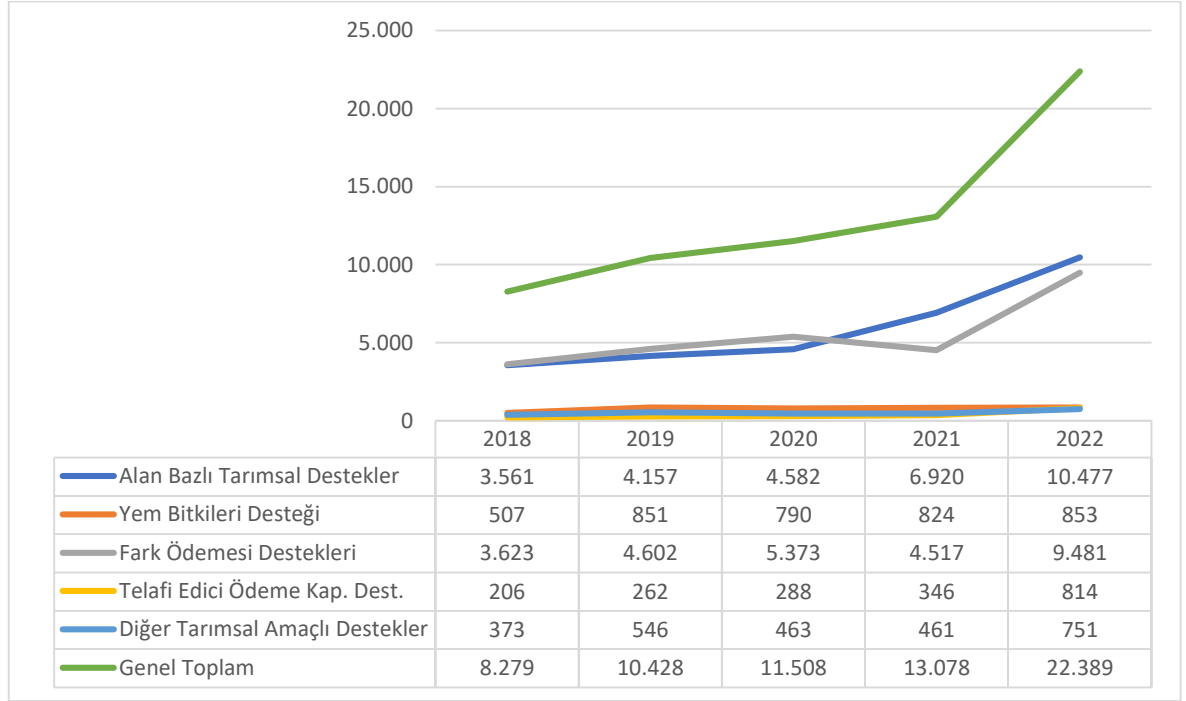
Buraya kadar dikkat çekilen yapısal sorunların Türkiye’nin tarım alanında istenen seviyeye ulaşmasını engellediği ve bu sorunların çözülmesine yönelik sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi gerektiği açıktır. Ancak mevcut yapısal sorunlara karşın Türkiye’nin önünde potansiyelini ortaya çıkarmayı sağlayacak birçok fırsat da bulunmaktadır.

4.3.3.Fırsatlar ve Tehditler

Tarımsal üretimde sürekliliğin sağlanması üreticinin üretim maliyetlerinin teşvikler, krediler ve diğer destek türleri ile desteklenmesi ile yakından ilişkilidir. Bu alanda yapılan çalışmalar destek miktarı ile tarımsal verimlilik arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır (Keskin, 2024: 213). Yıllara göre tarımsal faaliyetler için verilen destek miktarları incelendiğinde ciddi bir artış eğilimi dikkat çekmektedir (Şekil 31). Destekleme sisteminde bazı yapısal sorunlar olmasına rağmen bu durum çiftçinin desteklenmesi yönünde bir iradenin ortaya konması açısından önemlidir. Bu kapsamda teşvik, kredi ve diğer desteklerin artıyor olması Türkiye’de tarımın gelişmesi için bir fırsat olarak kabul edilebilir.

Şekil 31

Destekleme Ödemelerinin Yıllar İçerisinde Değişimi-2018-2022 (Milyon TL)

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2023: 21)

Türkiye'nin tarım alanında önemli yapısal sorunlarından biri tarım arazilerinin parçalı, küçük ve dağınık yapıda olmasıdır. Bu yapısal sorunun çözülmesi için yapılan toplulaştırma çalışmalarının hız kazanmış olması tarımın geleceği için önemlidir. Tarım arazilerinin parçalı yapısı sebebiyle verimlilik ve karlılık azalmaktadır. Toplulaştırma çalışmaları ile tarım arazilerinin altyapı sorunları çözülerek mevcut dağınık ve parçalı yapı ortadan kaldırılmakta ve verimlilik artışı sağlanmaktadır (Kızılaslan ve Kılıç, 2023: 125). Toplulaştırma çalışmalarının başladığı 1961 yılından 2002 yılına kadar yaklaşık 450 bin hektar alanda tescil işlemleri tamamlanırken 2022 yılı sonuna kadar 5,9 milyon hektar alanda toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır. Toplulaştırma çalışmalarının artarak devam etmesi beklenmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Türkiye'nin tarımsal gelişimi için bir fırsat olarak değerlendirilebilecek diğer bir husus AB'ye üyelik süreci doğrultusunda uyum çalışmalarının başlamış olmasıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar Türkiye'de tarımsal faaliyetlerin standartlarının AB ile uyumlu hale getirilmesi noktasında bir fırsat sunmaktadır. Bu sayede hem tarım ürünleri ticareti kolaylaşmakta hem de tarım ürünlerinde uluslararası kalite ve güvenlik standartlarının yakalanması mümkün olmaktadır (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 10)

Türkiye’de 2023 yılında planlı üretime geçiş ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler, yapısal sorunların çözümü için atılan önemli bir adımdır. Bu kapsamda Türkiye’de tarım alanları 945 havzaya bölünmüş ve her havzada ekonomik ve ekolojik olarak en uygun ürünlerin hangileri olduğu belirlenmiş ve destekleme sistemi her havza için belirlenen stratejik ürünlerin üretimini desteklemek üzere yeniden şekillendirilmiştir (OECD, 2024: 560).

Uluslararası örgütlerle iş birliği olanaklarının artması da önemli bir fırsattır. Hem söz konusu örgütlerle yapılan iş birlikleri hem uluslararası anlaşmalar tarım ürünleri ticaretini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu durum geniş ve yeni pazarların oluşmasına ve yeni ortaklıkların ortaya çıkmasına katkı saylayabilmektedir. Bununla birlikte tarım alanında teknoloji kullanımının artması da önemli bir fırsattır. Sınırlı kaynaklarla maksimum verimin sağlanması için önemli bir araç olan teknoloji kullanımının yaygınlaşması; karar alma süreçlerinin iyileşmesine, genel üretkenliğin artmasına ve üretim verimliliğinin artarak sektörün süreçleri optimize etmesine imkân tanımaktadır (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 9-10)

Türkiye’nin tarımsal gelişimi için önünde duran diğer fırsatlar şöyledir (SBB, 2018: 52):

- Sınırlı kaynaklar ve nüfus artışı ile birlikte artan gıda talebi nedeniyle bitkisel üretimin önemli hale gelmesi
- Tarımsal verimlilik için önemli olan AR-GE çalışmalarının artması ve bu alanda tüm paydaşlar arasında iş birliğinin gelişmesi
- Örgütlenme eğiliminin artması ve mevcut tarımsal örgütlerin gelişmesi
- Tarım sektörüne diğer sektörlerden sermaye girişinin artması
- Sulu tarım yapılan alanların artması
- Kırsal kalkınmanın sağlanmasına yönelik çalışmaların ve uygulamaların yaygınlaştırılması

Türkiye’nin tarım alanında potansiyelini ortaya çıkarmasını engelleyebilecek birçok iç ve dış tehdit söz konusudur. Politika yapım sürecinin sağlıklı yürütülebilmesi için mevcut fırsatların ve tehditlerin bilinmesi ve politikaların bu doğrultuda hayata geçirilmesi gerekmektedir. Dış tehditler içerisinde özellikle iklim değişikliği, küresel ekonomik ve siyasi krizler ile bu krizler sonucu artan bloklaşma ve patlak veren savaşlar

ön plana çıkmaktadır. Bunların yanında rekabet avantajımızın bulunduğu tarım ürünlerinde piyasaya farklı ülkelerin girmesi, küresel fiyat dalgalanmaları ve uluslararası spekülasyonlar da önemli dış tehditler arasında sayılabilir. Dış tehditler kadar iç tehditler de üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Genel olarak iç tehditlerin yapısal sorunlarla paralellik gösterdiği söylenebilir. Buna göre tarım politikalarında sürekliliğin olmaması, toprak ve su kaynaklarının verimsiz kullanımı ve hızla kirlenmesi, üretim maliyetlerinde meydana gelen artışlar, tarım alanlarının amaç dışı kullanımı veya terkedilmesi, tarımsal iş gücünün emek yoğun ürünlerin üretim faaliyetlerinde çalışmaya istekli olmaması, ekonomik istikrarsızlık, kredi ödeme güçlüğü çeken üreticilerin arazi ve üretim araçlarının özel finans kuruluşlarının kontrolüne geçmesi iç tehdit unsurları olarak kabul edilebilir (SBB, 2018: 52).

Özellikle savaşlar ve politik belirsizlikler tarım ürünleri ticaretinde kesintilere, piyasa istikrarsızlıklarına ve kaynaklara erişimde sorunlara sebep olmaktadır (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 10). Yakın tarihte meydana gelen Rusya-Ukrayna savaşı patlak verdiği andan itibaren tarım ürünleri ticaretinde kesintilere, artan girdi ve enerji maliyetleri sebebiyle temel kaynaklara erişimde zorluklara ve piyasa istikrarsızlığına neden olmuş ve tarımda dışa bağımlı ülkeler ciddi gıda güvenliği problemleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber üzerinde özellikle durulması gereken tehditlerden biri de çevresel tehditlerdir. Bu tehdit grubu içerisinde iklim değişikliği ve başta toprak ve su kirliliği olmak üzere diğer çevre unsurlarının kirliliği yer almaktadır. İklim değişikliği sonucu artan hava aşırılıkları ile toprak ve su gibi unsurların kirliliği tarım alanlarının verimliliğini olumsuz etkilemekte, tarımsal üretimde sürdürülebilirliği ve ürün kalitesini tehdit etmektedir. Diğer taraftan iklim değişikliğine uyum amacıyla yapılan düzenlemelerin “sektörün operasyonlarını, uyumluluğunu ve rekabet gücünü etkileyen ek maliyetler ve idari yükler getirebilir (Uztürk ve Büyüközkan, 2023: 10-11).

4.4.4.Mevcut Sorunların Çözümü İçin Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de özellikle son birkaç yılda hayata geçirilen politikalar tarım alanındaki yapısal sorunlarının çözümü için bir iradenin ortaya konulması açısından önemlidir. Ancak unutulmamalıdır ki sadece yasal düzenlemeler yapmak sorunların çözülmesi için yeterli değildir. Politikaların hayata geçirilmesi kadar o politikaların uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi ve varsa aksaklıkların giderilerek en ideal yapıya

ulaşılması da gerekmektedir. Bu doğrultuda son yıllarda tarım alanında yapılan yasal düzenlemeler içerisinde özellikle tarımsal üretimin planlanmasına yönelik yapılan çalışmalar yukarıda bahsedilen yapısal sorunların çözümü için umut vadetmektedir. 5 Nisan 2023 tarihinde yayımlanan “7442 Sayılı Orman Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile 5488 sayılı Tarım Kanunu’nun 7. ve 13. Maddeleri ile 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nun 8. Maddesinde değişiklik yapılmış, sırasıyla tarımsal üretimin planlanması, sözleşmeli tarım ve işlenmeyen arazilerin kiralanması uygulamaları başlatılmıştır. Tarımsal üretimde plansızlık Türkiye’de tarımın önemli yapısal sorunlarından biridir. Yukarıda bahsedilen düzenlemeler ile bu yapısal sorunun ortadan kaldırılmaya çalışıldığı açıktır. “Tarımsal Üretim Planlaması” ile tarımsal ürün arzında fazlalık veya eksikliğin oluşmasını engellemek ve stratejik tarım ürünlerinde arz güvenliğini sağlamak amaçlanmış, bu doğrultuda suyu merkeze alan, küresel iklim krizinin etkilerine uyumlu üretimin yapılması, üretimde kalitenin ve verimin artırılması, kaynakların etkili ve verimli kullanılması, üreticilerin pazarlama sorunlarının çözülmesi ve refah düzeylerinin artırılması ile doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024b: 9-10). Söz konusu amaç ve hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için yeni bir destek modeli hayata geçirilmiş, bu yeni model ile tarımsal desteklemeler öngörülebilir, sade, yönlendirici ve etkin bir yapıya kavuşturulmuştur. Yeni model ile bitkisel üretimde ilk defa üreticiye verilecek destekler üretim döneminden önce ve üç yıllık olarak açıklanmış ve üretim planlaması kapsamına alınan tarım ürünlerinde ilave destekler getirilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024c: 3).

Tarımdaki yapısal sorunlardan biri tarım arazilerinin küçük, dağınık ve parçalı yapıda olmasıdır. Bu sorunun çözümü için bir süredir devam eden toplulaştırma çalışmalarına ilave olarak 2023 yılında Çiftçi Kayıt Sistemi Yönetmeliğinde bir değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişiklik ile mülkiyet ve mirasçılık sorunları nedeniyle tarımsal üretim yapılmayan ya da üretim yapılmasına rağmen Çiftçi Kayıt Sistemi’ne (ÇKS) kaydedilmemiş arazilerin sisteme kaydının yapılmasının önü açılmıştır. Bu sayede sistemin dışında kalan tarım arazilerinin tarımsal üretime kazandırılması ve tarım sigortası yaptırılması mümkün hale gelmiştir. Yapılan bu değişiklik ile yaklaşık 3 milyon hektar alanın kayıt altına alınması öngörülmektedir (TZOB, 2024).

Su gibi sınırlı doğal kaynakların sınırsızmış gibi kullanılması tarımın geleceği için önemli bir sorundur. Bu sorunun çözümü için 2024 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından “Su Verimliliği Yönetmeliği” hazırlanmış ve 27.12.2024 tarih ve 32765 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik ile “su verimliliği sisteminin kurulması, izlenmesi ve belgelendirilmesi ile il planlarının hazırlanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi” amaçlanmıştır. Bu kapsamda suyu verimli kullanan faaliyetlerin belgelendirilmesi, sürdürülebilir su yönetiminin teşvik edilmesi, suyun etkili ve verimli kullanımını sağlamak için stratejik bir yol haritasının çizilmesi ve bu sayede su yönetiminde uzun vadeli ve etkili adımların atılması hedeflenmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025; Su Verimliliği Yönetmeliği, 2024).

Yakın tarihte yapılan önemli düzenlemelerden biri de üst üste iki yıl işlenmeyen tarım arazilerinin sezonluk olarak kiraya verilmesinin ve bu sayede üretime kazandırılmasının önünü açan yasal düzenlemenin hayata geçirilmesidir. 22/08/2024 tarih ve 32640 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “İşlenmeyen Tarım Arazilerinin Tarımsal Amaçlı Kiraya Verilmesine İlişkin Yönetmelik” ile Tarım ve Orman Bakanlığı iki yıl süre ile işlenmeyen tarım arazilerini -arazinin vasfının değiştirilmemesi ve tarımsal üretimde kullanılması koşuluyla- öncelik arazinin bulunduğu yerde ikamet edenlerde olmak üzere sezonluk olarak kiraya verilebilecektir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024d).

5 Nisan 2023 tarihinde yayımlanan “7442 Sayılı Orman Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ve devamında 15 Eylül 2023 tarihinde yayımlanan Sözleşmeli Üretimin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile planlı üretimin önemli enstrümanlarından biri olan sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Sözleşmeli tarım sistemi ile girdi kullanımının kontrol edilmesi ve daha verimli kullanılması amaçlanmıştır. Söz konusu sistem ile üretici maliyetleri azaltılırken verimlilik artışı desteklenecek ayrıca arz güvenliği sağlanabilecektir. Sistemin aynı zamanda organik ve iyi tarım uygulamalarının yaygınlaşmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir (TBB, 2023: 31; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024b: 11-17).

4.4.5.Yapısal Sorunların Çözüm Yolları

İnsanlık tarihi boyunca önemini her daim koruyan tarım, günümüzde çok sayıda zorlukla karşı karşıyadır. Son yıllarda artan iklim aşırılıkları, tarımsal üretimde önemli iki ülke olan Rusya ve Ukrayna arasında başlayan savaş, Ortadoğu'daki çatışmalar, küresel nüfus artışı, göçler, doğal kaynaklar üzerinde artan baskı, salgınlar ve nihayetinde yükselen gıda milliyetçiliği tarımı stratejik bir güç haline getirmiştir. Gelineen noktada ülkeler gıda güvenliğini sağlamaya yönelik korumacı tedbirler almak zorunda kalmış, gıda arzının sürekliliğini sağlamaya yönelik politikaları hayata geçirmeye başlamıştır (OECD, 2024: 21; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024b: 1). Bu yeni yaklaşımın ülkemizde de benimsendiğini söylemek mümkündür. Ancak Türkiye'nin yukarıda bahsedilen küresel sorunlar karşısında dayanıklı bir yapı oluşturabilmesi için öncelikli olarak mevcut yapısal sorunları çözecek politikaları ve uygulamaları hayata geçirmesi gerekmektedir.

1980'li yıllara kadar tarımda korumacı ve düzenleyici politikalar uygulayan Türkiye, 1980 yılından itibaren küresel trendlere paralel olarak neoliberal politikalar benimsemiş ve bu tarihten itibaren korumacı ve destekleyici tarım politikalarından vazgeçmiştir. Bu durum tarımı serbest piyasaya açık hale getirmiş ve ulusal gereksinimleri karşılamaktan uzak bir tarım kesimi yaratmıştır (Bingöl ve Meçik, 2021: 586; Tokathoğlu vd., 2018: 172). Bu yeni anlayış Türkiye'de tarım alanında ciddi sorunların başlangıcı olmuştur. Gıda güvenliğinin ulusal güvenliğin önemli bir unsuru olarak kabul edildiği günümüzde tarım gibi stratejik bir alanın devletin müdahalesinden uzak ve sadece piyasa ekonomisinin müdahalelerine terk edilmesi beklenemez. Bu anlamda Türkiye'de tarımın yapısal sorunlarının çözülmesi isteniyorsa öncelikle tarım sektörünün mülkiyet yapısında bir değişikliğe gidilmesi ve devletin tarımdaki iktisadi varlığının arttırılması gerekmektedir. Bunun için de tarıma müdahaleyi kolaylaştıran kurumların sayısının ve var olan kurumların etkinliğinin arttırılması önemlidir (Önal, 2019: 71; Eştürk ve Kaya, 2023: 472). Her ne kadar devletin tarıma müdahalesi konusunda akademik yazında fikir birliği olmasa da özellikle gıda arzının temini, piyasa koşullarının kontrol altına alınması, sosyal refahın tesis edilmesi gibi konularda devletin tarıma müdahalesi genel kabul görmektedir (Stoyanova, 2019: 440-443; Zmysłona ve Sadowski, 2023: 364). Türkiye'de de yapısal sorunların çözümü ve özelde gıda güvenliği

genelde ise ulusal güvenliğin sağlanması için devletin tarıma aktif müdahalesi gereklidir. Ancak bu müdahalenin sınırlarının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Devlet tarıma müdahale ederken piyasa ekonomisinin genel işleyişini bozmamaya dikkat etmeli bu alanda bir denge politikası benimsemelidir.

Türkiye’de tarımın önemli sorunlarından biri politikalarda sürekliliğinin sağlanamaması ve tarımsal üretimde plansızlıktır. Bu sorunun çözümü için tarım siyaset üstü bir konu olarak ele alınmalı, tüm paydaşların aktif katılımı ile uzun vadeli tarım politikaları belirlenmeli ve planlı üretim hayata geçirilmelidir. Türkiye’de 2023 yılında hayata geçirilen bir dizi yasal düzenleme ile planlı üretim dönemine geçilmiştir. Ancak bu uygulamanın henüz yeni olması sebebiyle etkilerinin analizi mümkün değildir. “Tarımsal Üretim Planlaması” ile havza veya işletme bazında hangi ürün/ürün gruplarının üretileceği belirlenerek stratejik ürünlerde arz güvenliğinin tesis edilmesi ve ülke ihtiyacına göre hangi ürünün ne kadar üretilmesi gerektiği tespit edilerek arz ve talep dengesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bununla birlikte söz konusu yeni model ile verimlilik ve kalitenin artırılması, kaynakların etkin ve verimli kullanılması, doğal kaynakların kullanımında ve tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması amaçlanmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024c: 1). Bu adım Türkiye’de tarımın kronik sorunlarından biri olan plansız üretimin çözümü için önemlidir. Ancak politika üretmek kadar, politikaların uygulanması ve değerlendirilmesi de sorunların çözümünde hayati bir öneme sahiptir. Uygulamada ve değerlendirmede yaşanacak herhangi bir eksiklik politikanın başarısız olmasına ve sorunun devam etmesine neden olacaktır. Bunun yanında hayata geçirilen yeni modelin başarılı olması için sistemin teşvik üzerine kurulması gerekmektedir. Üretimi yapılması planlanan ürünlerin değerinde pazarlanacağı ve üreticinin üretiminden vazgeçtiği ürüne eşdeğer miktarda gelir elde edeceği garanti altına alınarak üreticinin sistem entegre olması teşvik edilmelidir (TZOB, 2024).

Tarımsal destekler arz güvenliği için önemli bir enstrümandır. Hemen her ülke çeşitli oranlarda finansal kaynak ayırarak tarımı desteklemekte ve bu sayede bir taraftan arz güvenliğini sağlarken diğer taraftan dış ticarete rekabet üstünlüğü oluşturmaya çalışmaktadır. Türkiye’de tarımsal desteklerin yıllar içerisinde arttığı görülmektedir. Ancak bu alanda yapılan akademik çalışmalar destek sisteminde iyileştirmeler yapılmadan bu haliyle tarımsal verimliliğe katkısının sınırlı olduğunu göstermektedir

(Uslu ve Apaydın, 2021: 491). Türkiye’de tarımsal destek programlarının finansmanının bütçeden ve dış kaynaklardan sağlanacağı belirlenmiş ve bütçeden ayrılacak payın gayrisafi millî hasılanın yüzde birinden az olamayacağı hüküm altına alınmıştır (Tarım Kanunu, 2006). AB tarımının temelini oluşturan OTP harcamalarının AB harcamaları içerisindeki payının %40 seviyelerinde olduğu göz önüne alındığında, Türkiye’de tarım için ayrılan destek miktarının yetersiz olduğu görülecektir (Özkan ve Karaköy, 2018). Diğer taraftan 2023 yılında tarımsal desteklemeler için yapılan harcamalar incelendiğinde “Orta Vadeli Plan”da açıklanan millî hasıla tahminlerine göre verilen destek miktarının 0,25 düzeyinde kaldığı görülmektedir (TZOB, 2024). Türkiye’de tarımsal desteklemede önemli gelişmeler olsa da hem destek miktarı hem de destek sistemin yapısında iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda;

- Tarımsal destek sisteminin üreticilerin maliyetlerini azaltıcı bir yapıya kavuşturulması,
- Destek miktarının uluslararası rekabette üstünlük sağlayacak şekilde arttırılması,
- Arz güvenliğini sağlamaya yönelik destek ve teşvik sisteminin oluşturulması,
- Verilen desteklerin etkinliğinin kontrol edilmesi,
- Üreticilerin finansmana erişiminin kolaylaştırılması, finansman kullanımını kısıtlayan uygulamaların kaldırılması,
- Destek sisteminin iyi tarım uygulamaları, organik tarım ve hassas tarım uygulamaları gibi sürdürülebilirlik için önemli olan yöntemleri özendirici bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

Tüm bunların yanında Türkiye’de tarımın yapısal sorunlarının çözümü için yapılması gerekenler genel hatları ile şöyle sıralanabilir (TAGEM, 2021: 53-54; Kaya ve Kalaycı, 2021: 33; İstikbal, 2022: 21-22; Merdan, 2024: 66-67; OECD, 2024: 556; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024e; SBB, 2023)

- Tarımda verimliliğin ve kalitenin arttırılması, kaynakların etkili ve verimli kullanılması, kayıp ve israfın azaltılması, izlenebilirliğin, şeffaflığın, hesap verebilirliğin sağlanması, karar alma süreçlerinin optimizasyonu için tarımda dijitalleşme ve teknoloji kullanımının arttırılması gerekmektedir. Bu noktada tarımsal faaliyetlerin her aşamasında şeffaflık sağlamak ve izlenebilirliği garanti altına almak amacıyla blockchain tabanlı platformlar oluşturulabilir. Bu

platformlar aracılığıyla üreticinin ürettiği ürünleri doğrudan pazara ulaştırmasını sağlayacak dijital pazarlar kurulabilir.

- Tarım 4.0 uygulama araçlarının yaygınlaştırılması, bu konuda üniversitelerle iş birliğinin artırılması, üreticilerin eğitilmesi
- Örtü altı tarım, dikey tarım, topraksız tarım gibi modern üretim tekniklerinin yaygınlaştırılması, teşvikler ve desteklerle cazip hale getirilmesi
- Küresel tedarik zinciri kesintilerine karşı e-ticaretin yaygınlaştırılması
- Tarımsal üretimde geleneksel yöntemlerin terk edilerek modern üretim tekniklerinin yaygınlaştırılması
- İklim aşırılıklarına ve çevresel streslere karşı dayanıklı ürün çeşitlerinin geliştirilmesi, çevreye duyarlı üretim sistemlerinin geliştirilmesi, üretimde, lojistik faaliyetlerde ve pazarlamada sürdürülebilir yöntemlerin yaygınlaştırılması için AR-GE çalışmalarının yapılması
- Miras hukuku nedeniyle parçalı, küçük ve dağınık yapıdaki tarım alanlarının toplulaştırma çalışmalarının hızlandırılması, tarım arazilerinin parçalanmasını, terk edilmesini ve amacı dışında kullanılmasını engelleyecek politikaların hayata geçirilmesi. Bu doğrultuda var olan arazi toplulaştırma çalışmalarının daha sistemli ve hızlı gerçekleşmesi için “Toprak Bankası” benzeri bir uygulama hayata geçirilebilir.
- Modern sulama yöntemlerinin yaygınlaştırılması, bu konuda teşviklerin artırılması, suyun verimsiz kullanımını engelleyecek caydırıcı politikaların hayata geçirilmesi, suyun bulunabilirliğine göre ürün tercih edilmesinin sağlanmasına yönelik politikaların hayata geçirilmesi
- Toprağın yapısını bozan kimyasal kullanımlarının yerine organik gübre ve tarım ilaçlarının kullanımının desteklenmesi, bu tip uygulamaların teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılması
- Tarımsal üretimde önemli girdilerden biri olan tohum kullanımında sertifikalı tohumun yaygınlaştırılması
- Tarımda dışa bağımlılığın önemli etkenlerinden biri olan girdi kullanımında yerli üretimin artırılması
- Enerji kullanımında yenilenebilir enerji türlerinin yaygınlaştırılması, teşvik edilmesi ve desteklenmesi

- Etkin ve verimli bir kayıt sisteminin oluşturulması ve bu sayede tüm tarımsal faaliyetlerin takip edilmesinin sağlanması ayrıca tarım sayımı yapılarak tarım envanterinin oluşturulması
- Üretici refah düzeyinin artırılması, gelir istikrarının sağlanması ve ürün satın alma garantisinin verilmesi
- Tarım sigortası uygulamasının iyileştirilmesi ve kapsamının genişletilmesi, sisteme dahil olmayan üreticilerin sisteme dahil olmasını sağlayacak önlemlerin alınması
- Küçük ve zayıf işletme yapısının örgütlü ve güçlü bir yapıya dönüştürülmesi amacıyla kooperatifçiliğin/sendikacılığın desteklenmesi, örgütlenmeyi teşvik edici ve kolaylaştırıcı politikaların hayata geçirilmesi
- Mevcut üretici örgütlerinin yapısının güçlendirilerek tarım faaliyetlerinin her aşamasında etkin rol alabilmelerinin sağlanması
- Üreticinin gelir seviyesini düşüren, tüketicinin yüksek fiyatlarla gıdaya erişimine neden olan aracı sayısının azaltılması ve denetimlerin artırılması ile etkin, üreticiyi ve tüketiciyi koruyan yeni değer zinciri oluşturulması
- Uluslararası alanda rekabet üstünlüğü sağlayacak ürünlerde markalaşmanın yaygınlaştırılması, kalite ve standardizasyon çalışmalarının hızlandırılması
- Tarım politikaları yapım sürecinde yönetim temelli bir yaklaşım benimsemek, üniversite, yerel yönetim ve üretici örgütleri arasında iş birliğini geliştirmek.
- Üniversitelerin ziraat fakültelerini cazip hale getirerek genç neslin ilgisini tarıma yönlendirmek, çiftçilerin yeni teknolojilere ve modern üretim yöntemlerine uyum sağlaması konusunda eğitimler vermek
- Tarımsal işgücü kayıplarını önlemek ve nitelikli işgücü yaratmak için kırsal kalkınmayı destekleyecek uygulamaları hayata geçirmek, üreticilerin ve gençlerin kırsalda kalmasını cazip hale getirecek projeler hayata geçirmek
- Kırsal alanlarda yaşayanların hayat standartlarını iyileştirecek alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması, gençler ve kadınlar için tarım politikalarında pozitif ayrımcılık uygulanması
- Tarım ürünleri ihracatında rekabet üstünlüğü yaratacak desteklemeleri yaygınlaştırmak, ihracatta katma değeri yüksek işlenmiş tarım ürünlerine ağırlık

vermek, Tarım dış ticaretinde kur oynaklığı, jeopolitik riskler sebebiyle oluşabilecek olumsuzluklara karşı ihracat sigortası sisteminin geliştirilmesi

- Tarımsal bağımsızlığın sağlanması için arz güvenliğini sağlayacak uygulamaları hayata geçirmek. Bu doğrultuda:

- Ürün çeşitliliğini arttırmak
- Stratejik tarım ürünlerinin arzına öncelik vermek
- Zorunlu tüketim mallarında dışa bağımlılığı azaltarak katma değeri yüksek ürünlerin arzına yoğunlaşmak
- Arz açığı olan ve stratejik öneme sahip tarım ürünlerinin yurt dışında üretilmesine yönelik iş birlikleri yapmak, arazi kiralamak, yatırım yapmak
- İç piyasada arz ve fiyat istikrarını sağlayacak politikalar hayata geçirmek, bu kapsamda dış ticaret politikalarını istikrarı bozmayacak şekilde belirlemek
- Küresel şoklardan asgari düzeyde etkilenmek için stratejik tarım ürünlerinde stokları güçlendirmek

SONUÇ

Tarım insanlık tarihi boyunca her zaman önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Bunun önemli sebeplerinden biri tarımın temel gıda ihtiyacının karşılanmasındaki rolüdür. Bunun yanında tarım toplumların hayatta kalması ve gelişmesi için de önemli bir rol oynamıştır. Önemi tarih boyunca koruyan tarım, günümüzde ise stratejik bir güç unsuru haline gelmiştir. İklim değişikliği, salgınlar, savaşlar ve artan dünya nüfusu tarım politikalarında bir dönüşümü tetiklemiş ve dünya genelinde başlayan bu dönüşüm tarımı güç mücadelelerinin önemli bir alanı haline getirmiştir. Bu çalışmada, incelenen küresel sorunların tarımı nasıl etkilediği ele alınmış, küresel sorunlar karşısında ülkelerin gösterdiği reaksiyonun tarımı nasıl daha stratejik bir konuma yükselttiği incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin tarımsal potansiyeli de incelenmiş ve Türkiye'nin küresel sorunlardan nasıl etkilendiği, küresel sorunlar karşısında dayanıklı bir yapıyı nasıl sağlayacağı ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye'nin tarım politikaları tarihsel süreç içerisinde incelenmiş ve tarımda kendi kendine yeterliliğin sağlanması için mevcut yapısal sorunların neler olduğu, nasıl çözülebileceği tartışılmıştır.

Çalışmanın ana problem cümlesi tarımda bağımsızlığın sağlanabilmesinin neden önemli olduğu ve tarımsal bağımsızlık için ne tür politikalara ihtiyaç duyulduğudur. Bu problem cümlesinden hareketle küresel sorunlar ve bu sorunların tarıma etkileri incelenmiş, savaş, salgın ve iklim krizi gibi küresel sorunların tarım sektörünün bütün faaliyetlerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada özellikle tarımda dışa bağımlı olan ülkelerin incelenen küresel sorunlardan diğer ülkelere göre çok daha fazla etkilendiği, bu ülkelerde ciddi gıda güvenliği sorunları yaşandığı, gıdaya erişimde yaşanan sorunlar sebebiyle toplumsal ayaklanmaların ve siyasi istikrarsızlıkların meydana geldiği tespit edilmiştir. Bununla beraber tarımda kendi kendine yeten ülkelerin küresel kriz ve felaketlerden daha sınırlı etkilendiği ve zaman zaman ellerindeki tarım gücünü uluslararası ilişkilerde bir güç unsuru olarak kullandığı görülmüştür.

Araştırma kapsamında cevap aranan sorulardan biri tarımın stratejik bir güç olup olmadığı, eğer öyleyse bunu belirleyen unsurların neler olduğudur. Çalışmada tarımın gıda güvenliğini sağlamadaki rolü ve gıda güvenliği risklerinin ulusal güvenliği tehdit eden yapısı sebebiyle stratejik bir güç olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Rusya, Çin ve ABD gibi büyük ülkelerin, gıda güvenliğini sağlamak amacıyla hayata geçirdikleri

politikalarda, gıda güvensizliğini ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımladığı ve tarım politikalarını bu tehdidi ortadan kaldırmak üzerine şekillendirdiği görülmektedir. İncelenen ülkelerin birbirileri ile ilişkilerinde tarımı bir terbiye unsuru olarak kullanmaları tarımda bağımsızlık sağlamanın önemini göstermektedir. Bununla beraber tarımın ekonomideki yeri de tarımın stratejik bir güç olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. İstihdam yaratmadaki rolü, sanayiye hammadde tedarikindeki önemi, dış ticaret yoluyla bir döviz kaynağı olarak kullanılması tarımı ekonomik faaliyetler içerisinde önemli bir yere taşımaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında tarım hayati bir öneme sahiptir.

Tarımın stratejik bir alan olarak kabul edilmesinde önemli bir husus da kırsal kalkınmanın ve toplumsal istikrarın sağlanmasındaki katkısıdır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümü kırsal alanlarda yaşamakta ve geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlamaktadır. Bu durum dünya nüfusunun büyük bir bölümünün kalkınması için tarımın gelişmesi gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan gıdaya erişimde yaşanan sorunların ülkelere toplumsal olayları tırmandırdığı araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlardan biridir. İnsanın en temel gereksinimi beslenmedir. Bu gereksinimin karşılanamaması toplumda huzursuzluklara ve bu huzursuzluklar da nihayetinde toplumsal şiddet olaylarına neden olmaktadır. 2008 yılında küresel gıda fiyatlarında meydana gelen artışın da etkisi ile 48 ülkede toplumsal şiddet olayları meydana gelmiş ve çıkan olaylar sonucunda birçok ülkede iktidar değişikliği yaşanmıştır.

Tarım son yıllarda dijital dönüşümün yaşandığı ve teknolojinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı bir alan haline gelmiştir. Bu noktada ülkelerin tarımsal bağımsızlığını kazanmak ve tarım alanında bir güç elde etmek için Tarım 4.0 uygulamalarına büyük önem verdiği görülmektedir. Söz konusu uygulamalar ile yapay zekâ, bulut bilişim, otonom araçlar, sensörler, nesnelerin interneti ve karar destek sistemlerinin tarım faaliyetlerine entegre edildiği ve uygun olmayan koşullarda dahi verimliliğin arttırıldığı görülmüştür. Özellikle bu alanda sınırlı toprak büyüklüğüne sahip olan Hollanda; sulama ve enerjide modern ve verimli yöntemler kullanan, ileri tohum teknolojilerine sahip, yukarıda bahsedilen uygulama araçlarını tarıma başarılı bir şekilde entegre eden bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Bu başarılı uygulamalar ile kısıtlı tarım alanına rağmen Hollanda dünyanın en büyük tarım ürünleri ihracatçısı ülkelere biri olmuştur. Benzer şekilde İsrail, toprakları tarıma elverişli olmamasına rağmen ileri

teknolojileri tarıma entegre ederek tarımda önemli bir gelişme kaydetmiştir. Tarımsal AR-GE'ye bütçesinin %17'sini ayıran İsrail, bu sayede sadece önemli bir tarım üretici değil aynı zamanda teknoloji ihracatçısı bir ülke konumuna gelmiştir. İngiltere, ABD, Tayvan ve daha birçok ülke tarımda teknoloji kullanımını yaygınlaştırmakta ve kısıtlı kaynaklardan maksimum verimi elde ederek tarımsal gelişmede önemli bir avantaj elde etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde tarım; öncelikli olarak ekonomiye, kırsal kalkınmaya ve toplumsal istikrara doğrudan katkıları sebebiyle kritik bir alan olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, tarımın devletlerin birbirileri ile ilişkilerinde bir baskı unsuru olarak kullanılması, bu alanın bir güç aracı haline geldiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında incelenen küresel sorunların yanında, artan korumacı politikalar ve yükselen gıda milliyetçiliği gıda güvenliğini tehdit etmekte, bu durum da tarımı ulusal güvenliğin önemli bir unsuru haline getirmektedir. Sayılan bu nedenlerden dolayı tarım stratejik bir güç olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada tarımın stratejik bir güç olmasında savaş, salgın ve iklim değişikliği gibi küresel sorunların rolünün ne olduğu sorusuna da cevap aranmıştır. Bu kapsamda incelenen küresel sorunlardan biri olan iklim değişikliği krizinin, son yıllarda artan uluslararası çabalara rağmen, henüz çözülmekten çok uzak olduğu görülmektedir. Küresel ısınma ve bunun sebep olduğu iklim aşırılıkları tarım için önemli bir tehdit unsurudur. Söz konusu sorun hemen her sektörü olumsuz etkilemektedir. Ancak en büyük olumsuzlukların iklim koşullarına bağlı olan tarımda görüldüğü açıktır. İklim değişikliği ile her geçen gün sayısı ve etkisi artan sel, fırtına, heyelan, kuraklık, erozyon gibi doğal afetler tarım sektörünü doğrudan etkilemekte, söz konusu olaylar tarım alanlarına ve tarım ürünlerine zarar vermekte, ürün verimliliğini azaltmaktadır. Bu durum gıda arzında azalmaya, üretim maliyetlerinde artışlara neden olmakta ve nihayetinde gıda güvenliği krizine yol açmaktadır.

İnsanlık, tarih boyunca birçok salgın hastalığa tanıklık etmiştir. Ancak 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi dünyanın yaşanan onca teknolojik gelişmeye rağmen salgın hastalıklara karşı hala ne kadar hazırlıksız olduğunu tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Başta genel halk sağlığı krizi olarak düşünülen ancak etkileri ortaya çıktıkça hemen her sektörü olumsuz etkileyen bir pandemiye dönüşen COVID-19, ülkelerin o güne kadar

görülmemiş radikal tedbirler almasına neden olmuştur. Sokağa çıkma kısıtlamaları, seyahat yasakları, ihracat kısıtlamaları insanların olağan hayat akışını bozmuş, yayılan korku tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş, beslenme kaygıları arz-talep dengesini bozmuştur. Hemen her sektör gibi tarım da bu olumsuz durumlardan etkilenmiş, ülkeler tarımda kendi kendine yeterlilik konusunu tekrar gözden geçirmiş ve nihayetinde GSYH'deki payının azalmasına rağmen tarımın hala insan yaşamının vazgeçilemeyecek bir unsuru olduğu anlaşılmıştır. Temel gıda ürünlerinde artan stokçuluk sonrası bozulan arz-talep dengesi, ihracat kısıtlamaları ile bir araya gelince gıdaya erişimde sorunlar ortaya çıkmış, tedarik zincirlerinin bozulması maliyetlerin artışına, sınırların kapatılması işgücü temininde ve pazara erişimde güçlük yaşanmasına neden olmuştur.

Dünya 2020'li yılların başlarında henüz COVID-19'un açtığı yaraları saramamışken Rusya'nın Ukrayna'ya savaş ilan etmesi ile yeni bir krize uyanmıştır. Bu iki ülkenin savaşını çalışma için önemli kılan iki unsurdan ilki her iki ülkenin de stratejik tarım ürünlerinde önemli üretici ve ihracatçı konumunda olmaları, ikincisi ise Rusya'nın önemli bir enerji ve gübre ihracatçısı olmasıdır. İki önemli tarım ihracatçısı ülke arasında başlayan savaş, doğal olarak tarımı olumsuz etkilemiştir. Savaş ile gıda ve enerji fiyatları artmış, küresel çapta enflasyon oranları yükselmiş, gıda güvenliği sorunları özellikle tarımda dışa bağımlı ülkelerde açlık ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur. Savaş nedeni ile Rusya'ya yönelik uygulanan yaptırımlar sonucunda, Rusya tarımı bir silah olarak kullanmış, enerji ve gübre ihracatını kısıtlayarak gıda güvenliği krizinin büyümesine sebep olmuştur.

Çalışmada incelenen küresel sorunların tamamının tarımı doğrudan olumsuz etkilediği, genel olarak üretim maliyetlerinde artışa, gıdaya erişimde zorluklara ve temelde gıda güvenliği krizlerine neden olduğu tespit edilmiştir. Bu durum tarım politikalarında yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuş ve birçok devlet tarımda kendi kendine yeten bir yapı oluşturmak için korumacı politikaları hayata geçirmeye başlamıştır. İhracat kısıtlamaları, stratejik ürünlerde stok miktarını arttırmak, yurtdışı yatırımlar yoluyla gıda arzını arttırmak bu radikal dönüşümün ortak politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu küresel krizler, tarımda dışa bağımlı olan ülkeleri ciddi oranda etkilemiş ve küresel sorunlara dayanıklı, sürdürülebilir ve iç talebi karşılayabilen bir tarımsal yapının öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Tarımda kendine yeten, üretim miktarları ve stokları yeterli ülkeler ise krizlerden güçlenerek çıkmış ve

kimi ülkeler elindeki tarımsal gücü bir silaha dönüştürerek tarımı bir güç mücadelesinin ortak alanı haline getirmiştir. Çalışmada bu açıdan küresel sorunların tarımı stratejik bir güç unsuruna dönüştürdüğü ve gelecek projeksiyonunun karamsar tablosu nedeniyle tarımın gelecekte çok daha hayati bir konu olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında tarımda bağımsızlığın sağlanmasının neden önemli olduğu sorusuna da cevap aranmıştır. Özellikle incelenen küresel sorunlar göstermektedir ki tarım politikalarında korumacılığın ön plana çıktığı bir anlayış dünya genelinde yayılmaya başlamaktadır. Çin ve Rusya'nın gıda güvenliğini ulusal güvenliğin önemli bir unsuru olarak ele almaları ve bu kapsamda tarım politikalarında merkantilist bir yaklaşım benimsemeleri, dünya genelinde ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik bloklaşmanın artması, Çin ve ABD arasında her geçen gün şiddeti artan güç mücadelesi özellikle tarım politikalarında merkantilist anlayışın yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Tüm bu dönüşümlerin gıda arzı, tedariği ve güvenliğini tehdit eden küresel sorunlar ile bir araya gelmesi, tarımda dışa bağımlılığı bir ulusal güvenlik meselesi haline getirmektedir. Bu sebeple uluslararası ilişkilerde tarımın bir baskı unsuru olarak kullanılmaması, küresel sorunlar ve korumacı politikalar sebebiyle gıda güvenliği sorunlarının yaşanmaması dahası gelecekte tarımda stratejik bir güç olabilmek açısından tarımda bağımsızlığın sağlanması önemli görülmektedir.

Türkiye'nin tarımda bağımsızlığını sağlaması için mevcut politikaların yeterli olup olmadığı çalışmanın temelini oluşturan alt sorularından biridir. Araştırma kapsamında Türkiye'nin tarımda önemli bir potansiyele sahip olduğu ancak bu potansiyelin ortaya çıkarılamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri tarımda var olan yapısal sorunlar ve bu sorunların hayata geçirilen onlarca politikaya rağmen çözülememesidir. Türkiye iklim koşulları, ürün çeşitliliği, tarım alanı büyüklüğü, jeopolitik konumu vb. birçok sebepten ötürü tarımda önemli avantajlara sahiptir. Bu avantajlar çeşitli tarım ürünlerinde kendini göstermektedir. Son yıllarda hayata geçirilen tarım politikaları tarımda önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. 2023 yılında tarımsal hasılda dünyada ilk on ülke arasına giren Türkiye, buna rağmen her geçen yıl tarımda daha fazla dışa bağımlı hale gelmektedir. Bu olumsuz durumun sebeplerini tespit etmek amacıyla Türkiye'nin tarım politikalarının tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişim belirli dönemler içerisinde incelenmiştir. Yapılan incelemede Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1980'lere kadar ekonominin lokomotifinin tarım olduğu bu sebeple devlet

tarafından hayata geçirilen tarım politikalarında tarımı destekleyici bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. İlgili yıllar arasında devlet korumacı ve destekleyici tarım politikaları ile tarımsal üretimi arttırmayı ve arz güvenliğini sağlamayı amaçlamış, Türkiye söz konusu politikalar ile uzun yıllar tarımda kendi kendine yeten bir ülke konumunu korumuştur. Ancak 1980 yılına gelindiğinde, küresel gelişmelere paralel olarak, Türkiye’de de iktisat anlayışı ithal ikameci anlayıştan neoliberal anlayışa evrilmiştir. Bu yeni iktisadi anlayış ile devlet tarımı destekleyen politikalardan vazgeçmiş ve ithalata dayalı politikalar benimsenmeye başlanmıştır. Türkiye’de tarım sektörünün sorunlarının büyük oranda bu politika değişiklikleri ile başladığı söylenebilir. Çünkü benimsenen yeni iktisat anlayışı ile tarım piyasa ekonomisinin insafına terk edilmiştir. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise artık tarım politikalarının belirlenmesinde uluslararası kuruluşların dayatmaları belirleyici olmaya başlamıştır.

Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar tarımda yaşanan dönüşüm Türkiye’yi var olan potansiyelini ortaya çıkarmaktan uzaklaştırmıştır ve nihayetinde belirli tarım ürünlerinde dışa bağımlı bir hale getirmiştir. Türkiye’nin tarım alanında bir güç merkezi haline gelebilmesi ve tarımsal bağımsızlığını sağlayabilmesi için öncelikli olarak mevcut yapısal sorunların çözülmesi gerekmektedir. Söz konusu yapısal sorunlar içerisinde tarımda planlama eksikliği, politikaların yetersizliği, yetersiz ve etkisi denetlenmeyen destekleme sistemi, teknoloji kullanımının yetersizliği, tarım alanlarının küçük, parçalı ve dağınık olması, örgütlenme eksikliği ve üretim maliyetlerinin yüksek olması ön plana çıkmaktadır.

Türkiye tarımda önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle sebze ve meyve üretimi ve bu ürünlerin dış ticaretinde dünyada önemli ülkelere biridir. Ancak yukarıda bahsedilen yapısal sorunlar Türkiye’nin sahip olduğu potansiyelin ortaya çıkarılmasını engellemektedir. Özellikle son yıllarda stratejik tahıl ürünlerinde yeterlilik seviyelerinde meydana gelen azalma ithalata bağımlılığı göstermektedir. Bu durum mevcut politikaların tarımda bağımsızlığın sağlanması ve bu alanda bir güç elde edilmesi için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu kapsamda, öncelikle yapısal sorunların bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak çözülmesi ve devamında uzun vadeli sürdürülebilir tarım politikalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın son bölümünde “tarımın küresel sorunlardan asgari düzeyde etkilenebilmesi için ne tür politikalara ihtiyaç vardır?” sorusuna cevap aranmıştır. Öncelikle tarımı devlet müdahalesinin sınırlı olacağı bir alanda tutmanın -tarımın son yıllarda artan stratejik önemi dikkate alındığında- önemli bir sorun olacağı düşünülmektedir. Gıda güvenliğinin birçok ülkede ulusal güvenlik politikalarının önemli bir unsuru olarak kabul edilmeye başlandığı günümüzde, tarımda aktif devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda devletin tarım sektöründeki varlığını, tarıma aktif müdahaleyi kolaylaştıracak kurumların sayısını ve var olan kurumların etkinliğini arttırması gerekmektedir. Ancak bu yapılırken piyasa dinamiklerinin göz önünde bulundurulması, piyasa ekonomisinin temel işleyişini bozmayacak müdahalelerin tercih edilmesi önemli görülmektedir.

Türkiye’nin tarımdaki önemli sorunlarından biri de tarım politikalarının sürekliliğinin olmaması ve plansız üretimdir. Bu yapısal sorunun çözümü için öncelikle tarımın stratejik öneminin iyi anlaşılması ve bu noktada tarımın siyaset üstü bir konu olarak ele alınması gerekmektedir. Daha sonra tüm paydaşların aktif katılımı ile sürdürülebilir ve uzun vadeli tarım politikaları belirlenmeli ve planlı üretim hayata geçirilmelidir. Tarımda planlı üretime geçiş ile ilgili 2023 yılının sonlarında yapılan yasal düzenlemeler önemlidir ancak hayata geçirilen bu politikanın uygulama ve değerlendirme aşamalarının iyi takip edilmesi gerekmektedir.

Önemli sorun alanlarından biri de tarımsal desteklemelerinin yetersizliğidir. Mevcut tarımsal destekleme sisteminin etkileri ile ilgili yapılan akademik çalışmalar Türkiye’de üreticilere sağlanan desteğin verimliliğe katkısının sınırlı olduğunu göstermektedir. Sistemin, verimliliği arttıracak ve üreticilerin maliyetini azaltacak şekilde yeniden dizayn edilmesi gerekmektedir. Ayrıca destek miktarları uluslararası rekabeti sağlayacak oranlarda yükseltilmelidir. Bununla birlikte Türkiye’de tarımın yapısal sorunlarının çözümü için küçük, parçalı ve dağınık yapıda olan tarım arazilerinin toplulaştırma çalışmalarına hız verilmesi, kısıtlı kaynaklardan maksimum verimi sağlayabilmek için tarımda teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması, geleneksel üretim yöntemlerinden dikey tarım, topraksız tarım gibi modern üretim yöntemlerine geçilmesi ve tarım faaliyetlerinde makine kullanımının arttırılması, tedarik zinciri kesintilerine karşı ticarete dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi, AR-GE faaliyetlerinin arttırılması ve desteklenmesi, tarımsal girdilerde dışa bağımlılığı azaltacak politikaların hayata

geçirilmesi, veri yönetiminin iyileştirilmesi, tarım sigortalarının yaygınlaştırılması ve üretici örgütlerinin sayısının artırılarak mevcut örgütlerin güçlendirilmesi gibi politikaların ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Tarım günümüzde artık sadece ekonomik bir faaliyet olarak düşünülmemelidir. Geldiğimiz noktada tarım; bağımsızlığın, milli güvenliğin, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında hayati öneme sahip bir unsur olarak ele alınmalıdır. Son yıllarda yaşanan küresel sorunlar, kendi kendine yeterliliği sağlayamamış dışa bağımlı ülkeler için ağır sonuçlar doğurmuştur. Türkiye tarımda önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin ortaya çıkarılması halinde dünyada önemli bir güç haline geleceği şüphesizdir. Ancak bu potansiyelinin ortaya çıkması için öncelikli olarak tarımda yapısal sorunların çözülmesi gerekmektedir. Tarımda dışa bağımlılık, küresel sorunların etkili olduğu ve tarımın bir silah olarak kullanılmaya başlandığı günümüzde sürdürülebilir değildir. Küresel sorunlardan asgari düzeyde etkilenmek hatta krizleri fırsata çevirebilmek için tarımsal bağımsızlığın sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Dethier, J. J. ve Effenberger, A. (2012). Agriculture and development: A brief review of the literature. *Economic Systems* 36(2), 175-205. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2011.09.003>
- Abashidze, G. (2023). Digital agriculture-technological means and possibilities of digital transformation of agriculture. *Economic Science for Rural Development*, 10 (56), 13-19.
- Abbasi, R., Martinez, P. ve Ahmad, R. (2022). The digitization of agricultural industry – a systematic literature review on agriculture 4.0. *Smart Agricultural Technology* (2), 100042. <https://doi.org/10.1016/j.atech.2022.100042>
- Adedibu, P. A. (2023). Ecological problems of agriculture: impacts and sustainable solutions. *ScienceOpen Preprints*.
- Ağaç, M. (2023). *Tarımda yeniden yapılanma ve emeğin dönüşümü: Siirt fıstığı örneği*. (Yayımlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=kIrIdtdJ31bRgjb6fHvMUUJwRYwK0KrDTGgDRNx6XkMezJbDUImXILhwSHOb500a>
- Ağaç, Ö. (2024). *Tarımsal destekleme politikalarının verimlilik ve rekabet gücü üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=KMB79M3N7zK1UR2WYeRgQkZ0kujtm6k5eWEUVzV8617VdviAuPElqU7ejOq_fj6m
- Akın, Y., Çelen, B., Çelen, M. F. ve Karagöz, A. (2020). Tarım ve pandemi: COVİD-19 sonrası Türk tarımı nasıl değişmeli. *EJONS International Journal on Mathematic, Engineering and Natural Sciences*, 4(20), 904-914. <https://doi.org/10.38063/ejons.353>
- Aktan, O. H. (1998). Atatürk'ün ekonomi politikası: Ulusal bağımsızlık ve ekonomik bağımsızlık. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 29-36.

- Amaral, L. R., Zerbato, C., Freitas, R. G., Barbosa Júnior, M. R. ve Simões, I. O. (2021). UAV applications in Agriculture 4.0. *Revista Ciência Agronômica*, 51, 1-15.
- Anadolu Ajansı. (2021, Ocak 01). "Gizemli hastalıktan" küresel salgına Kovid-19'un kronolojisi. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/gizemli-hastaliktan-kuresel-salgina-kovid-19un-kronolojisi/2095460>
- Anadolu Ajansı. (2022, Nisan 20). Rusya'ya uygulanan yaptırım sayısı 10 bine dayandı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyaya-uygulanan-yaptirim-sayisi-10-bine-dayandi/2568150>
- Anadolu Ajansı. (2024a, Eylül 19). Hollanda'nın tarım ürünleri ihracatı geçen yıl 135 milyar avroyu geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/hollandanin-tarim-urunleri-ihracati-gecen-yil-135-milyar-avroyu-gecti/3334447>
- Anadolu Ajansı. (2024b, Temmuz 01). Türkiye 68,5 milyar dolarlık tarımsal hasılayla 2023'te Avrupa'da birinci oldu. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-68-5-milyar-dolarlik-tarimsal-hasilayla-2023te-avrupada-birinci-oldu/3263043>
- Araújo, S., Peres, R., Barata, J., Lidon, F. ve Ramalho, J. (2021). Characterising the agriculture 4.0 landscape-emerging trends, challenges and opportunities. *Agronomy*, 11 (4), 667, 1-37. <https://doi.org/10.3390/agronomy11040667>.
- Arce, O., Koester, G. ve Nickel, C. (2023, Şubat 24). One year since Russia's invasion of Ukraine – the effects on euro area inflation. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog20230224~3b75362af3.en.html>
- Ataseven, Y., Arısoy, H., Gürer, B., Demirdöğen, A., Ören, N. ve Olhan, E. (2020). Küresel tarım politikaları ve Türkiye tarımına yansımaları. *Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1* (s. 11-36). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.
- Ay, A. ve Yapar, S. (2005). Dünya Ticaret Örgütü tarım anlaşması ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (13), 57-80.
- Aydın, N. (2022). Tarım sektöründe bilgi teknolojileri. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 08, 129-135.

- Aytekin, E. A. (2009). Historiography of land tenure and agriculture in the nineteenth century Ottoman Empire. *Asian Research Trends New Series*, 4, 1-24.
- Bakırtaş, İ. ve Ozan, E. C. (2021). COVID-19'un ekonomik etkileri üzerine genel bir inceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 59-74. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.984183>.
- Balbaa, M. E., Eshov, M. ve Ismailova, N. (2022). The impacts of Russian-Ukrainian ear on the global economy inthe frame of digital banking networks and cyber attacks. *CFNDS '22*, (s. 137-146). Tashkent.
- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı tarımında makineleşme: 1870-1914. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 29-53.
- Basset, C. (2024). Soil security: The cornerstone of national security in an era of global disruptions. *Soil Security*, 100154, <https://doi.org/10.1016/j.soisec.2024.100154>
- Başaran, E. (2018). *Tarımsal küçük üreticilerin hayatta kalma stratejileri: Konya örneği*. (Yayımlanmış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=as2oTjW5jfr9IKSvmCdJYjv1DAHEr12Hy_LPDJSOXAC8RH_b97TxnpuxuVtk7KUc
- Batmaz, T. (2023). Ekonomik kalkınmada tarım sektörünün yeri, önemi ve karşılaştığı temel sorunlar: Türkiye örneği (2000-2022 Dönemi). Ö.F Arslan ve E. Gövez (Ed.), *Sürdürülebilir kalkınmada tarımsal faaliyetlerin yeri ve önemi 2* içinde (s. 7-30). Efe Akademi Yayınları.
- Battat, M. L., De Hartog, A. H., Erekat, D. M., Lampietti, J. A. ve Larson, D. F. (2011). *The grain chain: food security and managing wheat imports in Arab countries*. Washington D.C.: The World Bank Group.
- Bayraç, H. N. ve Doğan, E. (2016). Türkiye'de iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerine etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 23- 48.
- Bayraç, H. N. ve Yenilmez, F. (2005a). Tarım sektörünün yapısal analizi ve Avrupa ortak tarım politikası. *Demokrasi Platformu*, 1(3), 91-129.

- Bayraç, H. N. ve Yenilmez, F. (2005b). Türk tarımının AB ortak tarım politikasına uyum çalışmaları ve olası ekonomik etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 23-42.
- BBC. (2023, Mart 20). BM'nin "İnsanlık için hayatta kalma rehberi" dediği iklim raporundaki tespitler neler? <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp9lmvex003o>
- BBC. (2023, Mayıs 25). What are the sanctions on Russia and are they hurting its economy? <https://www.bbc.com/news/world-europe-60125659>
- Bebler, A. (2015). Crimea and the Russian-Ukrainian conflict. *Romanian Journal of European Affairs*, 15(1), 35-54.
- Bilgin, A. (2018). Ulaşım ve ticaret sistemi. A. Tabakoğlu ve A. Bilgin (Ed.), *Osmanlı iktisat tarihi*. içinde (s. 112-139). Anadolu Üniversitesi.
- Bingöl, Ş. ve Meçik, O. (2021). Yeni kapitalizm ve Türkiye’de tarım sektörünün dönüşümü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 586-605.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi: 1908-2002 (9. Baskı)*. İmge Kitabevi.
- Brinkman, H. J. ve Hendrix, C. S. (2011). *Food insecurity and violent conflict: causes, consequences, and addressing the challenges*. World Food Programme.
- Bulut, E. (2023). Cumhuriyet Türkiye'sinde tarımın dönüşüm serüveni: Dün, bugün ve yarın. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 616-641.
- Ceylan, A. ve Mızırak, Z. (2023). 100. Yılında Türkiye’deki tarım politikalarının yapısal değişimi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 131-147. DOI: 10.51124/jneusbf.2023.53.
- Chavez-Miguela, G., Hämmerle, J., González, A., C. C., Gleich, P., Halfast, R. L., . . . Stefan Sieber, M. B. (2024). Local food system resilience in the context of shocks and crises: vulnerabilities and responses of agroecology-based farmers in Peru, Germany, and the United States. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 48 (6), 876–897. <https://doi.org/10.1080/21683565.2024.2341987>.

- Chigvintsev, V., Artyukhin, O., Victor Tereshchenko, A. P. ve Kritskaya, A. (2020). Food security of Russia: Main approaches to ensuring it (political science analysis). *E3S Web of Conferences*, 210, 03002. EDP Sciences.
- CNN. (2022, Şubat 28). The list of global sanctions on Russia for the war in Ukraine. <https://edition.cnn.com/2022/02/25/business/list-global-sanctions-russia-ukraine-war-intl-hnk/index.html>
- Çalışkan, Ö. (2015). 2013 sonrası Avrupa Birliği ortak tarım politikası: Avrupa Komisyonu'nun reform önerileri üzerine bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 137-164.
- Çaşkurlu, S. (2022). 2022 küresel gıda krizi ve gıda güvenliği meselesi: Çin, Rusya ve Türkiye örneği. Ş. Karabulut, (Ed.). *Finans ve ekonomi politika ve anlayışlarına teorik çıkarsamalar* içinde (s. 1-22). Ekin Yayınevi.
- Dayıoğlu, M. A. ve Türker, U. (2021). Digital transformation for sustainable future - Agriculture 4.0: A review. *Journal of Agricultural Sciences* 27 (4), 373-399.
- De Janvry, A., Sadoulet, E. ve Murgai, R. (2002). Rural development and rural policy. *Handbook of Agricultural Economics*, 2, 1593-1658 [https://doi.org/10.1016/S1574-0072\(02\)10013-2](https://doi.org/10.1016/S1574-0072(02)10013-2).
- Demir, O., Gültekin, G. Ç. ve Uzundumlu, A. S. (2023). Türkiye ekonomisinde tarımın yeri ve önemi. *Journal of Animal Science and Economics*, 2(2), 62-69. DOI: 10.5152/JASE.2023.23009.
- Demirdöğen, A. ve Olhan, E. (2017). Türkiye tarımının kısa tarihi: Destekleme politikası özeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23 (1), 1-12.
- Demirtaş, B. ve Kaya, A. (2016). Avrupa Birliği ortak tarım politikalarının Türkiye'ye etkileri. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi Bildiriler Kitabı (Cilt 1)*, (s. 403-414). İstanbul
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze tarımsal gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 1(1), 1-12.

- Doğan, A. (2009). Ekonomik gelişme sürecine tarımın katkısı: Türkiye örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), 365-392.
- DPT. (1973). *Yeni strateji ve kalkınma planı: Üçüncü beş yıl (1973-1977)*.
- DPT. (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*.
- Duffy, C. (2023). Food security in times of war: Double discourse and violent conflicts. The case of Russia, 2014–2022. *International Sociology*, 38 (6), 722-739.
- Dünya Bankası. (2024a). *Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP) - Türkiye*. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=TR>.
- Dünya Bankası. (2024b). *Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate) - Türkiye*. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2022&locations=TR&skipRedirection=true&start=1991&view=chart>.
- Dünya Bankası. (2024c). *Cereal yield (kg per hectare) - Türkiye*. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.YLD.CREL.KG?locations=TR&skipRedirection=true>.
- Dünya Bankası. (2024d). *Poverty, prosperity and planet report*. <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-prosperity-and-planet/brief/poverty-prosperity-and-planet-report-2024-figures>
- Ekici, M. ve Tutar, F. (2022). Birincil sektör olarak tarımın dış ticaretteki stratejik rolü. *Fiscaoeconomia*, 6(1), 118-141. Doi: 10.25295/fsecon.991823.
- Ekinci, F. Y. (2021). Covid-19 ve iklim değişikliği etkisinde gıda sistemi. *Türk Tarım Orman, Eylül-Ekim* (267), 66-74.
- Erbay, R. (2013). Ekonomik kalkınmada tarımın rolü: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 1-5.
- Ercan, M. (2010). Avrupa Birliği'nin ortak tarım politikası ve Türkiye'deki gelişmeler. *Akademik Bakış Dergisi*, (22), 1-13.
- Ercan, Ş., Öztep, R., Güler, D. ve Saner, G. (2019). Tarım 4.0 ve Türkiye'de uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 25(2), 259-265.

- Ersöz, M. ve Bingöl, E. (2022). İktisatın unutulmuş çocuğu: Tarım sektörü ve tarımın Orta Doğu'daki geleceği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28(1), 123-139.
- Eştürk, Ö. ve Kaya, S. (2023). Gıda ve tarım piyasalarında regülasyonun önemi. *Politik Ekonomik Kuram*, 7(2), 472-486. <https://doi.org/10.30586/pek.133.2575>.
- Eştürk, Ö. ve Ören, M. N. (2014). Türkiye’de tarım politikaları ve gıda güvencesi. *Yüzüncü Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 24(2), 193-200. <https://doi.org/10.29133/yyutbd.235933>
- European Council. (2023a). Infographic - How EU countries are addressing the global food crisis. <https://consilium.europa.eu/en/infographics/how-eu-countries-are-addressing-the-global-food-crisis/>. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2023
- European Council. (2023b). How the Russian invasion of Ukraine has further aggravated the global food crisis. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/how-the-russian-invasion-of-ukraine-has-further-aggravated-the-global-food-crisis/>. Erişim Tarihi: 15 Aralık 2023
- FAO. (2015). *Climate change and food security: risks and responses*.
- FAO. (2023a). *World food and agriculture – statistical yearbook 2023*. <https://doi.org/10.4060/cc8166en>.
- FAO. (2023b). *FAOSTAT. Countries by commodity*: https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity
- FAO. (2024a). *FAOSTAT: Land use*. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/RL>
- FAO. (2024b). *Countries by commodity. FAOSTAT*: https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity
- FAO. (2024c). *World food and agriculture – statistical yearbook 2024*. Rome. <https://doi.org/10.4060/cd2971en>.
- Fotourehchi, Z. ve Şahinöz, A. (2016). DTÖ Doha müzakereleri ve tarım politikalarında yeni yönelimler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2017-2040.

- Gamso, J. ve Yuldashev, F. (2018). Does rural development aid reduce international migration? *World Development*, 110, 268-282. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.05.035>.
- Giuliani, A. ve Baron, H. (2023). The CAP (common agricultural policy): A short history of crises and major transformations of European agriculture. *Forum for Social Economics*, 54(1), 68–94. <https://doi.org/10.1080/07360932.2023.2259618>.
- Glauben, T., Svanidze, M., Götz, L., Prehn, S., Jaghdani, T. J., Đurić, I. ve Kuhn, L. (2022). The war in Ukraine, agricultural trade and risks to global food security. *Intereconomics* (57), 157-163.
- Gollin, D. (2010). Agricultural productivity and economic growth. *Handbook of Agricultural Economics*, 4, 3825-3866. [https://doi.org/10.1016/S1574-0072\(09\)04073-0](https://doi.org/10.1016/S1574-0072(09)04073-0)
- Gökçeğöz, S. (2024). Küreselleşme sürecinde güvenliğin değişen anlamı ile bir güvenlik sorunu olarak gıda güvencesi ve güvenliği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 13(2), 301-334. doi: 10.28956/gbd.1553941.
- Günay, Ü., Çay, T. ve Dursun, Ş. (2022). Kırsal kalkınma politikalarına ve çevresel etkilerine genel bir bakış. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi* 5(1), 1-10.
- Günaydın, G. (2006). *Avrupa Birliği genişleme sürecinde türkiye kırsal ve tarımsal politikaları*. (Yayımlanmış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=XohQ0H2mJnBfxLPsY8dG47Si1n_fr6IDITUVQrXnKujFq44VW9rbthG8QIsH6njk
- Gündüz, A. Y. ve Kaya, M. (2007). Avrupa Birliği tarım politikası ve Türkiye’de organik tarımın geliştirilmesi üzerine olası etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21), 305-330.
- Güran, T. (2014). *19. Yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Güresinli, C. N. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye tarımsal destekleme politikaları ve yapısal politikalarının tarihi gelişiminin değerlendirilmesi (AB Uzmanlık Tezi). Ankara: Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Harunoğulları, M. ve Ayhan, G. (2023). Rusya–Ukrayna krizinin dünya gıda güvenliğine etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 21(2), 525-556. doi:10.33688/aucbd.1324325.
- Hassen, T. B. ve Bilali, H. E. (2022). Impacts of the Russia-Ukraine war on global food security: Towards more sustainable and resilient food systems? *Foods*, 11(15), 1-17. <https://doi.org/10.3390/foods11152301>.
- Hatunoğlu, E. E. ve Eldeniz, F. (2012). 2000 yılı sonrası Türk tarım sektöründe yapısal dönüşüm politikaları. *Sayıştay Dergisi*, 86, 27-56.
- Hendrix, C. S. (2020). Ensuring global food security in the time of COVID-19. M. Obstfeld ve A. S. Posen (Eds.), *How the G20 can hasten recovery from COVID-19* içinde (pp. 30–34). Peterson Institute for International Economics.
- Hongzhou, Z. (2023, Mart 29). China’s agricultural power strategy: what is it all about? <https://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/idss/ip23032-chinas-agricultural-power-strategy-what-is-it-all-about/>
- Houghton, J. (2005). Global warming. *Reports on Progress in Physics*, 68(6), 1343–1403. doi:10.1088/0034-4885/68/6/R02
- Houghton, J. (2015). *Global warming*. Cambridge University Press.
- Ildırar, M. ve Dalli, T. (2021). Dünyada ve Türkiye’de tarım 4.0 uygulamaları. *KAYES 2021* (s. 145-153). ASEAD.
- ILO. (2020). *ILO sectoral brief*. International Labour Organization.
- IMF. (2023, October). *World economic outlook database*. International Monetary Fund: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/October>
- Investing.com. (2023, Kasım 14). ABD - Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) (Yıllık). <https://tr.investing.com/economic-calendar/cpi-733>
- IPCC. (2023). *Summary for policymakers. In climate change 2023: Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the*

Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC. Geneva, doi: 10.59327.

Işık, S. ve Özbuğday, F. C. (2021). Understanding food prices in Turkey: An in-depth interview approach. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 912-937. <https://doi.org/10.15869/itobiad.821208>.

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2023). Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi. *İklim Değişikliği Başkanlığı*: <https://www.iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33>. Erişim Tarihi: 09 Aralık 2023.

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2025, Şubat 25). Türkiye'nin ilk iklim kanunu geliyor. <https://iklim.gov.tr/turkiyenin-ilk-iklim-kanunu-geliyor-haber-4431>

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi (Cilt 1)*. Eren Yayıncılık.

İstikbal, D. (2022). Küresel trendler çerçevesinde Türkiye tarımının gelişimi ve gelecek vizyonu. *Seta Analiz*, 374, 1-23.

Janzen, J. ve Zulauf, C. (2023). The Russia-Ukraine war and changes in Ukraine corn and wheat supply: Impacts on global agricultural markets. *Farmdoc Daily* 13(34).

Kanbir, Ö. (2017). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de tarım sektörü*. Lambert Academic Publishing.

Kandemir, O. (2011). Tarımsal destekleme politikalarının kırsal kalkınmaya etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 103-113.

Karabağ, H. (2017). Osmanlı'nın tarımsal mirası ve erken cumhuriyet döneminde kırsal kesimin kalkınmasına yönelik çalışmalar (Bursa örneğinde). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (32), 225-257. DOI: 10.21550/sosbilder.298358.

Karaboğa, D. V. (2012). Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde tarıma etki eden faktörler ve bu faktörlerin ortaya çıkardığı sonuçlar. *International Journal of Social Science*, 5(6), 313-327.

- Kaya, M. (2023). *Türkiye'de tarımsal destekleme politika değişimlerinin Türk tarımına etkileri*. (Yayımlanmış doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Merkezi. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=r4I1HnmXxFQovUpYAyUmxFncDqlDZq4vrw-xVemgjrULfQflfmmVMWYphRTo5ktj>
- Kaya, M. ve Kalaycı, İ. (2021). Türkiye’de tarihsel süreçte tarım politikası ve planlama deneyimi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 23-34. DOI: 10.52791/aksarayiibd.837519.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kebede, B. T., Abdisa, T. O. ve Berkessa, A. J. (2019). Review on the expected role of climate smart agriculture on food system in Ethiopia. *World Journal of Agriculture and Soil Science*, 2(5), 1-9
- Keskin, Ö. (2024). Tarımsal kredilerin ve desteklerin bitkisel üretim verimliliğine etkilerinin analizi: Kesirli-Frekanslı Fourier ARDL sınır testi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 213-227.
- Kılavuz, E. ve Erdem, İ. (2019). Dünyada tarım 4.0 uygulamaları ve Türk tarımının dönüşümü. *Social Sciences (NWSASOS)*, 14(4), 133-157, DOI:10.12739/NWSA.2019.14.4.3C0189.
- Kılıç, M. (2010). Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde Türk tarım hukuku: Mevcut durum, son gelişmeler ve yaklaşımlar. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 67-92.
- Kirmikil, M. ve Ertaş, B. (2020). Tarım 4.0 ile sürdürülebilir bir gelecek. *Icontech International Journal Of Surveys, Engineering, Technology*, 4(1), s. 1-12.
- Kitole, F. A. (2023). *Economics of Agricultural Development: World Food Systems and Resource Use*, Fourth Edition, Edited by George W. Norton, Jeffrey Alwang, and William A. Masters, 2022, 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN, Routledge. *Agrekon*, 62(2), 194–196.

- Kızılaslan, N. ve Kılıç, S. (2023). Arazi toplulaştırma çalışmalarının üretici memnuniyeti açısından incelenmesi: Amasya ili örneği. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 12(3), 125-139.
- Koç, A. A., Dede, İ., Bayaner, A., Kıymaz, T., Yavuz, F., Dellal, İ., . . . Başarır, E. P. (2015). Dünya’da ve Türkiye’de tarım politikalarında değişimler ve arayışlar. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1* (s. 33-61). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisliği Odası.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve köylülük: ağalar, üretenler ve patronlar*. Yordam Kitap.
- Krause, R., Augenstein, B. ve Sawas, N. (2022). Digital transformation in agriculture and the role of decision support systems. *BIO Web of Conferences* (Vol. 50, p. 04005) (s. 1-4). EDP Sciences.
- Küçükkalay, A. M. (2021). Osmanlı toprak sistemi. M.A.Y Saraç (Ed.), *Sosyal bilimler ansiklopedisi 3. Cilt*. içinde (202-205). TÜBİTAK Bilim Yayınları.
- Li, Q., Guan, X., Wu, P., vd, .. (2020). Early transmission dynamics in Wuhan, China, of novel coronavirus-infected pneumonia. *The New England journal of medicine*, 382(13), 1199–1207. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001316>.
- Li, Z. ve Li, T. (2022). Economic sanctions and regional differences: Evidence from sanctions on Russia. *Sustainability* 2022, 14(10), 6112. <https://doi.org/10.3390/su14106112>.
- Mahato, A. (2014). Climate change and its impact on agriculture. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(4), 1-6.
- Mavi, S. (2020). Bağımlılık kuramı ve türkiye tarım politikaları. *TEAD*, 6(1), 49-64.
- Merdan, K. (2024). Türkiye’nin tarım sektörü: tarımının dünü, bugünü ve yarını. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 47-70.
- Nazlı, A. R. ve Küden, A. B. (2012). AB ortak tarım politikası ve Türkiye. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5 (2), 93-95.

- Nicas, J. (2022, Mart 20). *Ukraine war threatens to cause a global food crisis*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2022/03/20/world/americas/ukraine-war-global-food-crisis.html>
- OECD. (2024). *Agricultural policy monitoring and evaluation 2024: Innovation for sustainable productivity growth*. OECD Publishing.
- Oktar, S. ve Varlı, A. (2010). Türkiye'de 1950-54 döneminde Demokrat Parti'nin tarım politikası. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), 1-22.
- Oyan, O. (2009). IMF ve Dünya Bankası'nın tarım reformu uygulama projesi'nin bilançosu. *Mülkiye*, 33(262), 237-253.
- Önal, N. E. (2019). Tarımsal ürün fiyat artışlarının türkiye tarımının yapısal sorunlarına dair gösterdikleri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 62-74. <https://doi.org/10.14514/BYK.m.26515393.2019.7/1.62-74>.
- Övgün, B. (2010). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde bir çıkmaz: Politika transferi açısından tarım sorunu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9 (1), 91-110.
- Özaytürk, G. (2023). Enerji enflasyonunun tarım ürünleri enflasyonu üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Fiscaoeconomia*, 7(spec. 1), 708-727.
- Özdemir, F. N. ve Aksoy, A. (2023). Kalkınma için tarımı kullanmak: Arz ve talep yönlü yaklaşımların rolü. Ö.F. Aslan ve E. Gövez (Ed.), *Sürdürülebilir kalkınmada tarımsal faaliyetlerin yeri ve önemi* içinde (s. 139-164). Efe Akademi Yayınları.
- Özer, G. (2020). Hollanda'nın tarımdaki yapısal dönüşümü ve bu dönüşümün uluslararası ticaretine yansımaları. *Journal of Life Economics*, 8(1), 69-79.
- Özkan, G. ve Karaköy, F. (2018). Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde tarımsal desteklerin değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 139-157.
- Özkul, M. F. (2021). Türkiye'de tarımsal ürünler dış ticaretindeki yapısal dönüşümde neo liberal tarımsal politikaların rolü. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5 (3), 1329-1352.

- Pakdemirli, B., Birişik, N., Aslan, İ., Sönmez, B. ve Gezici, M. (2021). Türk tarımında dijital teknolojilerin kullanımı ve tarım-gıda zincirinde tarım 4.0. *Toprak Su Dergisi*, 10 (1), 78-87.
- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Paraforos, D. S. ve Griepentrog, H. W. (2021). Digital farming and field robotics: Internet of things, cloud computing, and big data. Karkee, M. ve Zhang, Q. (Eds.). *Fundamentals of agricultural and field robotics. agriculture automation and control* içinde (s. 365-385). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70400-1_14.
- Pérez, D. V. ve Lameiras, F. L. (2020). Agricultura como componente de la política de seguridad nacional brasileña. *Revista da Escola Superior de Guerra*, 35 (73), 96-123.
- Pishchenko, O. (2023). Ecological and economic security of the agricultural sector. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 314 (1), 39-46.
- Priya, S. S., Cuce, E. ve Sudhakar, K. (2021). A perspective of COVID 19 impact on global economy, energy and environment. *International Journal of Sustainable Engineering*, 14(6), s. 1290-1305. <https://doi.org/10.1080/19397038.2021.1964634>.
- Qaim, S., Bhutta, A. A. ve Jehan, M. Z. (2023). Food security as and national security: A management approach. *Journal of Politics and International Studies*, 9 (1), 59–70.
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla genel bakış: Islahat devri 1812-1914. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi II (1600-1914)* içinde (s. 885-1052). Eren Yayıncılık.
- Quataert, D. (2005). The Ottoman economy: population, transportation, trade, agriculture, and manufacturing. D. Quataert (Ed.), *In The Ottoman Empire, 1700–1922* içinde (s. 111-141). Cambridge University Press.

- Ramesh, S. (2021). The crucial role of agricultural production in facilitating international commerce and trade. *International Journal of Agriculture and Animal Production*, 1 (01), 43–46. <https://doi.org/10.55529/ijaap.11.43.46>.
- Renwick, A., Islam, M. M. ve Thomson, S. (2012). Power in global agriculture: economics, politics, and natural resources. *International Journal of Agricultural Management*, 2 (1), 31-48.
- Reuters. (2022, Mayıs 13). Western financial sanctions on Russia. <https://reuters.com/world/western-financial-sanctions-russia-2022-05-13/>
- Sadiku, M. N., Chukwu, U. C. ve Sadiku, J. O. (2024). Agriculture around the World. *World Journal of Agriculture and Urbanization*, 3 (1), 28-35.
- Sadioğlu, U. ve Ağıralan, E. (2020). İklim değişikliği çerçevesinde 25. taraflar konferansı (COP 25). *KAÜİİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 361-385.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 (Sars-Cov-2 enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı rehberi*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı. (2023). *COVID-19 Nedir?* T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 bilgilendirme platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir.html>. Erişim Tarihi: 05 Aralık 2023.
- Sağlık, R. ve Yantur, P. (2019). AB’ye tam üyelik sürecinde Türkiye tarım sektörünün OTP’ye uyum çalışmaları. *Lectio Socialis*, 3 (2), 101-120.
- SBB. (2018). *Tarım ve gıdada rekabetçi üretim özel ihtisas komisyonu raporu*. T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- SBB. (2023). *Onikinci kalkınma planı (2024-2028)*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Shahini, E., Skuraj, E., Sallaku, F. ve Shahini, S. (2022). The supply shock in organic fertilizers for agriculture caused by the effect of Russia-Ukraine war. *Scientific Horizons*, 25(2), 97-103.
- Soyaltın Colella, D. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde 1990’lı yılların analizi. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 26-56.

- Sökmen Gürçam, Ö. ve Aydın, Ö. F. (2019). Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye'nin tarımsal destekleme politikaları. *Route Educational and Social Science Journal*, 6(8), 56-70.
- Sönmez, A. S., Bıçakcı, H. ve Yıldırım, C. (2015). Kırım sorunu bağlamında Rusya-Ukrayna ilişkilerinin analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 656-670.
- Sridhar, A., Balakrishnan, A., Jacob, M. M., Sillanpää, M. ve Dayanandan, N. (2022). Global impact of COVID-19 on agriculture: role of sustainable agriculture and digital farming. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, s. 42509–42525, <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19358-w>.
- Stoyanova, D. (2019). The need for state intervention in the economy and in particular in the agricultural sector - arguments for and against. *Trakia Journal of Sciences*, 17(1) , 440-444.
- Su Verimliliği Yönetmeliği. (2024). *Su Verimliliği Yönetmeliği* (2024, 27, Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 32765).
- Süt, A. T. (2023). Tarım politikaları. Gerni, C. ve Aşık, B. (Ed.), *Ekonomi politikası* içinde (s. 105-134). Gazi Kitabevi.
- Şahin Yomralıoğlu, D. (2024). Cumhuriyet döneminin sektörel stratejiler çerçevesinde ekonomik görünümü. *Anadolu Strateji Dergisi*, 6(2), 41-62.
- Şahin, H. (2022). Dijital tarım, tarım 4.0, akıllı tarım, robotik uygulamalar ve otonom sistemler. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 18(2), 68-83.
- Şen, Z. (2022). İklim değişikliği ve Türkiye. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1) , 1-19.
- Şener, Ş. (2004). İkinci dünya savaşı yıllarında türkiye’de tarım politikası arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 73-92.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023a, Eylül 12). Kyoto protokolü. <https://mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023b). Paris anlaşması. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>

- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). Toplulaştırılan arazi büyüklüğünün 2023'te 8,5 milyon hektara ulaşması hedefleniyor. <https://tarimorman.gov.tr/Haber/5616/Toplulastirilan-Arazi-Buyuklugunun-2023te-85-Milyon-Hektara-Ulasmasi-Hedefleniyor>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Bitkisel üretim verileri*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024a). Türkiye 4 ürünün üretim ve ihracatında dünya lideri. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4011/Turkiye-4-Urunun-Uretim-Ve-Ihracatinda-Dunya-Lideri>. Erişim Tarihi: 01 Ocak 2024
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024b). Tarımsal üretim planlaması. https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Paylasim/Tarimsal_Uretim_Planlamasi.pdf. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2024
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024c). *Sorularla tarımsal üretim planlaması ve yeni destekleme modeli*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024d). *İşlenmeyen Tarım Arazilerinin Tarımsal Amaçlı Kiraya Verilmesine İlişkin Yönetmelik* (2024, 22, Ağustos). Resmi Gazete (Sayı: 32640).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024e). *2024-2028 Stratejik plan*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2024f, Aralık 27). Suyu verimli kullananlar belgelendirilecek. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/6479/Suyu-Verimli-Kullananlar-Belgelendirilecek>. Erişim Tarihi: 08 Ocak 2025
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). Genel tarım sektörü. <https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/Genel%20Tar%C4%B1m%20Sekt%C3%B6r%C3%BC%20Raporu.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Tarım ve hayvancılık*. Kolay İhracat Platformu. <https://www.kolayihracat.gov.tr/sektorler/tarim-urunleri>. Erişim Tarihi: 06 Aralık 2024

- TAGEM. (2021). *Tarımsal dış ticaret sektör politika belgesi 2021-2025*. TAGEM
- Tan, S. ve Dellal, İ. (2003). *Avrupa Birliğinde ortak tarım politikasının işleyişi ve Türk tarımının uyum süreci*. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.
- Tarım Kanunu. (2006). *5488 Sayılı Tarım Kanunu* (2006, 18, Nisan). Resmi Gazete (Sayı:26149).
- Tarım Strateji Belgesi. (2004). Tarım Stratejisi (2006-2010). 30.11.2004 tarih ve 2004/92 sayılı YPK kararı.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2021). *İklim değişikliği ve tarım değerlendirme raporu*. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Taşan, M. (2019). Türkiye’de tarımda üretici örgütlenmesi. *Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi*, (Özel sayı 1), 77-85.
- Tatlı, H., Koç, B., Barak, D. ve Polat, M. (2020). *Kırsal ve kentsel yoksulluk göstergeleri üzerine bir analiz*. Gazi Kitabevi.
- TBB. (2023). *Türkiye Bankalar Birliği tarım sektörü raporu*. TSKB Danışmanlık Hizmetleri.
- Teoman, Ö. (2015). Tek parti dönemi Türkiye’inde kadro hareketinin kırsal kalkınmaya bakışı: Karl Kautsky’nin görüşleri çerçevesinde bir değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 189-210.
- TİM. (2023). *İhracat rakamları*. Türkiye İhracatçılar Meclisi
- Tokatlıoğlu, M., Selen, U. ve Leba, R. (2018). Küreselleşme sürecinde tarımın stratejik önemi ve tarımsal arz güvenliğinin sağlanmasında devletin rolü. *Journal of Life Economics*, 5 (3), 151-176.
- Topal, R. Ş. (2010). Tarım sektörünün topluma karşı sorumlulukları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 1-31.
- Tunçer, M. ve Günay, H. F. (2017). Türkiye’de tarıma yönelik desteklerin Avrupa Birliği perspektifinden değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (8), 15-30.

- Tutar, E. ve Canbulut, S. (2021). Covid-19 pandemisinin tarım sektörüne etkisi. *KAYES 2021*, (s. 13-21). Mardin.
- TÜİK. (2023, Ocak 03). *Tüketici fiyat endeksi, aralık 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2022-49651>
- TÜİK. (2024a). Tarımsal alet ve makine sayıları (seçilmiş maddelerde), 2001-2023. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=Tar%C4%B1msal%20alet%20ve%20makine%20say%C4%B1lar%C4%B1>.
- TÜİK. (2024b). Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alan ve üretim miktarları (seçilmiş ürünlerde) 2001-2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=T3Lx3lATwrSR5780zpdXxT/8UM5w7fK9jZHNbzE9WUhrqdvHuHnJSyJt8K8K8wnf>.
- TÜİK. (2024c). Tarım alanları, 2001-2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=0cvrcaCoCElze7AsD7kSMGfmIakJiaET2FBg4hiqcVZM/1OLm9d8xYt4XYUpSWHQ>.
- TÜİK. (2024d). Bitkisel üretim denge tabloları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=104&locale=tr>
- TÜİK. (2024e). Sektörlere göre istihdam edilenler, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=nTCDMYCBgXmd0TeYtaDgwamlt9VXCDBaul0KeT7IF03gOSEXENcgGdjQw6PIpQuf>
- TÜİK. (2025a). Ekonomik faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) göre ithalat, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=jy7gBtqOqdU12HuVTrVv6yMVZy4LsbadYOC7RKCTaWrdXhaMBFUUFjfiBrUsCeP>, Erişim Tarihi: Nisan 2025.
- TÜİK. (2025b). Ekonomik faaliyetlere (ISIC, Rev. 3) göre ithalat, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=NBiow0Z5VguwMJ0urdvewkbOGdGl8cos4MQJAzf6k9dyqhwblJb2k4FD2J6vfbiB>, Erişim Tarihi: Nisan 2025.

- TÜİK. (2025c). Ekonomik faaliyetlere (ISIC, Rev. 3) göre ihracat, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=bqUBqfMHb28JLw9AVTARmAhdR/OLcDdpyJ6tkvd46yR3bdtqntckGT14n7W/Bu76>, Erişim Tarihi: Nisan 2025.
- TÜİK. (2025d). Ekonomik faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) göre ihracat, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=K8GuYpBofde1DMAP6blCOOE8pbtKcaCkhAiugNIPkNZTDn2s/1qPQEYEP0KPtFwp>, Erişim Tarihi: Nisan 2025.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024, Şubat 20). İklim Kanunu Teklifi. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/WebOnergeMetni/c0986a6f-d636-4c89-a92f-5db951eeeb09.pdf>
- TÜSİAD. (2020). *Tarım ve Gıda 2020*. TÜSİAD
- TZOB. (2024, Ocak 12). *Türkiye ziraat odaları birliği 2023 yılı değerlendirmesi ve 2024 yılı beklentileri raporu*. <https://www.tzob.org.tr/>: <https://www.tzob.org.tr/turkiye-ziraat-odaları-birligi-2023-yili-degerlendirmesi-ve-2024-yili-beklentileri-raporu/>
- UN. (2023). *What is climate change?* United Nations. <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>. Erişim Tarihi: 08 Aralık 2023)
- UNDP. (2021). *Covid-19: Rapid impact assessment on the agri-food sector and rural areas in Turkey*. UNDP.
- UNFCCC. (1992). United Nations framework convention on climate change. United Nations.
- United Nations. (2024). *World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100*. <https://www.un.org/en/desa/world-population-projected-reach-98-billion-2050-and-112-billion-2100>. Erişim Tarihi: 01 Aralık 2024
- Us, K. ve Akbıyık, N. (2023). Tarım sektöründe istihdam ve çalışanların sosyal güvenliği. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 25-36.

- Uslu, H. ve Apaydın, F. (2021). Türkiye’de tarımsal verimlilik ve alan bazlı desteklemeler üzerine ampirik bir uygulama. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 477-499. doi: 10.17218/hititsbd.1002014.
- Uztürk, D. ve Büyüközkan, G. (2023). Strategic analysis for advancing smart agriculture with the analytic SWOT/PESTLE framework: A case for Turkey. *Agriculture*, 13(12), 2275. <https://doi.org/10.3390/agriculture13122275>.
- Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1017717>.
- Varol, G. ve Tokuç, B. (2020). Halk sağlığı boyutuyla Türkiye’de Covid-19 pandemisinin değerlendirmesi. *Namik Kemal Tıp Dergisi*, 8(3), 579-594. <https://doi.org/10.37696/nkmj.776032>.
- Welsh, C. (2023, Şubat 24). *Russia, Ukraine, and global food security: A one-year assessment*. Center for Strategic and International Studies <https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-and-global-food-security-one-year-assessment>. Erişim Tarihi: 01 Mart 2023
- WHO. (2023, Kasım 30). *WHO coronavirus (COVID-19) dashboard*. <https://covid19.who.int/>
- World Bank. (2024a). *Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP)*. https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?end=2023&most_recent_year_desc=true&start=2023&type=shaded&view=map&year=1960
- World Bank. (2024b, Aralık 06). *Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)*. https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2023&most_recent_year_desc=true&start=1960&view=chart
- World Bank. (2024c, Aralık 01). *What is food security?* <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security>

- World Bank. (2024d). *GDP growth*.
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>
- Wright, B. ve Cafiero, C. (2011). Grain reserves and food security in the Middle East and North Africa. *Food Security*, 3 (S1), 61-76. <https://doi.org/10.1007/s12571-010-0094-z>.
- Yağış, O. (2024). Tarım sektörünün ekonomik büyümeye etkileri: Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33 (2), 815-829.
- Yalçinkaya, H. S. ve Aktaş, M. A. (2016). Avrupa Birliği'nin tarım entegrasyon süreci ve Türk cumhuriyetlerinin tarım entegrasyon projeksiyonu. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 59-87.
- Yalçinkaya, N., Yalçinkaya, M. H. ve Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği'ne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 97-118.
- Yavuz, F. (2000). Türkiye'de tarım politikası. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31, 9-22.
- Yavuz, F. (2005). Tarım politikası. *Türkiye'de Tarım*. içinde (43-67). Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Yavuz, F. ve Çağlayan, T. (2005). Türkiye tarımının tarihi. F. Yavuz (Ed.), *Türkiye'de tarım*. içinde (1-8). Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Yıldıran, M. (2006). Tarım bir inkılap bekliyor! rekabetçi Türk tarım politikasının iktisadi temelleri. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3229467>.
- Yıldız, D. (2009). *AB - Türkiye tarım politikalarının uyumlaştırılması ve organik tarım* (Yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=ZeTyprYuef2HkaF3xt4wYhXwIgf4vVujoYtK-sxjumBBweUyOHjCQyQ6hs8KHphC>

- Yıldız, D., Nuran, Ç. Y., Ilgaz, Y., Güneş, M. Ş. ve Yıldız, D. (2017). *Türkiye’deki tarımsal işgücünün demografik ve yapısal dönüşümü projesi (ön rapor)*. Türkiye SPD.
- Yumuşak, T. (2023). Türkiye’nin Rusya - Ukrayna savaşı’ndaki arabuluculuk rolünün değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 165-194.
- Yurdakul, F. ve İleri, B. (2024). Gıda fiyatlarındaki artışların incelenmesi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(36), 409-435.
- Yüceer, S. E., Tan, S. ve Semerci, A. (2020). Türkiye’de 2000-2020 döneminde tarımsal destekleme politikalarının gelişiminin incelenmesi. *Lapseki MYO Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 36-46.
- Yüksel, C. ve Baran, D. (2020). COVID-19 salgını ve bulaşıcı hastalıkların yarattığı küresel krizlerle mücadelede uluslararası hukuk. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(2), 885-934. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2020.78.2.0020>.
- Zhai, Z., Martínez, J. F., Beltran, V. ve Martínez, N. L. (2020). Decision support systems for agriculture 4.0: Survey and challenges. *Computers and Electronics in Agriculture*, 170 (2020), 105256, 1-16.
- Zmyślona, J. ve Sadowski, A. (2023). State, agriculture and agricultural Interventions – mutual relationships. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 15(3), 364-377. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.8575>.